УКРАЇНСЬКА ГРАМАТИКА

ВИДАННЯ ТРЕТЄ,
ВИПРАВЛЕНЕ Й ДОПОВНЕНЕ

МОД. ЛЕВИЦЬКИЙ

УКРАЇНСЬКА ГРАМАТИКА

ДЛЯ

САМОНАВЧАННЯ

ВИДАННЯ ТРЕТЄ,
ВИПРАВЛЕНЕ Й ДОПОВНЕНЕ

УКРАЇНСЬКЕ ВИДАВНИЦТВО В КАТЕРИНОСЛАВІ
ЗА ДОПОМОГОЮ УКРАЇНСЬКОГО ГРОМАДСЬКОГО
КОМІТЕТУ В ЧСР.
КАТЕРИНОСЛАВ—ЛЯЙПЦІҐ

Друковано в друкарні К. Ґ. РЕДЕРА, тов. з обм. порукою в ЛЯЙПЦІҐУ

Передмова до 1-го видання.

Пережили ми рік бурхливий, коли враз, несподівано довелося всім свідомим Українцям стати до негайної і над-сили великої праці коло будування своєї держави. І перед усім і всіма стало найпекучіше питання про державну, тепер українську мову. Одвіку заборонена, загнана в закуток, наша мова враз стала державною, урядовою. Говóрить тою мовою 35 міліонів людей-селян, гречкосіїв, а з інтелігенції досі нею цікавилась, кохала і плекала її тільки «кучка сепаратистовъ, мазепинцевъ», як їх звали вороги відродження України.

І на цей нечисленний гурток свідомих Українців упало тяжке завдання: навчити рідної мови всіх тих Українців, що досі не могли, не хотіли або не встигли її навчитися. Завелися скрізь курси вкраїнської мови: для народніх учителів, для урядовців усякого ступіня й сорту, для шкільної молоді, яка щиро хоче працювати для свого народу, але мови його не знає, бо за вкраїнську мову, за рідну пісню ще вчора їх могли-б вигнати зо школи.

Заходи́лись наші люде вчитися і вчити, а книжок для навчання не було. І ця перешкода дуже гальмувала працю.

Було і є багато людей, що залюбки й самі вчились-би мови, не маючи змоги слухати курсів, але й самим їм не було по чому вчитися.

Довелося з иншими й мені, хоч не фаховцеві, стати за вчителя української мови й на вчительських курсах, і в старших класах середньої школи, і на курсах для урядовців.

Мені вчити, а моїм слухачам учитися не було по чому, бо тих граматик, що досі були, для них було за-мало: то граматики здебільшого для дітей, а мої слухачі все були люде дорослі, що добре знали граматику московську: великих граматик, академичних праць [Кримського, Тимченка] не було на книжному ринку, тай занадто спеціяльні вони були-б для тих людей, що хотіли тільки навчитися добре, без помилок і каліченння мови, писати по-вкраїнському. Отже довелося мені скласти свій курс для моїх лекцій, збіраючи, що можна було, з того граматичного матеріялу, який мав я на той час, та доповнюючи де-чим із свого власного досвіду.

Так і склався оцей курс граматики для дорослих, для самонавчання.

Випускаю цю граматику в світ, бо потреба в ній поки-що є, доки дотепніші не склали кращого.

Модест Левицький.

Київ.
31 травня р. 1918.

Вступ.

Як почалося відродження України після 250-літнього занепаду її під тяжким гнітом московського централізму, що не давав змоги розвиватися ні культурним, ні економичним, ні політичним силам її, то враз із новими, молодими силами, що почали щиро працювати над підведенням рідного краю з того віковічного занепаду, виявилося дуже багато ворожих сил, що намагалися (і намагаються) припинити той культурно-національний і політичний рух наш, а коли не вдається їм припинити його, то вони у реакційному безсиллі свойому стараються хоч здискредитувати той молодий рух до поступу і розвитку України, підірвати довір'я до нього, і — на жаль — роблять це не завжди чистими і чесними заходами. У свойому завзятті вони забувають, що чесна, ідейна боротьба можлива тільки чистими і правдивими засобами, — і, часто собі, а не нам на шкоду, вживають у боротьбі з нами і наклепів і перекручування фактів, а як коли, то й безсоромної неправди.

Коли це робиться несвідомо, без знання суті річей, то можна тільки пожаліти таких людей, що виступають у боротьбу, не знаючи свого ворога, не знаючи тої зброї, яку беруть

у руки: легковажно і несвідомо вони докладають рук своїх до нечистого і нечесного діла. Коли це робиться свідомо, з повним знанням і ворога свого і зброї своєї, — то таким «борцям» нема місця серед чесних, ідейних людей.

Отже, з огляду на цей перехідний час, коли так загострилася національна ворожнеча, коли стільки виливається неправди і наклепів на молодий, свіжий і чистий рух до відродження України після 2½ вікового занепаду її, не можу промовчати про ті тенденційні й неправдиві закиди, що сиплються звідусіль на нашу національну справу, а з'осібна — на нашу мову. Нехай ця передмова допоможе несвідомим, легковажним людям, коли заміри їх чесні, розглянути свої засоби боротьби і кинути їх, щоб не каляти собі руки. Що ж до таких людей, що свідомо вживають проти нас нечистих засобів, — то не до них буде моя мова, бо даремна праця озиватись до совісти людей, коли у них її нема.

Найулюбленіші козирі, якими б'ють нашу мову і вороги, і (ніде гріха діти) свої люде, «тоже малороссы», що глузують зо свого рідного не гірше за того Ноєвого сина, суть такі:

1. Назву **Україна, український** вигадала «кучка интеллигентовъ» на чолі з проф. М. Грушевським за для сепаратистичної ідеї, тоб-то, щоб навіть назвою відокремитись од России. Є тільки «Малороссія», «Юго-Россія» або просто «Ю.-З. край».

2. Мова людей цеї країни є не що инше, як «нарѣчіе» руського язика, або навіть «говоръ» «жаргонъ», «галиційское язычіе, выдуманнсе

Грушевскимъ и его приспѣшниками, подкупленными на австрійскія деньги». Яка це, мовляв, українська мова, коли в тих газетах і книжках раз-у-раз трапляються чужоземні слова, яких не розуміє простий «малороссъ». «Учений філолог», проф. Т. Ф. не соромиться впевняти, що «простолюдину — малороссу» гораздо понятнѣе русскій языкъ, чѣмъ такъ называемое «украинское нарѣчіе».

Під тон йому наші-ж таки перевертні кажуть: «я очень люблю малорусскій языкъ, я самъ тоже малороссъ и съ удовольствіемъ читаю «Кобзаря» и «Энеиду», слушаю наши народныя пѣсни, но газетъ вашихъ я не понимаю. Помилуйте, развѣ это малорусскій языкъ: тенденція, режимъ, кооперація, всѣ эти самовизначення и т. п.? Развѣ народъ ихъ понимаетъ? Вотъ если бы вы писали свои газеты языкомъ Шевченка, Котляревскаго — другое дѣло» і т. д.

3. Третій улюблений закид — що наша мова вбога, що в ній мало слів, не вистачає лексичного матеріялу для сучасних потреб життя. Один «тоже малороссъ» побиває нас навіть числами: він каже, що українська мова має не більше 5 000 слів, а найбідніша зо словянських мова чешська (?) має їх до 40 000.

Звідкіля взяв таку «статистику» той філолог з лабораторії Київського політехнікума (sic!) — відомо тільки йому. Чи не з глибини свого щирого »тоже малорусскаго« серця?

4. Ще кажуть і вороги і «добрі люде», що наша мова груба, некультурна, здатна тільки до базару та кухні, а не до салону, що вона «дубова», не мелодична і т. п.

величкий слід цеї форми: хотѣлъ было купить). д) Старовинні форми дієслів бути, дати, їсти: з'їси, даси, єси (дурень еси, невелика єси пані), давно втрачені у московс. мові, і багато инших. Старо-словянські слова, що живуть в україн. мові і напів-умерли в московській: око—глаз (хоч іще лишилося: очевидно), коні—лошади (хоч іще є конница).

Отже, коли вже й починати диспут про «языкъ и нарѣчіе» то, здавалось, на першу назву має більше права українська мова, а друга личила-б московській. Але-ж кажемо, в дійсності, як це визнала і найвища наукова інституція російська (Академія Наукъ), українська мова є така-ж осібна і самостійна, як і московська, вони рівноправні з наукового погляду, бо суть дві галузі від одного пня. Говорити-ж про українську мову, як про говірку («говоръ») московської мови або про «жаргонъ» — це значить виявити своє неуцтво або ще гірше: бажання образити свого родича, дошкулити йому, — що з наукою і людською чемністю нічого спільного не має.

Взагалі-ж треба більше обережности з присудами про права тої чи иншої мови, бо дуже легко вскочить у помилку. Всяка бо мова може бути говіркою («нарѣчіемъ»), коли її порівнювати з тою пра-мовою, з якої вона витворилась — і стає вже мовою, коли сама дала з себе говірку, так само, як усяка людина є сама дла себе «я», але напевне мала батька і діда і може мати свого сина й онука, для яких сама вже буде батьком і дідом. Так французька мова є говірка, коли порівнювати її з латин-

ською, з якої вона витворилась поруч з італійською, еспанською, але-ж вона є мова сама для себе і відносно своєї дитини — провансальської говірки.

3. Чи вбога наша мова?

Багацтво мови міряється з одного боку числом лексичного матеріялу її, тоб-то просто числом слів, а ще й числом сінонімів, цеб-то числом тих слів, що мають однакове значіння з ріжними відтінками. Ці сіноніми, як ті фарби у художника: що більше їх, то кращий і жвавіший вийде малюнок.

Що слів у нас не 5000, як упевняє «політехничний філолог» та його однодумці, це видно хоч-би зо словника української мови Б. Грінченка (68 000 слів). А тому словникові присудила костомарівську премію російська ж Академія Наук.

Що-ж до сінонімів, то їх в українській мові у всякому разі не менше, а може й більше, як у сусідніх словянських мовах, московській і польській.

Візьмемо для прикладу сіноніми, що визначають рух:

іти	— идти	— iść
ходити	— ходить	— chodzić
похожати	— прохаживаться	— przechadzać się
виступати	— шествовать	— występować
прямувати, простувати	} нема; хіба: идти напрямикъ	— prostować
податись	— направиться	— udać się

мандрувати	— путешествовать	— wędrować
дибати[1])	— идти неувѣренною походкою	— ?
шкандибати	— ковилять	— ?
штикульгати	— хромать	— kuleć
плентатись	— плестись	— ?
дріботіти	— сѣменить	— ?
шугати[2])	— ?	— ?
линути[3])	— ?	— ?
сунути	— ?	— dreptać
тинятись	— скитаться	— tulać się
швендяти[4])	— ?	— ?
вештатися	— слоняться, шляться	— włóczyć się
товктися	— ?	— tluć się (jak Marek)
сновигати	— ?	— ?
чимчикувати[5])	— (уходить съ оглядкой)	— ?
перти	— мчаться	— ?
гнати	— ?	— pędzić
чкурнути	— ?	— ?
дременути	— удрать	— umykać
майнути	— ?	— ?

і т. и. Те-ж саме буде, коли виберемо сіноніми по иншій якій категорії: скрізь україн-

---

[1]) Оце вже дитинка починає **дибати**. Встав після тяжкої хороби і вже **дибає**.

[2]) **Шугає** ясним соколом по небі, сірим вовком у степу.

[3]) Все покину і **полину** до самого Бога (Шевчен.).

[4]) Szwendać się є українізм у польській мові.

[5]) У літописі Самовидця: і по тій оказії Татари без ясиру назад у степи свої **почимчикували**. Вернись, дочко, чи не чуєш? куди це ти **чимчикуєш**? (пісня).

ського лексичного матеріялу не менше (а може й більше), як у сусідніх словянських мовах.

Гляньмо в инший бік, хоч, наприклад, лексікологію лайки. Вона не така бридка і прикра, як в инших мовах. Багацтво форм і слів витворює таку силу ріжних одтінків, що иноді й лайка не лайкою виходить.

Батьків сину — це ж не є лайка, бо всяка людина є син, або дочка свого батька.

Вражий сину — це вже лайка, але не дуже ще дошкульна. **Иродів, катів, бісів** сину — ще міцніше. У російській мові ми знаємо одну тільки таку лайку (вона є і в українській мові), але вже дуже прикру і дошкульну.

Лаються, сказать-би, не по простій адресі, а «манівцями»: у **пару,** в **тінь,** у **віру**: вражої, катової, иродової, бісової, чортової і т. д. **пари**: цеб-то виходить не називають просто катом, чи иродом, але парою до нього; воно фактично все одно, але виходить ніби лекше, лагідніше. Так само: вража, катова, иродова і т. и. **тінь, віра**, або **душа**.

Щоб не назвати кого просто дурнем, кажуть: чи він не з під дурного хати? або: дурний тебе піп хрестив і т. и. Певна річ, що під дурного хатою може сидіти й розумна людина, а дурний піп теж може охрестити розумну людину; але вже в такій, сказать-би, делікатній лайці вже є компромітуючий натяк, хоч і не тяжко прикрий.

Багацтво української мови на приказки і прислів'я всім відоме; у них виявляється тонкий дотеп, юмор нашого народу. На одну московську приказку можна завжди знайти

дві, три або й більше українських, що ту саму думку висловлюють иншими словами в инших одтінках.

Розміркувавши це, ледве чи можна, бувши безстороннім, сказати, що українська мова бідна, вбога: вона не бідніша, а може й багатіша на лексичний матеріял за московську і польську.

Докоряють, що в українських газетах багато чужоземних слів, яких селянин не розуміє. Але яка-ж инша книжна й газетна мова обходиться без тих чужих слів?

Революція, партія, анархія, режим, плебісціт, конференція, і т. д. — хіба їх нема в московській, польській, чешській і всіх инших мовах? Без цих слів не може обійтися ніяка мова. Коли може й справді наш селянин не завжди легко читає газету і книжку вкраїнську, то винна тут не мова, а та темнота, в якій віками держав його старий режим. Неписьменний московський селянин теж не зрозуміє такої «російської» фрази: ассигнованіе меліоративнаго кредита, або: коалиціонный кабинетъ, а проте ніхто не каже, що московська мова, книжна й газетна, є якесь «язычіе, выдуманное кучкой интеллигенціи».

Є словник такий: «75000 иностр. словъ, употребляемыхъ въ русскомъ языкѣ». Хіба це мало?

Треба бути справедливим і міряти одною мірою: не вимагати, щоб українські газети писалися мовою Шевченка і Котляревського, бо так само московські газети не можуть писатися мовою Пушкіна й Тургенева, а поль-

ські—мовою Міцкевича чи Словацького: бо всі ті письменники—і Шевченко, і Пушкин, і Словацький у своїх творах не писали про кооперацію, конференції, президіуми, локаути і трести—слова, без яких не обійдеться політична література.

А що може в українській газетній мові є подекуди вплив галицько-польський, то в цьому винні не наші письменники, а той катів режим, що забороняв у нас писати, читати, вчитись, молитись і навіть співати рідною мовою. Українська мова могла жити 250 літ тільки коло воза, плуга, на базарі та в кухні, а література її—розвиватись тільки в Галичині та в Америці. Чи це нормальні умови життя? Чи зазнала коли такого гніту московська мова?

І вона проте не загинула, а зберегла всі свої багацтва, нею говорить 35 міл. народу і навіть, як бачимо, не збідніла вона за довгий час свого лихоліття.

4. Чи таки справді українська мова груба, дубова, тяжка, як кажуть її вороги? Щоб одповісти на це питання треба зазначити, що наукової мірки для тих прикмет мови майже нема, так само, як немає мірки для того, щоб судити про м'якість чи грубість ріжних музикальних інструментів: коли хто добре знає мову, то знайде у ній і м'якість, і красу і багато инших гарних прикмет. І на просту дудку можна дуже гарно заграти, хто вміє, аж любо слухати, але й зо скрипки та фортеп'яна або костельного органа невмілими руками добудеться така музика, що хоч із хати тікай.

Подекуди можна судити про грубість або

лагідність, твердість чи м'якість мови по числу зменшених і ласкальних форм слів. І коли ми з цею міркою приступимо до вкраїнської і сусідніх із нею словянських мов, то побачимо, що вищенаведена оцінка нашої мови не має під собою грунту.

Справді: зменшених і ласкальних приростів (суфіксів) у нашій мові не менше, а иноді й більше, як у московській та польській мові:

Московська	Польська	Українська
звѣзда	gwiazda	зоря
звѣздочка	gwiazdka	зірка
—	gwiazdeczka	зірочка
—	—	зіронька
цвѣтъ	kwiat	квіт
цвѣтокъ	kwiatek	квітка
цвѣточекъ	kwiateczek	квіточка
—	—	квітонька
малый	maly	малий
маленькій	malenki	маленький
малюсенькій	malutki	манюній
—	—	малесенький
—	—	манюсенький
—	—	малюсенький
—	—	манісінький

У московській і польській мові (та і в инших словянських та романських і кельтських мовах) маються зменшені й ласкальні форми для іменників, прикметників і прислівників. Українська мова, крім цього, має ще зменшені й ласкальні форми заіменників, числівників і дієслів, **чого не має ні одна инша мова:**

Заіменники: сам, саменький, самісенький; ввесь, всенький, всісенький; такий, такенький, такісенький, такецький.

Числівники: двойко, тройко, четвірко, шестірко і т. д. двоєчко, троєчко, четвірочко.

Дієслова: їстки, спатки; їсточки, спаточки; їстоньки, питоньки, спатоньки і т. и.

Чи є-ж підстава для твержения, що ця мова груба, дубова?

Нарешті, що до мелодичности української мови ледве, чи є друга мова, що мала-б такі багаті засоби до мелодичної комбінації звуків, як українська. Вона не любить збігу самозвуків (hiatus) або співзвуків і уникає того ось якими способами:

1. звуки **в** і **у** можуть заступати один одного, коли того вимагає еуфонія (доброзвучність), наприклад:

Був **у** Варшаві — була **в** Одесі.
Наш учитель — наша вчителька.
Бачив урядника — бачила врядника.
Бідна вдова — ой там удівонька.
Прийшов Улас — кличте Власа і т. д.

Коли перекласти ці приклади на московську або польську мову, то побачимо, що там не вдасться обминуть збігу само-або співзвуків.

2. Вставляється при потребі **і** до злучника **з**:

Мати **з** дочкою — злазь **із** воза.
Дуже зморилась — я сам **із**морився.

3. Злучники: **і — та — й** заміняють один одного, коли того вимагає доброзвучність:

Іван **і** Петро — Сава **та** Петро, або Сава **й** Петро і т. д.

4. Так само і в инших словах звуки **і — й** заміняють один одного:

І день **і**де, і ніч **і**де
І, голову схопивши в руки,
Дивуєшся, чому не **й**де
Апостол правди і науки?

5. Закінчення неозначального способу дієслів може бути повне і вкорочене, залежно від того, як вимагає доброзвучність:

Ходит**и** пішки — ходи́**ть** окремо.

Які-ж поважні наукові підстави лишаються для твердження, що вкраїнська мова груба й немелодична?

Я вважав за потрібне дати тут, у передмові, відповідь на ті легкодумні, а частіше злісні докори й нападки на нашу мову, що чуються звідусіль тепер особливо, коли доля судила вкраїнській мові зо становища безправної, звідусіль вигнаної, стати мовою державною.

Не без помилок і хиб переживає вона той раптовий перехід. Але згадаймо, чи мало-ж робилося таких помилок у московській мові, коли царь Петро І заходився перетворювати її на загально-європейський штиб? Скільки-ж було там тих **аттенцій, решпектів, ассамблей, сікурсів,** і т. и., а проте московська мова пережила той період перетворення і «вийшла в

люде», хоч і ввійшло у неі «75000 иностранныхъ словъ». Те ж саме переживала і чеська мова за часів Ганки, Шафаріка і Палацького, і сербська мова за Вука Караджича.

Побажаю-ж наприкінці критикам нашої мови більше об'єктивности і справедливости, а своїм людям—охоти й старання вивчитися рідної мови, щоб як найменше псувати й калічити її, бо досі, в московській школі і під московською «протекцією», вони мусіли цуратися свого рідного.

Звучня.

(Фонетика[1]).

Звучня (фонетика) є наука про звуки, що з них складається всяке слово. Звуки на письмі визначаються кожний своїм знаком, а ті знаки називаються **літери** (букви).

1. Українська азбука має 33 літери: а, б, в, г, ґ, д, е, є, ж, з, і, й, ї, и, к, л, м, н, о, п, р, с, т, у, ф, х, ц, ч, ш, щ, ю, я, ь.

Коли ми порівняємо вкраїнську азбуку з московською, до якої вона найбільше подібна своїми знаками, то побачимо, що в українській азбуці нема таких московських літер: **ъ, ы, ѣ, э, ѳ, ѵ,** але є три літери, яких нема в московській азбуці: **ґ, є, ї.**

Ця азбука називається **Кирилиця,** бо завів її первовчитель Словян Св. Кирил; вживається вона ще в болгарській та сербській мові; инші словянські народи — Поляки, Чехи — пишуть латинськими літерами.

Я не бачу особливої потреби чи вигоди ламати те, що стояло майже тисячу літ, і заводить у нас латинську азбуку замісць Кирилиці, як це знечев'я витівають тепер де які наші патріоти.

---

[1]) Рі...

Замісць московського **ы** українська азбука вживає **и:**

сынъ — син, дымъ — дим.

ъ, ѣ, ѳ, ѵ в українському письмі не вживаються, бо вони нам не потрібні; та їх тепер уже й з московської азбуки викинули.

Українська літера **є** вимовляється так, як московське **ѣ** і **е** (йе); українське **е** вимовляється, як московське **э**:

синє море = сынѣ морэ.

Ї вимовляється, як московське **йи:**

мої = мойи, їхав = йихав.

ґ вимовляється, як латинське, польське або німецьке **g: ґудзик, ґуля, ґедз = guzik, gula,** gedz.

Цей знак не є новітня вигадка, як упевняють деякі вороги наші; він трапляється в українському письмі ще в кінці XVII віку. У Білій Церкві є старовинний антимінс, де в підписі архієрея, що його святив, стоїть надруковано аж двоє ґ: Аґафанґел. У старіших книгах і літописах наших цей звук **g** писався: **кг.**

В московській мові нема звука **h** і буква **г** у них вимовляється, як **g: голова = galawa;** в українській мові навпаки: дуже рідко трапляється звук **g** (ґ), а то все **h: голова = holowa.**

Ним наша звучня значно відріжняється від московської.

2. ь не означає ніякого звука, а вживається тільки для попередньої шелестівки:

собака — с вимовляється твердо,
сьогодня — с зм'якшено.

ер, крім, хіба двох московізмів: кандьор (куліш) та живодьор (шкіролуп). Коли вже нам мабуть не вдасться той чужий наросток **eur** переказувати нашим **ир**, найближчим до нього, то вже краще нам іти за прикладом Поляків і писати та вимовляти: **актор, режісер, контролер, маневри,** бо все-ж таки цим чином ми менше будемо калічити той чужий звук **eu, ö,** до якого наше **о** і **е** ближче за московське **ё.**

5. Взагалі-ж переймаючи чужі слова, а особливо ймена власні, треба поводитися з ними чемно і старатися вимовляти й писати їх так, як вони вимовляються у своїй отчизні; московська мова цього правила не додержується і дуже калічить чужі ймена; Lubet (Любе) Москвини вимовляють і пишуть **Лубэ,** як у слові **луб,** Latham (Лятам) — **Латам,** як у слові **лата,** Zola (Золя), — **Зола,** як у слові **зола** і т. д. У Французів твердого **л** зовсім нема; отже й ми не повинні бути «живодьорами» чужих імен, не повинні калічити їх, особливо нашим твердим **л**; і будемо казати й писати: Любе (як наше Любка), Лятам, Золя, Лябулє, Ля-Плята, Ляманш і т. д.

6. Звук **і** в початку слів пишеться і: ім'я, істота, іржа, іспит і т. д., тільки перед **н** пишемо **и**: инший, иноді, инакше. Виняток із цього правила робимо для чужих імен: інтелігенція, інституція, інформація, Інсбрук, Індія і т. и.

Але **индик** пишемо з **и**, бо хоч воно і від слова Індія, так воно давно в нас, що присвоїлося за власне

7. Звук ф неприродній українській мові. Він уживається в чужих словах: **фабрика, форма, факт;** у присвоєних чужих словах та йменах власних наш народ старається замінити його звуками: **хв, х, п, т, в: Хведір, Хо**ма, **Хи**ма, хвіртка, **П**илип, Опанас, картопля, Марта, **Т**екля, **В**екла.

Цю заміну знаходимо у старовинних грамотах XIV—XVI віку: **Х**одор, **Х**ома, **Х**рол.

8. У нас нема окремого знака — літери для звуків **дз** і **дж** і ми мусимо писати ці звуки двома літерами, хоч вимовляються вони, як один звук: **дзвін, дзиґа, джерело, джиґун, Джеджалій.**

Бувають одначе слова складні, що злилися з двох слів, і коли в них збігаються до купи д + з, д + ж, то вони вимовляються нарізно, як два окремі звуки: **під-зивати, під-живитись.**

9. Ми вимовляємо звуки горлом, де у нас є для того приладдя в горлянці: голосові струни. Але в поміч цьому приладдю ідуть ще: язик, піднебіння, зуби, губи (уста), ніс, гортань. Таким чином ми маємо змогу вимовляти преріжні звуки.

А, е, і, и, о, у ми вимовляємо горлом, без допомоги язика, губ, зубів; тільки рот стуляється більше або менше і таким чином міняється самий звук. Попробуйте вимовляти або співати ті звуки, широко відкривши рота: у вас ніяк не вийде **і** або **у,** бо для них треба більше стулити рот, ніж для звука а.

Ці звуки називаються **голосівки,** або **само-**

звуки, бо беруться голосом, їх можна тягнути довго, співати і не потрібують вони допомоги додаткових приладдів мови: язика, зубів, губ.

Всі-ж инші звуки азбуки одним тільки горлом, без допомоги язика, зубів чи губ взяти не можна. Попробуйте одним тільки горлом, широко роскривши рота і не рушаючи ні язиком, ні губами вимовити звуки: **б, н, п, с,** або инші — нічого не вийде.

Або попробуйте довго тягнути, ніби співати: **б, м, п** — знов таки нічого не вийде.

Тому то всі ті инші звуки, крім голосівок, називаються **шелестівки** або **співзвуки** (бо їх лекше вимовляти вкупі з якоюсь голосівкою: лекше вимовити **ба, бе,** ніж одно **б**).

10. А з огляду на те, яка частина рота стає у поміч горлові, щоб витворити звук, ми поділяємо звуки на:

1. **Гортанні,** що вимовляються за допомогою гортанки: **г, ґ, к, х.**
2. **Піднебінні,** що вимовляються за допомогою піднебіння, опіраючи язик більше чи менше до піднеб іння: **й, ш, ж, ч, дж, щ.**
3. **Язичні,** що їх ніяк не можна вимовити без допомоги язика: **р, л.**
4. **Зубні,** що їх беззуба людина не вимовить до ладу: **т, д, с, з, ц, дз, н.**
5. **Губні,** що в їх витворенні беруть участь уста, губи: **б, в, м, п, ф.**

По инших своїх признаках шелестівки поділяються ще инакше, а саме:

1. **Шиплячі: ж, ч, ш, щ, дж,** бо вони ніби шиплять.

2. **Свистячі:** з, с, ц, дз.

3. **Носові:** м, н.

Звуки **в** і **й** стоять ніби посередині між голосівками та шелестівками. Коли вони стоять **перед** голосівкою, то самі будуть шелестівками: **вода, Йосип,** а коли стоять **після** голосівки, то стають самі ніби голосівкою: **кров, ходив** (вимовляється ніби: кроу, ходиу), **мій, Андрій.**

11. Поділяють шелестівки ще на **дзвінкі й тихі;** дзвінкий звук, коли його вимовляти пошепки, стає тихим:

Дзвінкі:	Тихі:	Дзвінкі:	Тихі:
б	п	з	с
в	ф	ж	ш
д	т	дз	ц
ґ	к	дж	ч
г	х		

12. М'якшення звуків.

Голосівки м'якшаться за допомогою звука **й** (йотація):

а	я (йа)	о	йо
е	є (йе)	у	ю (йу)

13. Шелестівки м'якшаться за допомогою **ь:** **мідь, кінь,** дядько, батько, **сьомий,** Кузьма і т. д. Не м'якшаться гортанні: **г, ґ, к, х,** губні: **б, в, м, п, ф,** а також **р**; цим наші губні і **р** дуже відріжняються від московських, які легко й залюбки м'якшаться; наші: голуб, кров, степ — моск: голубь, кровь, степь.

Буває ще, сказать би, подвійне м'якшення: коли за зм'якшеною шелестівкою йде ще зм'якшена йотована голосівка; тоді з нашими шелестівками діється своєрідне явище, якого не

буває в инших словянських мовах: вони подвоюються. Напр.: **мідь-міддю, коломазь — коломаззю, сіль — сіллю, тінь — тінню,** так само: **зілля,** насіння, волосся, суддя, полоззя і т. д. (моск.: зелье, судья, полозья).

Не подвоюються шелестівки для змякшення і перед йотованими, коли їх стоїть дві ріжних у-купі: щастя, дра**нтя,** пересе**рдя,** сме**ртю** і т. д.

Наші ж гортанні, губні й **р,** що не мякшаться взагалі, не люблять коло себе і мякої йотованої голосівки: вони відділяються від неї **апострофом** ('): Лук'ян, **б'ю, б'є, п'ю, п'є,** п'яний, **м'я**со, коров'як. пі**р'я** і т. д.

Галичане у письмі не відділяють тих шелестівок од йотованих голосівок і пишуть: бю, бє, пю, пє, пяний, вюн і т. д. Наддніпрянці до такого писання не звикли; їх око потрібує на письмі того відділення, як його чує вухо, отже й пишуть той апостроф після гортанних, губних і **р** перед йотованою.

Примітка. Без апострофа пишуться: свято, святий,різдвяний, Словяне, цвях, вязати і всі походні від них (святкувати, цвяхований, привязати); також і чужоземні слова, як: бюро, бюджет, гравюра, купюра, Вюртемберґ, Мюллер, рюш і т. ин.

Апостроф ставиться також і після приростків, що кінчаються шелестівкою, коли далі стоїть йотована голосівка: з'їхати, під'їхати, об'єднати, без'язикий, з'ясувати, з'їсти (і ззісти) і т. д.

14. Особливу і своєрідну природу що до м'якшення мають наші шиплячі **ж, ч, ш** і **щ,** чим дуже відріжняються від московських

шиплячих: в одмінках вони йдуть по м'якій відміні: **ножем**, **квачем**, **речі**, **ночі** (а не ножом, квачом, ночи, речи), але ь після себе ніколи не приймають, замісць м'якшення перед йотованою голосівкою переводять у тверду, нейотовану: **оружжа**, **збіжжа**, **клочча**, **зарічча**, **піддашша**, **піччу**, під піччу (моск.: оружье, клочья, зарѣчье, ночью і т. д.). **Щ** не подвоюється, бо воно вже само по собі складено з двох шиплячих (ш + ч), але й воно йотовану голосівку переводить у тверду нейотовану: нехворощ—нехворощу.

Московські-ж шиплячі м'якшаться залюбки: ночь, печь, ночью, печью і йотовану після себе терплять иноді більше, ніж треба; чистокровний Москвин такі слова, як: чудо, ощущаю вимовляє: чюда, ацющяю.

Отже грубу й непростиму помилку проти нашої звучні й граматики роблять ті, що, вчившись по російських школах, живосилом калічать наші слова на московський штиб і пишуть: нічь, пічь, ходишь, просишь.

Хоч у де-яких місцях України народ вимовляє шиплячі дуже м'ягко: лошя, курчя, але це провінціалізм; цього ні в якому разі не можна вводити у письмо.

Р хоч і не любить м'якшитися, але йотовану після себе терпить: рядно, рябий, рятувати.

15. Але й без видимого зм'якшення шелестівки (крім губних і гортанних) не завжди вимовляються однаково: бувають твердіші, бувають м'якші:

Тверді:	М'які:
дім (дому)	діло
діл (долівка)	ділити
поділ (подолу)	поділ (поділу)
тік (току)	тіло (тіла)
зірка	зілля
волів (воли)	волів (воля)
ніс (носа)	ніс (приніс)
сіль (соли)	сіно
куці	зайці (куцих зайців)

і т. д.

Галичане в тих словах, де шелестівка м'яка, а після неї стоїть **і**, пишуть його з двома крапками (ї), щоб одзначити ту м'якість шелестівки: діло, пожалів, всїх і т. д. Це ускладнює правопис чи не гірше за московське **ѣ**. І коли вже тепер Московці зреклися свого **ятя**, то нам і потому слід зректися того ї, коли воно не йотоване **і**: отже будемо вживати **ї** тільки там, де ясно чується **йі: їхав, їжак, мої.**

Росклад слів.

16. Слова можна роскладати на части і ті части мають ріжну вагу і значіння. Кожна частина слова обовязково має в собі одну голосівку, а крім того ще може бути при тій голосівці одна, дві або й три шелестівки, але може й не бути шелестівок. Кожна така частина слова зветься **склад.** Без голосівки складу не може бути, без шелестівки—може бути склад.

О-дар-ка.

Тут маємо три склади: перший з одної голосівки, другий з одної голосівки і двох

шелестівок, третій — з одної голосівки й одної шелестівки.

17. Склад буває **відкритий,** коли голосівка стоїть сама одна або з одною тільки шелестівкою, — і **закритий,** коли голосівка стоїть між двома шелестівками.

У слові **О-дар-ка** середній склад **дар** закритий, а перший і третій (**О-ка**) — відкриті.

Слова бувають **односкладові, двохскладові, трьохскладові і многоскладові.**

Односкладові: а піп сів на віз.

Двохскладові: ма-ма пе-че кни-ші.

Трьохскладові: Не-чи-пір по-ї-хав ко-си-ти.

Многоскладові: Пе-ре-пе-ли-ця пе-ре-ле-ті-ла.

18. Коли ми будемо порівнювати між собою слова, то побачимо, що де-які слова можуть міняти свою форму і число складів: раз воно буде коротке, другий раз до нього приростають ніби додаткові склади, то спереду, то ззаду, але в середині тоді завжди лишається одна часть, що не міняється і лишається постійною.

ряд	дар
ряд-ок	дар-и
по-ряд-ок	дар-унок
по-ряд-ний	по-дар-унок
по-ряд-ку-ва-ти	по-дар-увати

З цих прикладів ми бачимо, що частини **ряд, дар** лишаються при всіх одмінах слів. Така неодмінна частина слова називається **корінь.**

Ті додаткові частини, що стоять перед корінем, звуться **приростки,** а ті, що стоять

після кореня, звуться **наростки**: по-ряд-ок — **по** буде приросток, **ок** буде наросток.

19. Слова, що складаються тільки з кореня, звуться **первісні:** ряд, дар. А ті, що витворюються з первісного через приростки і наростки, звуться **похідні.**

У похідних словах теж бувають одміни, наприклад:

порядний	подарувати
порядного	подарувала
порядненький	подаруємо і т. д.

І ми бачимо, що тут є частина слова (корінь, приросток і де-який наросток), що не міняється, і є частина, кінцівка, що міняється.

Ота частина кожного поодинокого слова, що не міняється при ріжних одмінах його, зветься **пень,** а та, що міняється — **закінчення** або кінцівка.

Корінь здебільшого лишається той самий у всіх похідних словах; пень може бути і більший, і менший, бо до нього може бути то більше, то менше додатків — приростків та наростків.

Куп — ець
пере-куп — ка
куп — ити
за-куп — овувати

Корінь у всіх цих словах **куп.** У слові **купець** корінь є разом із цим пень (купець, куп-ця, куп-цеві і т. д.). У слові **перекуп-ка** корінь буде **куп,** а пень буде **перекупк** (перекупк-а, перекупк-ою, перекупк-ами і т. д.).

У слові **закуповувати** корінь знов таки **куп**, а пень буде **закупову** (закупову-ю, закупову-єш, закупову-ємо і т. д.).

Корінь иноді легко знайти, порівнявши первісне слово з похідними (куп, ряд, дар); але иноді де-які звуки в корінї міняються і тоді його знайти буває труднїше, наприклад:

ріг	стріх — а
рог — и	о—стріш — ок
рог — ат — ий	на стріс — і
на роз — і	

У першому прикладі корінь буде **рог**, у другому — **стріх**, але де-які звуки у корінях иноді міняються.

Міна звуків.

20. Звуки при відмінах слів або в тих словах, що витворилися з одного пня, можуть мінятися, або м'якшитися залежно від будови самого слова, наголосу і сусідніх звуків.

Міняться і голосівки і шелестівки.

е міняється на **о:**	нести — носити.	
	вести — водити.	
е „ „ **і:**	лет-іти — літ-ати.	
	брех-ати — під-бріх-увати.	
е „ „ **и:**	дер-ти — з-дир-ство.	
е „ „ **а:**	греб-ти — граб-лі.	
и „ „ **і:**	сид-іти — сід-ати.	
и „ „ **а:**	сид-іти — сад-овити.	
и „ „ **ов:**	ри-ти — ро-ви.	
	кри-ти — По-кров-а.	
і „ „ **а:**	ліз-ти — лаз-ити.	
о „ „ **а:**	вхоп-ити — хап-ати.	

о міняється на **и**: здох — здихати.
у „ „ **и**: дух — дихати.
у „ „ **о**: кув-ати — ков-аль.

Увага. Не можна допускати такої заміни в тих словах, де голосівка не міниться, а тільки під впливом наголосу або сусідньої голосівки вимовляється инакше, бренить для вуха відмінно. Наприклад, у слові **село** той звук **е** бренить ніби **и**, але ні в якому разі не можна писати **сило**; так само не можна писати **мині** або **міні** замісць **мені**, **гудувати** замісць **годувати**. Кому трудно розібрати, як треба писати такі непевні слова, той повинен одмінити те слово так, щоб наголос упав на непевну голосівку: **село** чи **сило?** треба взяти слово **сéла**, по **сéлах**, де наголос упадає на перший склад слова — і тоді зараз ясно стане, який тут повинен стояти звук. У слові **годувати** звук **о** під впливом сусіднього **у** вподобляється до нього; треба отже знайти таке слово від того-ж самого коріня, де не було-б того сусіднього **у**: **годованець**, і зараз ясно стає, який звук повинен стояти у першому складі. Так само: **мені, міні** чи **мині**? Треба перенести наголос на перший склад: **до мéне,** а не до мине, чи до міне — отже треба писати **мені**.

Рече чи пиче — спéчений
Тече чи тиче — втéча
Лежати чи лижати — **лéжень**
несе чи нисе — **нéсти**, принéсти.

21. **О** і **е** у закритих складах переходять в **і**:

ро-ги — ріг	ро-дити — рід
по-па — піп	но-сити — при-ніс
Антона — Антін	во-зи — віз
о-вес — вівса	ве-чо-ра — ве-чір

бро-ви — брів-ка
зо-ря — зір-ка
ко-па — (п'ять) кіп
се-ло — сіль-ський
о-се-ни — о-сінь.

ре-чі — річ
вте-ча — втік

Примітка. Цеї зміни **о** і **е** в **і** не буває:

1. В тих закритих складах, коли за **о** чи **е** стоїть **ст** або **ск:** кість — кости, зріст — рости, міст — мосту, віск — воску і т. д.

2. В тих словах, де у старо-словянській мові **о** і **е** були глухими й писались ъ, ь, напр. лъб — лоб (а не ліб), влък, плък — вовк, полк, ложка (лъжица) і т. ин.

3. В родовому множини іменників жіночого роду, що кінчаться на **-оба, -ода, -ока, -ота:** хороб, пригод, сорок, турбот і т. д.

4. В чужоземних словах: тон, фон, амвон та инш.

5. Також у де-яких поодиноких словах чоловічого роду: голод, холод, солод, діловод (але: схід, дохід), молот, чечот (але: чечітка), Федот (але: клопіт, регіт, чобіт), хлібороб, нероб (але: зарібок), закон, народ (але: галицьке нарід, недорід); самогон (але: загін, перегін, наздогін) і т. ин.

Слово **Бог** має теж форму **Біг:** бігме, спасибі (спаси — Біг), помагайбі (помагай-Біг).

Увага. На цю заміну голосівок **о** та **е** на **і** не вважають де-які сучасні українські діячі тай немилосердно калічать нашу мову і па

словах і у письмі: початок вечіра, вжити західів, гукніть Хведіра, до Могилїва, з Харківа, пані Бутаківа і т. д.

Міна шелестівок.

22. Шелестівки звичайно м'якшаться за допомогою **ь**: буду — будь, тіло — тільце, бити — биться. Але буває, що як стоїть з шелестівкою м'яка або йотована голосівка: е, і, є, я, ю, то де-які шелестівки для зм'якшення міняться. А саме:

г міниться на **ж** і **з**: Бог — Боже — Бозя
друг — друже — друзяка
нога — на нозі;

к „ „ **ч** і **ц**: козак — козаче
рука — в руці;

х „ „ **ш** і **с**: дух — душа — в дусі.

Під упливом йотованих голосівок (є, ї, ю, я) иноді міняться шелестівки, при чому та йотована голосівка втрачає свою йотацію і переходить у просту (е, і, а, у), ніби віддавши свій йот (j) на міну шелестівки.

г, к, х переходять у: **ж, з, ч, ц, ш, с**: Бог — Божа (Бог-я = Бог-ja), отець — отче (отц-є = отц-je), крик — кричати (= крик-jати), княгиня — княжа (= княг-ja), дух — душа (дух-ja);

д — дж, ж: судити — суджу або сужу (= суд-jу), ходити — ходжу або хожу (= ход jу).

Примітка. У Західній Україні так і кажуть: ходю, судю, видю.

т — ч: світити — свічу (світ-jу)
з — ж: возити — вожу (воз-jу)
с — ш: писати — пишу (пис-jу).

Буває вподоблення шелестівок, а саме: коли збігається до купи дві ріжні шелестівки, дзвінка й тиха, то перед дзвінкою тиха переходить у дзвінку, а перед тихою дзвінка міниться на тиху: просити — прозьба (писати треба просьба), дохтор (писати треба доктор).

Але де-які вподоблені звуки вже заведено в письмо і вони так і лишилися: **хто** (замісць **кто**), **дощ** (**дожч**), м'якшити (замісць м'ягкшити), лекше (замісць легкше).

Н перед шиплячим звуком не м'якшиться: тонший, менший, инший, кінчик панщина, ганчірка, — хоч і вимовляється иноді м'ягко; але **л** перед шиплячими м'якшиться залюбки: більший, пальчик, бувальщина, Польща (хоч у Слобідській Україні й вимовляється те **л** перед шиплячими твердо: білше, тілки, але писати так не слід).

Увага. Галицька мова, під упливом польської, частіше вживає складних шиплячих звуків **(дж, ждж)**, ніж наддніпрянська:

Галицькі: ходжу, їжджу, виджу.
Наддніпр.: хожу, їзжу, вижу.

Милозвучність.

23. Українська мова дуже не любить збігу до купи скількох шелестівок або голосівок і вживає всяких способів, щоб того збігу не було.

Знов де-які звуки в нашій мові: гортанні **г, ґ, к, х,** губні **б, в, м, п** і шиплячі **ж, ч, ш, щ** не можуть м'якшитися і не терплять після себе йотованих голосівок.

Отже наша мова вживає преріжних засобів, щоб уникнути того прикрого збігу шелестівок

та голосівок та неприродного м'якшення, і тих засобів має вона значно більше за инші мови; тому й мелодійність, милозвучність її дуже висока.

a) Після губних шелестівок, щоб оддилити іх од йотованої кінцівки, иноді вставляється **л**: **люб-л-ю**, **куп-л-ю**, **зем-л-я**, **здоров-л-я**, **м-н-ясо** (або краще м'ясо); у московській мові того явища менше (люблю, але: здоровье, мясо), а в польській зовсім нема (lubić, zdrowie, mięso).

b) **дь** иноді переходить в **й**, коли далі йде м'який склад: райця (замісць радьця); західно-вкраїнські: дванайцять, двайцять, трийцять (замісць: дванадьцять, тридьцять).

c) **л** у кінці слів (дієслів), міниться на **в**: був, ходив, читав — замісць бул, ходил, читал, як у московській та польській мові. У Галичан в кінці орудного відмінка жіночого роду **ю** теж міниться на **в**: жінков, водов.

d) У початку слів иноді додається **і**, иноді воно відкидається, згідно до вимог милозвучности, щоб лекше було вимовляти: іржа, ікло (моск. ржавчина, клыкъ; польс. rdza), (і) маю, (і) голка (имѣю, игла, igła); кажуть (і так писати треба): кличте (І) Гната, але: прийшов Ігнат (оглядаючись на попередній звук).

e) Взагалі, коли слово починається голосівкою, а попереднє кінчиться голосівкою, то наша мова старається або приставити якусь шелестівку (**в**, **г**) або відкинути початкове **о** чи **і**, щоб не було прикрого для вуха роззяву (збігу двох голосівок: погасив огонь, нема вогню, на вулиці — поперек улиці, назбірав оріхів — назбірала горіхів, купив индика —

продала гиндика; не було змалку, не буде й до 'станку, одно 'дного не розуміє, за 'дним разом) і т. д.

f) **О** і **е** в кінцевих складах то випадають, то знову з'являються, бо найтрудніше вимовляти збіг шелестівок у кінці слова, особливо коли вже за ними далі нема голосівки: вінок — вінка, вікно — вікон (без о було-б: вікн) кравець — кравця, бочка — бочок, Дністер — Дністра (моск. Днѣстръ, польс. Dniestr).

g) Коли збігається до купи три шелестівки, то часто одна з них випадає: пів(в)тора, дов(г)ший, м'я(г)кший, тон(к)ший, стис(к)нути, че(р)ниця, ка(т)зна-що; иноді-ж навпаки, щоб лекше було вимовляти, між двох шелестівок уставляється третя: зуздрів (зу-зрів), заздрий (зазрий).

h) Иноді, щоб лекше вимовляти, наш народ переставляє цілий склад навиворіт: цилюрник (цирульник), ведмідь (медвідь).

i) Иноді вкорочує кінець його: Кость (зам. Константин), спасибі (спаси-біг), хоч не хоч (хочеш не хочеш), бач (бачиш); иноді-ж вкорочує початок у довгих іменах власних: Катерина, Лисавета, Панас, Сидір (Екатерина, Афанасій, Ісидор).

k) Особливий простір для осягнення милозвучности в нашій мові дають звуки **у** і **в**; вони можуть заступати один одного, чи то коли стоять окремо, як приіменники, чи коли зрослися зо словом, як приростки, чи, навіть, коли входять у склад самого коріня. Наприклад:

наш учитель — наша **в**чителька
бачив **у**дову — бідна **в**дова
прийшов **у**рядник — нема **в**рядника
був **у** Варшаві — була **в** Одесі
прийшов **У**лас — кличте **В**ласа
Україна — на **В**країні
налив **у**щерть — налила **в**щерть
хотів **у**звару — подала **в**звару
прибіг **у**мить — прибігла **в**мить і т. д.

Перекладіть ці приклади на московську чи польську мову й побачите, що вони далеко не так милозвучні вийдуть, як наші.

Примітка. Проте своєрідну й трохи дивну вдачу має звук **в** у Наддніпрянщині, особливо Лівобережній: у початку слів перед голосівкою він має нахил подвоюватись без усякої видимої потреби: **вв**есь, **вв**ажати, **вв**ічливий, **вв**ійти і т. под. Звичайно це буває після попередньої голосівки: на **вв**есь світ, була **вв**ічлива; а після шелестівки перше **в** переміниться в **у**: побив **у**весь посуд, був **у**вічливий.

l) Далі приіменники **з** і **од** можуть мінятися на **зо, із, від,** як того вимагає збіг сусідніх звуків: іди **зо** мною, злазь **із** воза, нема **від** сина листа — прийшов **од** сина лист.

m) Кінцівка неозначального стану дієслів **ти** і заіменник **ся** в кінці дієслів можуть при потребі вкорочуватись: **ть** і **сь:**

ходи**ти** пішки — ходи**ть** окремо
здало**ся** мені — здало**сь** Оксані і т. д.

n) Нарешті окремі слова ми можемо вимовляти ріжно, згідно до вимог милозвучности:

знов, або **знову**, або-ж **ізнов**:

знов опізнився, знову прийшов, бачив ізнов;

більш і **більше**, **менш** і **менше**:

більш одного — більше двох;

звідсіль, **звідтіль**, **звідси**, **звідсіля**, **звідтіля**:

звідсіля виходить — звідсіль одначе виходить;

чом і **чому**, **між** і **межи** і т. д.

Вкорочене помічне дієслово **би** (бих) може вкорочуватись, оглядаючись на попередній звук:

хотів-би, хотіла-б.

Ця всестороння змога обминати роззяв або збіг шелестівок дає нашій мові велику перевагу над иншими мовами. По мелодійности своїй українська мова займає перше місце межи словянськими мовами і тільки друге (після італійської) серед инших світових мов. Отже великий гріх перед рідною мовою й сором перед нащадками беруть на свою душу ті недбалі люде, а особливо письменники наші, що не використовують і не розвивають того дорогоцінного скарбу рідного краю. Нема чого своє недбальство виправдувати тим, що ми вчились у московській школі й по московських книжках: треба перевчитися або, краще сказати, довчитися своєї мови (до чужих бо мов ми маємо велику здібність); це й не так уже трудно, коли є бажання, а особливо любов і пошана до свого рідного. Чи маємо ми право вимагати від чужих людей пошани до нашої мови, коли самі її не шануємо й занедбуємо?

---

24. **Уподоблення** (асіміляція).

Иноді один звук уподоблюється до другого, сусіднього з ним; коли, приміром, м'якшиться якась шелестівка, то може за нею м'якшитись і попередня шелестівка: тарілка — на тарільці (зм'якшилося **к** в **ц**, а за ним зм'якшилося й **л**), Наталка — Натальці, гилка — на гильці, вила — вильцята, коло — кільце, село — сельце. Але це вподоблення буває переважно з шелестівкою **л**; инші шелестівки не так легко піддаються вподобленню: кінець — на кінці, танець — танця і т. д.

В де-яких словах не наголосне **о** переходить в **а**, уподоблюючись до сусіднього наголосного **а**: багатий, хазяїн, гаразд — замісць: богатий, хозяїн, горазд. Можливо, що це московський вплив.

Уподоблюються иноді **в мові** инші звуки; але як-що порушуються цим граматичні й словотвірні закони, то такого вподоблення **в письмо** вводити не слід; наприклад, кажуть: здаєцця, хочецця, гудувати, маїте, сило́, — але писати треба: здається, хочеться, годувати, маєте, село.

Приіменник **з**, коли зростається з корінем, яко приросток, переходить в **с** перед тихою шелестівкою: збивати — але співати, звозити — сформувати, згадати — сховати, зґедзитись — сказитись, зжитися — сшивати і т. д.; коли-ж він стоїть окремо від слова, то не переходить в **с** перед тихими: з Полтави, з тобою, з шатра, хоч і вимовляється, як **с**.

Примітка. Тільки приіменник **без** ніколи не асімілює свого **з**, хоч-би й зрісся з корінем слова: безпечний, безталанна, безконечний.

У сполученнях **здн, ждн, стн** звуки **д** і **т** зникають перед **н:** празник, тижня, пісний, чесний, нещасний, напасник, корисний, первісний, існувати.

Сполучення **чн** не слід у письмі вульгаризувать у **шн** (як воно иноді чується у вимові); треба писати: безпечний, конечний, статечний, сердечний, Сагайдачний, пшеничний, ячний, місячний, вдячний, зручний і т. д.

Винятки: рушник, рушниця, мірошник, соняшник, може ще яєшня.

Короткий огляд звучні

для повторення.

1. Своєрідні букви укр азбуки: ґ, є, ї.
2. **ь** і **й** для м'якшення шелестівок і голосівок.
3. Йотовані голосівки: **я, є, ї, йо, ю.**
4. Чужоземний звук еu (ö) й означення його в українській мові та письмі.
5. Правопис чужих слів. Не калічити їх.
6. **і** в початку слів то вставляється, то випадає.
7. **ф** в укр. мові заміняється звуками: **хв, х, п, т, в** і лишається тільки для чужих слів.
8. Звуки **дж** і **дз** не мають окремого знаку.
9. Голосівки й шелестівки.
10. Шелестівки: губні, гортанні, зубні, шиплячі, свистячі, язичні, піднебінні.
11. Йотація (м'якшення голосівок).
12. М'якшення шелестівок: **ь** і подвоєння перед йотованою голосівкою (не подвоюються гортанні, губні й **р**).
13. Особлива природа шиплячих **ж, ч, ш, щ** (подвоюються перед йотованою, але переводять її у тверду, не йотовану).
14. Своєрідне, малопомітне м'якшення шелестівок.
15. Росклад слів. Корінь, наросток, приросток.
16. Відкриті й закриті склади.

17. Корінь, наросток, приросток. Пень і кінцівка.
18. Слова первісні, похідні, складні.
19. Міна звуків. Міна голосівок.
20. **о** і **е** в закритих складах.
21. Міна шелестівок (**г, к, х** в **ж, з, ч, ц, ш, с**).
22. Милозвучність: вставка **л** після губних, **дь** переходить в **й**, **л** в кінці слів у **в**, **і** в початку слів додається або випадає, вставка **в, г** у початку слів перед голосівкою, **о** і **е** в кінцевих складах то випадають, то вставляються, випад одної з трьох шелестівок у групах, перестановка складів, укорочення довгих імен, взаємна міна звуків **у** і **в**, **з** і **од**, вкорочення кінцівок **ти** і **ся**, міна окремих слів (знов, більш, звідсіль, чом, між, би).
23. Уподоблення (**л** м'якшиться перед зм'якшеною, **з** переходить в **с** перед тихою).

Словотвір

25. (етимологія).

Небагато є слів, що складаються тільки з одного-самого коріня. Більшість слів мають ріжні додатки до коріня: **приростки й наростки.**

Приростки стоять перед корінем, **наростки** — після нього.

По-ряд-ок, пере-куп-ка.

По- і **пере-** суть приростки

Ряд і **куп** — корінї.

-ок і **-ка** — наростки.

Найбільше відміняються при ріжних одмінах слів їх наростки; отже про них передовсім буде мова. Але попереду треба росказати, які бувають слова у мові, або, як кажуть, **части мови.**

26. Частей мови 9:

1. **Іменники**[1]) суть назви тих річей, явищ або понаттів, які ми уявляємо собі нашими знаряддями (органами) чуття: зором, слухом, нюхом, смаком, дотиком або розуміємо дум-

[1]) У де-яких граматиках називають їх **речівники,** але ця назва невлучна, бо слово **річ** не припасовується до таких змислових іменників, як от: час, надія, страх, клопіт і т. под.

кою: хата, світло, голос, Дніпро, Іван, дощ, мороз, дим, біль, радощі, горе, клопіт.

2. **Прикметники** суть імена, що означають прикмету якоїсь речі чи явища: яка вона чи яке воно? Добрий, довгий, малий, залізний, білий, дешевий, холодний, розумний, старий, страшний.

3. **Числівники** показують число річей або порядок їх: два, вісім, сорок, копа, перший, двоє, тричі.

4. **Заіменники** ставляться замісць імен: я, ти, мій, той, всякий, самий.

5. **Дієслова** показують, що робить(діє) іменник або річ, чи що з ними діється: ходить, любимо, спати, стоїть, мерзне, світає.

6. **Прислівники** показують, як одбувається дія або в яких стосунках речі між собою: добре, тяжко, вчора, далеко, пішки.

7. **Приіменники,** як показує сама назва їх, стоять при іменниках, щоб докладніше пояснити дію чи стосунки річей між собою: **на** столі, **під** столом, **без** хліба.

8. **Злучники** або-ж сполучники — сполучають слова між собою: мати **і** сестра, побіг **тай** упав.

9. **Оклики** суть ті слова, що їх вигукує людина, або коротко вимовляє: **агов! ой! овва! гуп! плюсь! геть!**

27. Іменники.

Річі бувають **животні,** тоб-то такі, що живуть, ворушаться своєю охотою, мають почуття радощів, болю, страху, голоду, то-що і **нежи-**

вотні, що не живуть, не ворушаться своєю охотою і почуттів не мають.

Животні: людина, кінь, птиця, риба, муха.

Неживотні: вода, земля, камінь, стіл, ніч.

Є ще багато таких іменників, що їх тільки розумом, думкою можна собі уявити; такі йменники звуться **змислові:** час, горе, радість, клопіт, добро, зло, літо, вчора, середа, любов, надія і т. д.

Імена бувають **власні й речеві.** Власні належать одній особі або речі: Україна, Київ, Дніпро, Хмельницький, Тарас, Великдень, а речеві належать багатьом особам чи речам: місто, річка, козак, людина, корова, стіл, віз, день і т. д.

Імена власні пишуться з початку великою літерою, а речеві малою; великою літерою пишеться всяке слово, що стоїть у початку нового рядка або після крапки, коли починається нове речення.

Бувають ще йменa **збірні,** що означають гурт річей: народ, юрба, військо, череда, громада, голота, комашня, мишва.

По складу свойому йменa ще бувають: прості, зменшені або здріблені, ласкальні або-ж пестливі, збільшені й складні.

Прості: хата, птах, хлопець, голова.

Здріблені: хатка, пташка, хлопчик, голівка.

Ласкальні (пестливі): хаточка, хатиночка, пташинонька, хлоп'ятко, голівонька.

Збільшені: домище, хлопчисько.

Складні: паро-плав, бого-слов, Велик-день, пів-(в)тора, Бого-родиця.

Іменники бувають трьох родів: мужеського (чоловічого), жіночого та середнього (тоб-то такі, що ні чоловічого ні жіночого).

Іменники **мужеського** роду відріжняються від инших таким чином, що до іменника додається заіменник **мій** або **цей**: брат(мій), дім(цей), Сава(цей).

Іменники **жіночого** роду пізнаються приставленням заіменника **моя** або **ця**: сестра(моя), хата(ця), риба(ця), кров(моя).

Іменники **середнього** роду пізнаються по заіменнику **моє** або **це**: серце(моє), ягня(це), кохання(моє), село(це).

Бувають ще йменники **спільного** роду, тоб-то і чоловічого й жіночого: сусіда(мій і моя), собака(цей і ця).

28. Наростки іменників.

Наростки іменників бувають преріжні.

Ось ті, що вживаються найчастіше:

Для **мужеського** роду:

ь, й: ден**ь**, кін**ь**, злоді**й**, рата**й**, чухра**й**.

ець, ар, ир: крав**ець**, жн**ець**, куп**ець**, маля**р**, шинк**ар**, багат**ир**, провод**ир**.

аль, ель: ков**аль**, моск**аль**, учит**ель**.

ин (здебільшого означає громадський стан або народність): селян**ин**, міщан**ин**, громадян**ин**, Татар**ин**, Турч**ин**, Серб**ин**.

В московській мові цих наростків для ознаки народности менше; там кажуть: Сербъ, Турокъ, Валахъ, а ми повинні казати: Серб**ин**, Турч**ин**, Волош**ин**.

о, енко (здебільшого здріблені ймена власні або назвища по батькові): дядь**ко**, бать**ко**,

-рацько, Стецько, Панько, Петренко, Кравченко, Музиченко (=Петрів, кравців, музиків син).

Здріблені:

ик, ок, усь, уньо: коник, молодик, хлопчик, садок, дідок, степок, дідусь, Петрусь, татуньо, дідуньо.

Збільшені:

ище: домище, хлопчище.

уга, юга, ака, яка (здебільшого зневажливі, презирливі): хапуга, козарлюга, злодюга, волоцюга, гайдамака, розбишака, лобуряка, упиряка й т. д.

сько (теж презирливі): хлопчисько, дідисько.

Для **жіночого** роду:

ба, ка, на, ня: журба, сійба, бочка, сторона, диня, клуня. Иноді це бувають імена збірні: пташня, комашня.

ава, ява: держава, халява, курява.

ва (здебільшого збірні, иноді презирливі): мишва, жульва, татарва.

да, ада: борода, морда, левада, принада.

ота, ета, еча: турбота, прикмета, втеча. Иноді це бувають збірні та презирливі: босота, голота, свинота, Німота, малеча.

ина: дядина, причина. Часто вони означають одиницю, взяту від збірного: березина, товарина, очеретина, днина. Отже дуже негарно роблять ті, що, нехтуючи своєрідну красу і вдачу нашої мови, перекладають або кажуть на московський штиб: зламав ребро, зрубав березу (зламав **ребрину**, зрубав **березину**; прождав цілу **днину**, а не цілий день).

Ще вживається иноді в чоловічому роді, як презирливе: якийсь писарина, отой адвокатина.

ість: старість, радість.

уха, иха: свекруха, дячиха, Макариха.

еня, иня (означає народність): Німкеня, Туркеня, Грекиня.

івна (чиясь дочка): **ковалівна**, **бондарівна**, **попівна**, **Боровиківна**, **Равичівна**.

Зменшені й здрібнені:

иця: водиця, землиця, телиця, молодиця.

ичка: павичка, сестричка, молодичка.

ечка, енька, онька: свічечка, доленька, головонька.

Для **середнього** роду:

во, ло, мо: слово, шило, ярмо.

иво (здебільшого означає якийсь матеріял): паливо, прядиво, місиво, межево («повідла»).

ство: хазяйство, ремество.

я, еня, ча: теля, ягня, мишеня, курча, хлопча.

ання, ення, іння, иння (здебільшого похідні з дієслів): питання, звання, здвиження, насіння, баговиння.

Здрібнені:

це, ечко: відерце, сонечко.

Збільшені:

ище (здебільша назви місцевостей, що вказують на якусь старовину, що колись там була): городище, монастирище, ставище.

Жіночий рід призвищ на **ич** буде **ичка**: Богдан**ович**ка, Сидоро**вичка**, Кондрато**вичка**.

Є ще призвища з наростком **-ук**, **-юк** та **-ів** (московське й болгарське -овъ, -евъ): Кравч**ук**, Андр**іюк**, Яцк**ів**, Совач**ів**.

Огидно калічать наші московські недоучки відмінки таких імен: Совач**іва**, Петр**іва**, пані **Бутаків**а, — бо наша звучня переводить **о** і **е** в закритих складах в **і**.

Щоб не вертатися знову до роскладу слів скажемо тут про **приростки**.

Приростки стоять перед корінем і здебільшого суть приіменники, иноді трошки змінені: **ви**-гадка, **при**-нада, **роз**-мова, **пере**-лаз, **уз-(вз)**-гір'я, **при**-пічок, **су**-сіда, **пра**-дід, **про**-рок, **пів**-день; **де**-які приростки можуть мінитися відповідно до вимог милозвучности; **у — в**, **од — від**, **з — зо — зі**, **с — со — су — зу**, наприклад: наварили **в**звару — дай **у**звару, прочитав **од**чит — був на **від**читі, **з**бори — **зо**мління — **зі**брання, **зу**стріч, **с**пека — **со**вість — **су**сіда.

---

29. Є чимало йменників українських, що подібні до московських, але роду бувають иншого; на це треба дуже вважати, бо вживання йменників у невластивому їм роді дуже псує нашу мову, обмосковлює її. Ось ці йменники:

В українській мові	**У московській мові**
муж. роду:	**жіночого** роду:
барліг (ведмежий)	берлога (медвѣжья)
біль (закричав з болю)	боль (закричалъ отъ боли)
глуб (пішов на самий глуб)	глубь (морская)

дишель	дышло — середн. роду
дріб	дробь
дур («Тай від того дуру Бандурою став», — пісня)	дурь (Пришла дурь въ голову)
кір (Застудився після кору)	корь (легкая)
мечет (Пішли турки до мечету)	мечеть(Сулейманова).
міль (Молем із'ясться, стар. літопис)	моль (платяная и книжная)
насип (Звалився поїзд з насипу)	насыпь (высокая)
пил («Чи ти, милий, пилом припав чи метелицею?» — пісня)	пыль (известковая, угольная і т. д.)
полин (Замісць меду полину гіркого ззіси)	полынь
посуд (Побив увесь посуд)	посуда
похорон (Після похорону)	похороны (тільки у множині)
продаж (Що маєте на продаж?)	продажа
програм (франц. le programe муж. р.)	программа (краткая)
розрух	разруха
сажень (Цілий сажень)	сажень (цѣлая)
степ (Степ широкий, край веселий)	степь (ковыльная)
степень (Дослужився високого степеня)	степень (сравнительная, превосходная)
ступінь (На першому ступіні)	ступень

шир (Який шир!)	ширь (Какая ширь!)
ярмарок (Сорочинський)	ярмарка (Нижегородская)
Всі складні йменники з корінем **пис** будуть чоловічого роду: **надпис, підпис, правопис, допис, перепис** і т. д	Всі ці йменники в московській мові жіночого роду: моя подпись, всенародная перепись, старинная лѣтопись і т. д.
Отже груба помилка (московізм) буде, коли сказати: моя підпись, наша часопись, стара літопись і т. д.	
Імена власні:	
Сібір, Волинь, Умань («Повернувся я з Сібіру»,— Кармелюкова пісня). Родом із Волиня. Доїхав до Уманя.	Всі вони в московській мові жіночого роду.

Назви міст: **Ромен** і **Лубні** у нас обмосковлюють на: **Ромны** і **Лубны.**

Українські жіночого р:	**Московські муж. роду:**
Адреса (французьке l'adresse — жін. р.)	Адресъ
Богословія (Вчився Богословії)	Богословіе (догматическое) середн. р.
відпустка	отпускъ
гусь (біла гусь)	гусь (хорошъ гусь!)
Євангелія (Свята)	Евангеліе (середн. р.)
запора (залізна)	запоръ (желѣзный)

картопля	картофель
колодязь (наша)	колодецъ
оркестра	оркестръ
пайка (моя)	пайокъ
пара (аж пара з коней іде)	паръ
перепустка	пропускъ
перерва	перерывъ
потопа (Настала світу потопа)	потопъ (всемірний)
признака	признакъ
путь (Наставте мою дитину на добру путь)	путь (далекій)

Наші залізничники робили помилку по московському, кажучи інстинктово правильно по вкраїнському: «пускай на вторую путь».

салата	салатъ
саля	залъ
тополя	тополь
харч (добра харч)	харчи хорошіе
цикорія	цикорій
шальвія	шалфей

Наше **середнього** роду:	Моск. **мужес.** роду:
шатро	шатеръ

Наші **спільного** роду:	**Московські:**
сусіда (мій і моя)	сосѣдъ — муж. р
собака (рудий собака, стара собака)	собака — жен. р

шир (Який шир!)	ширь (Какая ширь!)
ярмарок (Сорочинський)	ярмарка (Нижегородская)
Всі складні йменники з корінем **пис** будуть чоловічого роду: **надпис, підпис, правопис, допис, перепис** і т. д	Всі ці йменники в московській мові жіночого роду: моя подпись, всенародная перепись, старинная лѣтопись і т. д.
Отже груба помилка (москові́зм) буде, коли сказати: моя підпись, наша часопись, стара літопись і т. д.	
Імена власні:	
Сібір, Волинь, Умань («Повернувся я з Сібіру»,— Кармелюкова пісня). Родом із Волиня. Доїхав до Уманя.	Всі вони в московській мові жіночого роду.

Назви міст: **Ромен** і **Лубні** у нас обмосковлюють на: **Ромны** і **Лубны.**

Українські жіночого р:	**Московські муж. роду:**
Адреса (французьке l'adresse — жін. р.)	Адресъ
Богословія (Вчився Богословії)	Богословіе (догматическое) середн. р.
відпустка	отпускъ
гусь (біла гусь)	гусь (хорошъ гусь!)
Євангелія (Свята)	Евангеліе (середн. р.)
запора (залізна)	запоръ (желѣзный)

картопля	картофель
колодязь (наша)	колодецъ
оркестра	оркестръ
пайка (моя)	пайокъ
пара (аж пара з коней іде)	паръ
перепустка	пропускъ
перерва	перерывъ
потопа (Настала світу потопа)	потопъ (всемірний)
признака	признакъ
путь (Наставте мою дитину на добру путь)	путь (далекій)
Наші залізничники робили помилку по московському, кажучи інстинктово правильно по вкраїнському: «пускай на вторую путь».	
салата	салатъ
саля	залъ
тополя	тополь
харч (добра харч)	харчи хорошіе
цикорія	цикорій
шальвія	шалфей

Наше **середнього** роду:	Моск. **мужес.** роду:
шатро	шатеръ

Наші **спільного** роду:	**Московські:**
сусіда (мій і моя)	сосѣдъ — муж. р
собака (рудий собака, стара собака)	собака — жен. р

30. Одміни йменників.

Іменники відміняються по **числах і відмінках**; міниться тоді найбільше кінцівка йменника, а пень лишається без одміни, иноді-ж міниться й наросток, тоді лишається без одміни корінь (із приростком, коли він є), иноді-ж міниться де-що й у корині.

Чисел є троє: **однина**, — коли говориться про одну річ: чоловік, сестра, теля.

Двійна, — коли говориться про дві, три або чотирі речі: дві руці, чотирі нозі, очима.

Множина, — коли говориться про багато, про велике число річей: батьки й діти. По степах і хуторах.

Кажуть **люде** (множина) — **світ** широкий (однина). І **малпу** (однина) своїми **очима** (двійна) у **німця** (однина) бачив за **плечима** (двійна).

Примітка. Де-які змислові йменники не мають множини, а вживаються тільки в однині; напр: **віра, надія, любов, божевілля.** А де-які вживаються тільки у множині (або двійні), однини-ж у них не буває: **сани, ворота, вила, хрестини, заручини.**

Иноді однина вживається замісць множини: одвіяв **зерно** на насіння (певна річ, що відвіяв не одну зернину, а дуже багато їх); рибалки ловлять **рибу** (знов таки не одну-ж рибину, а багато риб); Жиди скуповують **птицю** (знов не одну, а багато птиць) і т. д.

Одмінків іменників буває сім, як в однині, так і в множині; у двійні відмінків тільки **двоє**.

1. **Іменний** (nominativus, — де-хто каже: називний) відповідає на питання: **хто? що?**

батько, сестра, серце
батьки, сестри, серця

2. **Родовий** (genetivus) одповідає на питання: **кого? чого?**

(кого не бачу?) — батька, сестри, серця
батьків, сестер, сердець

3. **Давальний** (dativus, датний) відповідає на питання: **кому? чому?**

(даю) батькові, сестрі, серцю
батькам, сестрам, серцям.

4. **Винувальний** (accusativus, знахідний) відповідає на питання: **кого? що?**

(бачу або винувачу) батька, сестру, серце,
батьків, сестер, серця.

5. **Кличний** (vocativus, зовний) вживається, коли кличуть:

батьку! сестро! серце!
батьки! сестри! серця!

6. **Орудний** (instrumentalis) відповідає на питання: **ким? чим?**

(володію, тішуся) батьком, сестрою, серцем
батьками, сестрами, серцями

7. **Місцевий** (localis) відповідає на питання: **на кім? на чім? (у кім? у чім?)**

(кохаюся) (на, у) батькові, сестрі, серці
,, батьках, сестрах, серцях

З огляду на те, що наростки й кінцівки йменників бувають ріжні, кінчаться твердим,

м'яким або йотованим звуком, одміни йменників теж бувають ріжні:

тверда (стіл, вода, село)
м'яка (кінь, диня, поле)
йотована (злодій, надія, ім'я).

31. Одміни іменників мужеського роду.

Іменники чоловічого роду можуть кінчитися на всякий звук, шелестівку або голосівку: старост**а**, голу**б**, Які**в**, ді**д**, ні**ж**, ві**з**, злоді**й**, язи**к**, сті**л**, ді**м**, па**н**, батьк**о**, пі**п**, маля**р**, спи**с**, запові**т**, стра**х**, пала**ц**, ква**ч**, грі**ш**, хру**щ**, судд**я**, вчител**ь**.

Примітка I. На голосівки **е**, **є**, **і**, **у**, **ю** кінчаться здебільшого чужоземні ймена власні: Любе, Пер'**є**, Дюпю**і**, Сарду, Кен**ю**. Вони здебільшого по відмінках не відміняються і не гаразд роблять Галичане, що, за прикладом Поляків, живосилом натягають ті чужі ймена на наші відмінки: Юлія Верн**ого** (Жюль Верне), Ґет**ого** (Ґете) і т. под.

Примітка II. Іменники чоловічого роду, що кінчаться на **а**, **я**: воєвода, Щербина, суддя і т. д. відміняються так, як іменники жіночого роду: вода, диня.

Іменників чоловічого роду на **о** в московській мові нема, і Московці такі наші йменники неправильно відміняють по своїх жіночих одмінах: батько, дядько, Шевченко, родовий: батьки, дядьки, Шевченки, давальний: батькѣ, дядькѣ, Шевченкѣ і т. д.

32. I. Одміна тверда.

По цій одміні відміняються всі йменники чоловічого роду, крім тих, що кінчаться на **ь**, **й** і на шиплячу шелестівку **ж**, **ч**, **ш**, **щ**.

Однина.

Ім.	(хто? що?)	дуб, син
Род.	(кого? чо о?)	дуба, сина
Дав.	(кому? чому?)	дубові, синові
Вин.	(кого? що?)	дуб, сина
Клич.	—	дубе! сине! (сину)
Оруд.	(ким? чим?)	дубом, сином
Місц.	(на кім? чім?)	(на) дубі. (на) синові

Множина.

Ім.	дуби, сини
Род.	дубів, синів
Дав.	дубам, синам
Вин.	дуби, синів
Клич.	дуби! сини!
Оруд.	дубами, синами
Місц.	дубах, синах

Так само відміняються іменники, що кінчаться на всяку иншу шелестівку (крім шиплячих) і на **ко**: батько, дядько, дідько, хвалько, Омелько, Шевченко і т. и.

33. II. Одміна м'яка.

	Однина.	**Множина.**
Ім.	учитель, біль	учителі, болі
Род.	учителя, болю	учителів, болів
Дав.	учителеві, болеві	учителям, болям
Вин.	учителя, біль	учителів, болі
Клич.	учителю! болю!	учителі! болі!
Оруд.	учителем, болем	учителями, болями
Місц.	учителі, болі (учителеві, болю)	учителях, болях

Так само відміняються всі йменники на **-ьо**: **дідуньо**, **Петруньо**, **татуньо**, а також усі йменники, що кінчаться на шиплячі шелестівки **ж**, **ч**, **ш**, **щ**; тільки з огляду на те, що наші шиплячі не м'якшаться ніколи й не терплять після себе йотованих голосівок, у тих одмінах, де кінцівка йотована, вони переводять її в нейотовану, просту.

34. Зразок одміни йменників, що кінчаться на шиплячу шелестівку.

Однина.

Ім. ніж, квач, гріш, хрущ
Род. ножа, квача, гроша, хруща
Дав. ножеві, квачеві, грошеві, хрущеві
Вин. ніж, квач, гріш, хрущ
Клич. ноже! кваче! гроше! хруще!
Оруд. ножем, квачем, грошем, хрущем
Місц. (на) ножі, (на) квачі, гроші, хрущі

Множина.

Ім. ножі, квачі, гроші, хрущі
Род. ножів, квачів, грошів (грошей), хрущів
Дав. ножам, квачам, грошам, хрущам (замісць — **ям**)
Вин. ножі, квачі, гроші, хрущів (бо животні)
Клич. ножі! квачі! гроші! хрущі!
Оруд. ножами, квачами, грошами (грішми), хрущами (замісць — **ями**)
Місц. (на) ножах, (на) квачах, (на) грошах, (на) хрущах (замісць — **ях**)

35. Примітки.

I. В багатьох словах **о** і **е**, що існують в іменному відмінку, в инших одмінках випадають:

пес — пса, парубок — парубка, мішок — мішка і т. д.

Ці голосівки, як непостійні, ніколи не переходять в і в закритих складах.

Увага. Всупереч московській мові в деяких наших словах ті звуки **о** й **е** не випадають в одмінах:

Наші:		Моск.:
лев	— лева	льва
лоб	— лоба	лба
льон	— льону	льна
льод	— льоду	льда
мох	— моху	мха
попіл	— попілу	пепла
рів	— рову	рва
ріт	— рота	рта

II. У багатьох іменниках родовий одмінок кінчиться не на **а**, **я**, а на **у**, **ю**. У московській мові це теж буває, але-ж у значно меншому числі слів. Таку кінцівку родового відмінка на **у**, **ю** мають:

1. Більшість іменників **змислових:** лад, час, догляд, розум, біль, жаль, страх, гнів, ляк, клопіт, регіт, сміх, колір, погляд, зір, слух, нюх, смак, дотик і т. ин.

2. Іменники **збірні й матеріяльні:** нарòд, натовп, люд, ліс, край, степ, цвіт, став, лан, ячмінь, барвінок, — пісок, сахар (цукор), чай, порох, дріб, товар і т. д.

3. Іменники, що означають атмосферні або метеорологичні явища: грім, дощ, вітер, сніг, мороз, землетрус і т. ин.

4. Де-які ймена власні: Дон, Сібір, Поділ.

Иноді бувають обидві форми, але при цьому міняється змисл слова: попросив **стола** позичити — попросив до **столу** гостей; пішов до **двора** (панського) — спинився серед **двору** (подвір'я); добрав ключ до **замка** — доїхав до **замку** (палацу).

Давальний одмінок чоловічого роду має кінцівку **-ові**, **-еві** (-єві), за винятком іменників, що кінчаться на **-ів**, **-ов**, **-їв**: Львів — Львову, Київ — Київу, Драгоманову, Харькову і т. д. Та в де-яких **церковних** словах: Господу, Богу, Отцю і Сину і Святому Духу. Отже погану помилку (московізм) роблять ті, що кажуть і пишуть: пану міністру, доклав сенату, послав листа Івану Петровичу; таких давальних одмінків нема в українській мові; сенату міг-би бути родовий одмінок, а Петровичу — кличний (паничу! Дніпре Славутичу!). І нема чого виправдувати такі помилки тим, що ніби-то не милозвучно, коли збігається до купи багато однакових кінцівок: для милозвучности ми не маємо права калічити граматику; у польській мові подібне-ж явище буває: Xaweremu hrabiemu Branickiemu, а проте Поляки краще за нас шанують свою мову й граматику і не псують її московізмами.

Галичане давальний одмінок вимовляють і пишуть на **ови**, **еви**: **синови**.

Винувальний одмінок своєї кінцівки не має в чоловічому й середньому роді, а заступається для іменників животних — родовим, а для неживотних — іменним: люблю **брата**, купив **коня**, — продав **ячмінь**, роздер **чобіт**, привіз **камінь**.

Примітка. Бувають одначе винятки з цього правила:

a) в назвах животин і дерев винувальний в однині заступається родовим, а в множині — іменним: продав **коня** — продав **коні** (а не коней); зрубав того **дуба** — зрубав ті **дуби**.

в) иноді в іменниках особових винувальний заступається іменним: піти межи **люде**, забрали його в **москалі**, постригсь у **ченці**, пішов у **гості**.

с) і навпаки для неживотних—родовим: купив **гамана**, розідер **чобота**, підмастив **воза**, написав **листа**, поставив **млина**, **вітряка**, нагострив **ножа** і т. ин.

У **кличному** відмінку маємо міну гортанних звуків: **г — ж**, **к — ч**, **х — ш**:

«Ой, не шуми, луже, зелений **байраче**!» **Боже**, Святий **Душе**, **чоловіче** і т. д.

Кличний відмінок на **у (ю)** мають ті йменники, що кінчаться на **о**, і здріблені: батьку! дядьку! хлопчику! братику! Івасику! татусю! дідусю! і т. д.

Крім того де-які з тих, що кінчаться на **ж**, **ч**, **ш**: небожу! паничу! орачу! Івановичу! Дніпре Славутичу!

Дід має кличний **діду**, **син** — сине і сину: перше коли говориться про Христа: **Сине** Божий! Отче, **Сине** і Святий Душе! другий — у всіх инших випадках.

Примітка. Слово **сину** має в українській мові особливо ласкальний характер і вживається не тільки для мужеського, але й для жіночого роду. Наталочко! Іди, **сину**, до мене.

Де-які йменники з наростком **-ець** мають кличний одмінок на **-че**: хлопче, Німче, Україн-че, зайче, ченче, шевче.

Кличного відмінка ніколи не можна заміня-

ти іменним, як це раз-у-раз роблять наші змосковлені люде.

У **місцевому** відмінку перед кінцівкою **і** горганні **г, к, х** теж м'якшаться на **з, ц** і **с**:

плуг — у плузі, поріг — на порозі, байрак — у байраці, поверх — на другому поверсі.

«Сім пар волів у **лузі,** а чотирі у **плузі»** — (пісня)

«Поховай мене в буйнім **лісі,**
В буйнім лісі на **горісі»** (пісня про комарика).

Місцевий на **у** замісць **і** мають: 1) здріблені йменники: на конику, на дубочку, у садку чи садочку, у лісочку і т. д. 2) багато й нездріблених іменників, що кінчаться на **ок, к** з попередньою шелестівкою та де-які инші: пісок — на піску, замок — у замку, віск — у воску, полк — у полку; також: у льоху, у соку, у сіряку, у снігу та инш.

Іменники **особові** мають місцевий на **ові:** при батькові, панахида по Шевченкові і т. д., але ніяк не можна взагальняти це на іменники **речеві** та неособові (животні) й казати: на мостові, на лобові, на коневі замісць: на мості, на лобі, на коні і т. д., як це роблять де-які наші люде, що втратили почуття рідної мови.

Двійна взагалі вже вмірає, пропадає в українській мові, але де-які форми її ще животіють: **рукава, вуса, поводá: два** (3 і 4) **брата,** два **дуба** і т. ин.

У множині іменний відмінок на **е** замісць **и** мають іменники, що кінчаться на **-анин (янин)** і втрачають у множині наросток **ин:** міщане, селяне, прочане, Галичане.

Турчин, Сербин, Болгарин, Румин, Русин і **Татарин** мають: Турчини й Турки, Сербини й Серби, Румини, Болгари й Татари.

Циган і **Молдован** (Молдованин) мають множину: Цигани, Молдовани.

Пан має іменний множини **пани** і **панове**; остання форма вживається для вшанування: **пани** й люде; понаїздили **пани**; але приїхали **панове** бояри. **Панове** громадянство.

Родовий множини замісць **-ів** кінчать голим пнем ті йменники, що кінчаться на **анин** (янин) і втрачають у множині наросток **ин: селян, міщан, Галичан, громадян, хуторян** і т. д.

Кінь, гість і **гріш** мають родовий множини: **коней, гостей** і **грошей.**

Неправильно де-хто з Наддніпрянців ставить московський наголос на словах: конéй, грошéй.

Год, день, раз, верст і **сажень** коли стоять **після** числівника, то мають родовий множини, як іменний однини, а коли стоять **перед** числівником, то родовий множини мають на **ів:** шість **год — годів** шість, сім **день — днів** із сім, сто **раз — разів** сто, десять **верст — верстов** десять, п'ять **сажень — сажнів** п'ять.

Иноді при числівниках замісць родового множини стоїть родовий однини: двадцятеро **чоловіка,** четверо **хліба.** Галичане роблять дуже гидку помилку (полонізм), кажучи й пишучи в таких випадках: прийшло **шістьох жовнірів** (szesciu žołnierzy).

Давальний і **місцевий** множини у де-яких місцях лівобережної Вкраїни вимовляють замісць **ям (-ам) — -ях (-ах)** як **ім — іх: конім,** на **коніх, дітім,** на **очіх,** на **плечіх;** ці місцеві особли-

вости ніяк не можна ширити на всю нашу мову й заводити в письменство.

Орудний множини замісць **-ами** кінчиться в де-яких словах на **-ми: грішми, кіньми, людьми, гістьми, дітьми, коліньми, ворітьми, саньми, чобітьми.**

У де-яких іменниках **о** і **е** маються тільки в іменному однини, а в усіх инших одмінках випадають. Це будуть іменники з кінцівками на **-ел:** орел, осел, дишель — орла, осла, дишля:

-ол: посол, щигол — посла, щигла

-ор: свекор, цукор — свекра, цукру

-ок: пісок, жидок, дідок — піску, жидка, дідка

-ець: кравець, знавець, хлопець — знавця і т. д.

Примітка. Наросток **тель** не губить свого **е**: учитель, гнобитель — учителя, гнобителя.

Увага: жнець, швець, мрець і **жрець** не гублять свого **е**, а переставляють його: **женця, шевця, мерця** і **жерця. Чернець** крім того губить **р**: **ченця, ченці.**

-ень: дурень, серпень, велетень — дурня і т. д.

-ес: пес, овес — **пса,** вівса

-ет: хребет — хребта

Христос губить у всіх одмінках грецьку кінцівку **ос:** Христа, Христе, сине Божий.

Великдень, переддень і **південь** мають одміни кожної своєї частини нарізно: Великодня, на передодні, о полудні. Останнє слово має двоє розумінь і тому відміняється двояко: південь, як пора дня, відміняється: полудня,

пополудні, а як сторона світу — відмінює тільки слово **день:** летить птиця на **південь,** насувається хмара з **півдня, південно-західний** край.

Тиждень в одмінках губить і д і е: **тижня, тижні,** тижневий.

Примітка. Дуже огидну помилку (московізм) роблять Наддніпрянці, вживаючи замісць тиждень **неділя:** «він обідає раз у **неділю».** **Неділя** це — воскресеніе.

— Хіба в неділю треба обідати двічі? — спитав би справжній Українець.

Четвер вставляє в усіх одмінках **г:** четверга.

Господь має кличний: Господи.

По м'якій чоловічій відміні йдуть і ті йменники, що не мають однини: **радощі, ласощі, хитрощі, кліщі, щипці, манівці** і т. ин.: ласощів, **щипцями, манівцями** і т. д. і власні йменна, що живуть тільки у множині, тільки родовий відмінок у них трошки инший: на **-ець: Чернівці, Сорочинці, Мазепинці** і т. д. — Черновець, Сорочинець.

36. Одміни йменників жіночого роду.

Іменники жіночого роду кінчаться на **а, я** та **ь,** отже мають теж тверду, м'яку й йотовану відміну; ці останні дуже близькі між собою. Так само, як і в чоловічому роді, іменники, що кінчаться на шиплячий звук (**межа, піч**) одміняються по м'якій відміні, але коли в одмінку трапляється йотована кінцівка, то вона переводиться у тверду нейотовану.

Однина.

	Тверда	М'яка	Йотована	Шипляча
Ім.	мова	— диня	— надія	— піч
Род.	мов-**и**	— дин-**і**	— наді-**ї**	— печ-**і**
Дав.	мов-**і**	— дин-**і**,	— наді-**ї**	— печ-**і**
Вин.	мов-**у**	— дин-**ю**	— наді-**ю**	— піч
Клич.	мов-**о**!	— дин-**е**!	— наді-**є**!	— печ-**е**!
Оруд.	мов-**ою**	— дин-**ею**	— наді-**єю**	— піч-ч-**у** (моск. печью)
Місц.	(на)мов-**і**	— дин-**і**	— наді-**ї**	— печ-**і**

Множина.

Ім.	мов-**и**	— дин-**і**	— наді-**ї**	— печ-**і**
Род.	мов (ів)	— дин-**ь**	— над-**ій**	— печ-**ей**
Дав.	мов-**ам**	— дин-**ям**	— наді-**ям**	— печ-**ам**
Вин.	і **клич.**	як іменний		
Оруд.	мов-**ами**	— дин-**ями**	— наді-**ями**	— печ-**ами**
Місц.	(на)мов-**ах**,	— дин-**ях**,	— наді-**ях**,	— печ-**ах**.

Так само відміняються йменники чоловічого роду, що мають жіночу кінцівку: воєвод**а**, старост**а**, Сав**а**, судд**я**, райця та ин.

Примітка. Старшина, коли означає одну людину, буде мужеського роду і наголос має на кінцевому складі; коли-ж означає збірну громаду—буде жіночого роду і наголос має на передостанньому складі: волосний старшина́ — військова старши́на.

Родовий множини ті йменники мають обовязково на **ів**: воєводі**в**, старості**в**, судді**в**, райці**в**; а жіночі де-які мають двояко: баб і баб**ів**, матерей і матер**ів**, хат і хат**ів**.

По цьому-ж зразку відміняються й ті іменники, що не мають однини: хрестини, родини, роковини, досвітки, граблі, ножиці, кліщі.

У давальному й місцевому відмінках ті іменники, котрих пень кінчиться на гортанну **г, к, х,** м'якшать її в **з, ц, с:** небога — небо**зі**, (при) небо**зі**, ру**ка** — ру**ці**, (на) ру**ці**, Макари**ха** — Макари**сі**, (при) Макари**сі**.

У цих іменниках часто ще трапляється форма **двійни**, особливо при числівниках дві, три і чотирі: дві **руці**, спіткнувся кінь на всі чотирі **нозі**, дві корові (але й дві корови — множина); але без числівника вживається множина: болять руки, ноги, бо двійна в нашій мові вже відмірає; ще в Галичині кажуть иноді: цілую **руці**.

Кличний одмінок на **ю** замісць **е, є** мають здріблені й ласкальні іменники: дон**ю**, Гал**ю**, бабус**ю**, тітус**ю**.

Орудний одмінок на **ою, ею** і **єю** ніколи не скорочується, як у московській мові, як це иноді роблять наші змосковлені інтелігенти (дочк**ой**, дин**ей** — грубий московізм: завжди буде: дочк**ою**, дин**єю**).

В західно-вкраїнському діалекті той орудний вимовляється (а иноді й пишеться) на **ов, ев:** вод**ов**, жінк**ов**, дин**ев**.

Дитина й **людина** у множині втрачають наросток **ин: діти, люде;** родовий буде у них теж своєрідний на **ей:** діт**ей**, люд**ей**.

Так само **родовий** одмінок на **ей** мають: **миша, свиня, воша** й иноді **курка:** миш**ей**, свин**ей**, вош**ей**, кур**ей**.

Іменники, що мають у кінцівці дві шелестівки вкупі, підлягають загальному правилу звучні: вставляють між тих шелестівок для милозвучности **о** або **е**: бочка — бочок, гилочка — гилочок, кузня — кузень, брехня — брехень і т. д. — за винятком де-кількох чужоземних слів, що тої вставки не повинні мати: форма, норма, барва — форм, норм, барв.

Іменники, що кінчаться на **-оба, -ова, -ога, -ода, -ока, -она, -ора, -ота,** — а також **-ека, -ера** і **-ета**, у родовому множини не переводять **о** та **е** в **і** в закритому складі: хороб, ворон, смерек, прикмет і т. д.

37. Жіноча шелестівна відміна (на ь).

Однина.

Ім.	кість	тінь	піч
Род.	кости	тіни	печі
Дав.	кості	тіні	печі
Вин.	кість	тінь	піч
Клич.	косте!	тіне!	пече!
Оруд.	кістю	тінню	піччу
Місц.	(на) кості	тіні	печі.

Множина.

Ім.	кости	тіни	печі
Род.	костей	тіней	печей
Дат.	костям	тіням	печам
Вин. і клич.	як іменний		
Оруд.	костями	тінями	печами
Місц.	(на) костях	тінях	печах.

Так само відміняються: часть, честь, повість, совість, осінь, мідь, гусь, подать, масть та всі

йменники, що кінчаться без **ь**, тоб-то на губні та **р**: кров, твар і на шиплячу: ніч, здобич, річ, каліч, одсіч, заполоч, нехворощ і т. д.

В **орудному** відмінку однини бачимо тут у всій повноті правило звучні про м'якшення шелестівок і подвоєння їх, коли за **ь** ще йде йотована голосівка; не подвоюються тільки губні: **в** (нов'ю), **р** (твар'ю) та ті, що стоять по дві вкупі: кістю, повістю; шиплячі-ж не приймають **ь** після себе, а перед йотованою хоч і подвоюються, але перетворюють її в нейотовану;

щ не двоїться, бо воно вже подвоєне, складаючись із двох шиплячих: **ш** + **ч** — нехворощу.

По цьому-ж зразку відміняються і ті йменники, що не мають однини: сани, сіни, двері, груди.

Мати вставляє в одмінках **ер**:

	Однина.	**Множина.**
Ім.	мати	матері
Род.	матері	матерів
Дав.	матері	матерям
Вин.	матір	матерів
Клич.	мати!	матері!
Оруд.	матір'ю	матерями
Місц.	(при) матері	(при) матерях

Родовий іменник множини Галичане пишуть і вимовляють **ий** замісць **ей**: річий, сіний, дверий.

Родовий відмінок на **-ів** мають усі іменники на **-щі**, а також де-які инші: радощів, ласощів, хитрощів, кліщів, бабів.

Орудний відмінок на **-ми** мають: кістьми (і костями), грудьми, саньми і сіньми.

Двері мають орудний двійного числа: **дверима**.

Провінціалізму: на **дверіх**, у **сініх**, на **грудіх** не слід ніяким чином заводить у письмо.

38. Одміни йменників середнього роду.

	Тверда	М'яка	Йотована.
	Однина.		
Імен.	тіл-**о**	серц-**е**	бажанн-**я**
Род.	тіл-**а**	серц-**я**	бажанн-**я**
Дав.	тіл-**у** (-**ові**)	серц-**ю**	бажанн-**ю**
Вин. **Клич.**	тіл-**о**	серц-**е**	бажанн-**я**
Оруд.	тіл-**ом**	серц-**ем**	бажанн-**ям**
Місц.	(на) тіл-**і**	(у) серц-**і**	(при) бажанн-**і**
	Множина.		
Імен.	тіл-**а**	серц-**я**	бажанн-**я**
Род.	тіл	сердец-**ь** (і серців)	бажан-**ь** (і бажанн-**ів**)
Дав.	тіл-**ам**	серц-**ям**	бажанн-**ям**
Вин. **Клич.**	тіл-**а**	серц-**я**	бажанн-**я**
Оруд.	тіл-**ами**	серц-**ями**	бажанн-**ями**
Місц.	(на) тіл-**ах**	(у) серц-**ях**	(при) бажанн-**ях**

Так само відміняється: молоко, озеро, золото, срібло, лице, сонце, відерце, дання, питання, волосся, обличча, збіжжа, клочча і т. д.

39. Іменники середнього роду на **-я**, крім тих, що вставляють у відмінках наросток **ят** (теля, ягня і т. ин.), подвоюють свою кінцеву шелестівку: пита**нн**я, зва**нн**я, жи**тт**я, воло**сс**я, зі**лл**я, знаря**дд**я, смі**тт**я; нема того подвоєння:

1) коли в кінцівці стоїть дві шелестівки вкупі: **щастя, листя**, дрантя, Вшестя і 2) при кінцівках на губну шелестівку й **р: луб'я, вим'я, череп'я, пір'я, подвір'я.** Шиплячі шелестівки, хоч і подвоюються для зм'якшення, але, своїм звичаєм, не приймають після себе йотованої голосівки й переводять її в нейотовану: зб**іжжа, подружжа,** лома**чча**, кло**чча**, піддашша.

Галичане вимовляють і пишуть усі ті йменники на **-є,** при чому иноді й не подвоюють кінцевої шелестівки, а в многоскладових словах переносять наголос на третій од кінця склад: пи́танє, засі́данє, ви́данє, житє, листє; тільки в тих іменниках, що вставляють в одмінках наросток **-ят,** Галичане пишуть на кінці **я** (теля) (там у церковно-словянській мові стоїть на кінці носовий «юс»: ѧ, польське ę). В місцевому відмінку цих іменників є дві форми: на **-і** та на **-ю:** (у) питанн**і** й питанн**ю,** ця остання форма більше вживається у Галичан і тхне полонізмом (w pytaniu).

По тому-ж зразку, що й **тіло,** відміняються й ті йменники, що не мають однини: дрова, вила, жорна, ворота, ясла.

Небо й **чудо** вставляють у множині наросток **-ес**: небеса, чуд**ес.**

Око у множині має: **очі**, **очей**, **очам**, **очима** (двійне число), на **очах** (на очіх буде провінціалізм, недопустимий у письмі).

Гортанні **г**, **к**, **х** у місцевому відмінку м'якшаться в **з**, **ц**, **с**: в **оці**, в **усі**.

При числівниках **дві, три, чотирі** й **обидва** замісць множини вживається **двійна: дві відрі, три яблуці**, чотирі **поліні**, хоч ця форма

старовинна вже вмірає і замісць неї вживають множини (два відра, яблука, чотирі поліна), та краще було-б, ближче до духу нашої мови, вживати в таких випадках збірного числівника: **двоє** відер, **троє** яблук, **четверо** ягнят і т. д.

Родовий відмінок множини, особливо в іменниках на **-ння** має дві форми: **бажань** і **бажаннів, питань** і **питаннів.**

Як і в жіночому роді, так і в середньому, ті йменники, що мають перед кінцівкою **о** вкупі дві ріжні шелестівки, вставляють межи них **о** або **є** в родовому множини для милозвучности: вікно—**вікон**, відро — **відер**, зерно — **зерен**, дно — **ден**.

Серце має родовий множини: **сердець.**

Орудний відмінок у словах **ворота** й **коліна** буде: **ворітьми, колінями.**

Іменники середнього роду, що кінчаться на **-я** (після шиплячих на **-а**) і означають малі істоти (молодого віку), вставляють у всіх одмінках після йменного наросток **-ят** (**-ат**) і відміняються по такому зразку:

	Однина.	Множина.
Ім.	ягн**я**, дівч**а**	ягн**ята**, дівч**ата**
Род.	ягн**яти**, дівч**ати**	ягн**ят**, дівч**ат**
Дав.	ягн**яті**, дівч**аті**	ягн**ятам**, дівч**атам**
Вин. / **Клич.**	ягн**я**, дівч**а**	ягн**ята**, дівч**ата**
Оруд.	ягн**ям**, дівч**ам**	ягн**ятами**, дівч**атами**
Місц.	(на) ягн**яті**, дівч**аті**	(на) ягн**ятах**, дівч**атах**

Так само: щеня, теля, курча, качення, ґуся, лоша, потерча, циганча, жиденя і т. д.

Ім'я в одмінках уставляє наросток **-ен: імени, імені,** (орудний **ім'ям**), **імена** і т. д.

40. Про йімена власні.

Чужоземні йімена власні, коли вони мають кінцівку, неприродню нашій мові, здебільшого не відміняються: Сарду́, Воґюе́, Любе́, Золя́, Ґарібальді, Па-де-Кале́, Ріо-Жанейро. Де-котрі можуть одмінятися, як наші йіменники власні: Париж, Віденъ, Неаполь, Бріан, Рузвельт, Вірт і т. ин.; тільки при відміні їх треба у правописі всіма заходами дбати, щоб не калічити й не псувати тих імен, як це робиться часто в московській і польській мові.

Галичане йдуть за прикладом Поляків і дуже нечемно поводяться з чужими йменами власними: Фавст (чому-ж не Фауст, як по німецькому?) **Ґетого** (польське Goetego, так само, як Puankarego!)

Звук g в чужоземних речевих іменниках, що давно вже ввійшли в наш ужиток, пишемо здебільшого г: телеграф, газета, генерал, географія;, але в чужих іменах власних цього робити не можна і треба добре відріжняти g од h: Гельмгольц (Helmholz), але Ґріґ (Grieg) Гюґо, Ґюйо і т. д.

Так само й зо звуком л: пишемо план, клуб, лантух, латинь, філологія, логаритми, зоологія, але повинні писати: П'єр Льоті, Люзітанія, Ля-Манш, Любе, Ля-Плята, — *бо в усіх цих* іменах л чуєтся м'яке, і здебільшого не подвоюється л у тих словах, де в чужій мові воно

подвоєно: ілюстрація, ілюмінація, Пел'є, гелер, Аляр.

Звук **ф**, неприродній українській мові, зберегаємо тільки для чужих слів: форма, фабрика, Франція, Філядельфія, Фор, Фрейсіне.

Звук **е** в чужих словах, коли вони давно ввійшли в нашу мову і де чується є, так і пишеться **є**: **є**зуїт, **є**ретик. **Є**гипет, **Є**русалим, **Є**вангелія, а в новітніх пишемо **е**: **е**лемент, **е**лектрика, **е**тнографія і т. д.

Коли чуже слово має наросток, подібний до нашого, то звук **і** уподоблюємо в наростку до нашого **и**: фіз**и**ка, політ**и**ка, ет**и**ка, фіз**и**чний, політ**и**чний, соціал**и**ст, автоном**и**ст, бо маємо наші наростки: **ик, ич, ист**; але пишемо: соціалізація, соціалізм, автономізм, бо подібних наростків не маємо.

Що-ж до **наших** імен власних, хоч-би вони перейшли до нас од чужих народів (здебільшого з Греції разом із християнством), то ми вимовляємо й пишемо згідно з вимогами нашої фонетики; на це ми маємо таке саме право, як і всі инші народи.

Іван по польському буде — **Ян**, по французькому — **Жан**, по німецькому — **Йоган**, по італійському — **Джіованні**, по еспанському — Жуан; так само — **Яків** по польському — **Якуб**, по франц. — **Жак**, по англійському — **Джек**; **Йосип** по польському — **Юзеф**, по французькому — Жозеф, по італійському — Джузеппе і т. д. — чого-ж ми, Українці, маємо зрікатися свого права пристосовувати власні ймена наші до нашої звучні (фонетики)?

А звучня наша має де-які своєрідні прикмети: вона не має звука **ф**, переводить **о** і **е** в закритих складах в **і**, вона не любить у початку ймен звуків **а**, **е** та старається замінити їх або закрить иншим звуком; не любить наша мова й дуже довгих імен, многоскладових — і вкорочує їх яко-мога. Отже маємо такі ймена:

Опанас (Афанасій)
Пилип (Філіпп)
Хведір (Феодор)
Хома (Фома)
Хима (Евфімія)
Хотина (Фотінія)
Оверко (Аверкій)
Оліфер або **О**ліхвер (Елевферій, британське — Олівер)
Оксентій (Авксентій)
Олекса (Алексій)
Ївга (Евгенія)
Ганна (Анна)
Олена (Елена)
Овсій (Евсевій)
Олександер (Александр)
Онисія (Анісія)
Охрім (Ефрем)
Нечипір (Нікіфор)
Яків, Тихін, Прокіп, Антін (**о** — **і**)
Свирид (Спірідон)
Явтух (Евтіхій)
Оксана, **О**дарка (Ксенія, Дарія)
Вівдя (Евдокія)
Катерина, **Л**исавета (зам. Екатерина, Елисавета)
Микола, **М**икита (Ніколай, Нікіта).

Вкорочені ймена Кость (Константин), Панько (Пантелеймон), Бенедь (Бенедикт), Харло або Харко (Харлампій, Харітон), Олелько (Александр), Олеся (Александра).

Примітка. Не слід у цьому вкороченні йти далі, ніж треба, і брати здріблені ймена замісць нормальних, коли вони й так недовгі: Юрко замісць Юрій, Левко зам. Лев (отже маємо: святий Юр, князь Лев, а не Юрко, Левко).

Цих народніх імен ми й повинні держатися, шануючи нашу мову та її прикмети.

Що-ж до «отчеств», то про них уже була мова раніше (§ 28 ст. 53): не потрібна нам ця московська поведінка й треба її збутися.

Призвища на Вкраїні теж мають своєрідну фізіономію. Багато є наших призвищ, що кінчаються на — **ко**, — **енко**, — **ук**, — **юк**; цей наросток означає **сина**: Шевченко, Коваленко— шевців, ковалів син і т. д. (в «Енеїді» Котляревського: Еней Анхизенко — Анхизів син); так само — **иха** означає жінку, а — **івна** — дочку: Макариха, дячиха, Лемерівна, Бондарівна.

Наросток **-ів** теж означає походження по батькові, як у Московців і Болгар — **овъ**, — **евъ**. Це суть властиво приналежні прикметники, як: батьків, братів, старостів і відмінюються ці призвища так само, як ті прикметники: Ковалева, Іванову, а не: Коваліва, Іваніву, як безграмотно кажуть де-які наші московські недоучки.

У нас крім того чимало є призвищ **складних** із двох або трьох слів, дуже своєрідних і гарних: Варивода, Вернигора, Паливода, Небаба, Колокузні, Півторадня, Півторакожуха, Сімморозів, Котигорошок, Нетудихата, Рябошапка, Твердохліб, Тонковид, Товстоніс, Неїжмак і т. инш.

На жаль, а собі на сором, де-які наші люде відцуралися свого прадідівського призвища й перелицювали його на московський фасон: Ковалевъ, Швецовъ, Кравцовъ, (у московській мові нема слів коваль, швець, кравець, а є кузнецъ, сапожникъ, портной; отже, певна річ, що це перелицьовані вкраїнські призвища:

коваль, швець, кравець), Семарозовъ, Неѣжмаковъ; а де-хто просто таки, без сорому казка, «съ Высочайшаго соизволенія» геть одцурався свого рідного: Афанасьевъ (був Нетудихата), Алексѣевъ (був Мазепа).

Може тепер діти й онуки покриють той сором батьків і дідів та вернуться до свого рідного.

41. Прикметники.

Прикметники показують прикмети річей (які вони?), або стосунок їх між собою, або приналежність речі (чия вона?). Утворюються здебільшого прикметники з іменників, коли додавати до коріня тих іменників ріжні **прикметникові наростки.**

Прикметникові наростки:

-к, -ок: солод-**кий**, корот-**кий**, слаб-**кий**; вис-**окий**, шир-**окий**, глиб-**окий**.

-ськ: москов-**ський**, кеп-**ський**, шев-**ський**, коза-**цький** (козак-**ський**).

Так утворились і призвища: Грушев**ський** (родом із Грушівки), Хмельницький (з Хмельника).

-ів, -ов: батьк-**ів**, ковал-**ів**, верх-**овий**, степ-**овий**

-ив, -лив: пошт-**ивий**, парш-**ивий**, хороб-**ливий**

-ав, -яв: мирш-**авий**, гун-**явий**, слин-**явий**

-л, -н: світ-**лий**, мерз-**лий**, вид-**ний**, сріб (л)-**ний**

-ан, -ян: кох-**аний**, слух'-**яний**, дерев'-**яний**

-ат, -аст, ист: горб-**атий**, щерб-**атий**, волос-**атий**, квітч-**астий** (квітк-јастий), пер-**истий**, терн-**истий**.

-ач, -яч, -уч: леж-**ачий**, терпл-**ячий**, лед-**ачий**, пек-**учий**, балак-**учий**.

Здріблені:

-уват: зелен-**уватий**, підстарк-**уватий**.

-еньк, -есеньк, -ісеньк: кругл-**енький**, мал-**ес-енький**, гол-**ісенький**.

Прикметники показують ті прикмети чи особливости, що належать речі чи особі і відріжняють її від инших подібних. Бувають вони:

1. **Якостні**, або **прикметникові**, або-ж **властиві:** **добрий** чоловік, **старий** кінь.
2. **Стосункові:** **дубовий** стіл (зроблений з дуба), **тутешні** люде (що живуть тут).
3. **Приналежні** (чий?): **батьків** кожух.

Увага. Трудно иноді буває відріжнити прикметника властивого від стосункового. Помогти собі в цім разі й вияснити справу можна таким чином: прикметники властиві можна поставить у степенях рівня, а стосункові й приналежні степенів рівня не мають.

42. Степенів рівня є три:

1. **Звичайний:** добрий, старий, холодний.
2. **Вищий:** добріший, старіший, холодніший.
3. **Найвищий:** найдобріший, найстаріший, найхолодніший.

Прикметники стосункові й приналежні, як сказано в увазі, степенів рівня не мають, бо не можна сказати: дубовіший, тутешніший або батьківший чи сестринший.

Вищий степень утворюється зо звичайного, відкинувши від його кінцівку **-ий** і поставивши замісць неї кінцівку **-іший, -ший.**

Найвищий степень витворюється з вищого, додавши до нього приросток **най-**: **най**-добр-іший, **най**-трудн-іший, **най**-стар-іший.

Примітка. Наросток — **ший** замісць — **іший** ставиться після губних, гортанних звуків і **р**: груб-ший, дов-ший, м'як-ший. Після шиплячих і **з**, яке переходить у **ж**, буде наросток — **чий**: дужчий, дорожчий, ближчий, тяжчий, нижчий; після **с** буде наросток -**щий**: кращий, вищий (= красший, висший).

г переходить у **ж** або випадає у степенях рівня: дорожчий, лекший, [ле(г)кший].

Взагалі перед -**ший** випадає **к**, **ок**, **ек** і **н**: солодкий — солод(к)ший, тонкий — тон(к)ший, широкий—шир(ок)ший, далекий — даль(ек)ший, красний — крас(н)ший або кращий і т. д.

Иноді степені рівня означаються особливими наростками: -**енький**, -**ісенький**, -**ецький**: стар-**енький**, гол-**ісенький**, здоров-**ецький**.

Иноді найвищий степень означається повторенням звичайного: дядько був добрий-добрий, дід був старий-старий.

Найвищий степень рівня иноді означається словами: **дуже**, **надто**, **надзвичайно** і т. д., стародавнім **вельми** та приростком **пре**-: **невимовно** щасливий, **вельми**шановний, **надзвичайно** гарний, **пре**великий і т. д.

Увага. Не можна вживати московських форм: **більше**, **самий** або **найбільш** для степенів рівня, як це робить багато наших людей, підганяючи все наше живосилом на московський штиб. З таким каліченням нашої мови та засмічуванням її московізмами треба найтвердіше змагатися. Кажуть і пишуть: **більш** поважний, ужити **самих** рішучих заходів (ще иноді й західів!) = «самыхъ рѣшительныхъ мѣръ», замісць: **поважніший**, **найрішучіших** заходів і т. д.

Особливі (виняткові) степені рівня мають:

великий	більший	найбільший
малий	менший	найменший
добрий, гарний, красний	ліпший, лучший, кращий	найліпший, найлучший, найкращий
злий (поганий) (кепський)	гірший	найгірший

Иноді вживають **добріший** в розумінні: добра душа то-що.

43. Прикметники бувають трьох родів: **чоловічого**, **жіночого** й **середнього** і відмінюються по **твердій** або **м'якій** відміні.

По **твердій** одміні йдуть ті прикметники, що кінчаться на **-ий**, **-а**, **-е**: добр**ий**, добр**а**, добр**е**, тверд**ий**, тверд**а**, тверд**е**.

По **м'якій** одміні ті, що кінчаться на **-ій**, **-я**, **-є**: син**ій**, син**я**, син**є**, гус**ій**, гус**я**, гус**є**.

Тверда відміна.

Однина.

Ім.	добр-**ий**	добр-**а**	добр-**е**
Род.	добр-**ого**	добр-**ої**	добр-**ого**
Дав.	добр-**ому**	добр-**ій**	добр-**ому**
Вин.	добр-**ого** (або добр-**ий**)	добр-**у**	добр-**е**
Клич.	як іменний		
Оруд.	добр-**им**	добр-**ою**	добр-**им**
Місц.	(на) добр-**ім** або добр-**ому**	добр-**ій** або добр-**ім**	добр-**ому**

Тверда відміна.

Множина.

	Для всіх трьох родів.
Ім.	добр-і
Род.	добр-**их**
Дав.	добр-**им**
Вин.	добр-і або добр-**их**
Клич.	як іменний
Оруд.	добр-**ими**
Місц.	(на) добр-**их**

М'яка відміна.

Однина.

Ім.	син-**ій**	син-**я**	син-**є**
Род.	син-**ього**	син-**ьої**	син-**ього**
Дав.	син-**ьому**	син-**ій**	син-**ьому**
Вин.	син-**ього** або син-**ій**	син-**ю**	син-**є**
Клич.	як іменний		
Оруд.	син-**ім**	син-**ьою**	син-**ім**
Місц.	(на) син-**ім** або син-**ьому**	син-**ій**	син-**ім** або син-**ьому**

М'яка відміна.

Множина.

Ім.	син-**і**
Род.	син-**іх**
Дав.	син-**ім**
Вин.	син-**іх** або син-**і**
Клич.	син-**і**
Оруд.	син-**іми**
Місц.	(на) син-**іх**

Увага. В українській мові вкорочених форм одмінків нема; і чимало помилок тут роблять ті, що, вчившись у московській школі й по

московських книжках, утратили почуття своєі рідноі мови: кажуть і пишуть родовий, давальний та орудний прикметників жіночого роду: **доброй** замісць **доброї**, **добріи** або **доброю**; це така-ж сама груба помилка (московізм), як казати або писати: **добраго** замісць **доброго**, **синяго** зам. **синього**.

Знов де-хто пише у давальному й місцевому відмінку жіночого роду **і** замісць **ій**: добрі жінці, у Білі церкві, у сиві шапці. Цього провінціалізму держався й проводив у своїй граматиці покійний письменник Ів. Нечуй-Левицький. Але ми повинні твердо держатися того принціпу, що провінціалізмів не можна заводить у письмо й робити обовязковими для всієї України: повинні ми держатися тих форм, яких уживає **більшість** нашого народу, а не меншість, а надто повинні ми берегти й шанувати нашу граматику.

44. Примітка. Так само відмінюються й де-які йменники, що колись були прикметниками, напр.: **лютий** (місяць), **вартовий** (чоловік), **хорунжий, становий** (начальник), **королева, братова** (жінка), **придане** (добро), **подушне** і т. ин., а також призвища: Сагайдачний, Хмельницький, Грушевський, Яновська, Срібне, Красне, Жаб'є і т. ин.

Гортанні **г, к, х** м'якшаться у прикметниках: Остріг—Острожський, козак — козацький, Волох—Волошський.

л залюбки м'якшиться для вподоблення, а **н** не любить: сокільський — панський.

Скорочених і здовжених форм прикметників маємо в українській мові небагато (у московській і польській мові їх більше).

Скорочені форми: **здоров** (замісць здоровий), **годен, ладен, варт, готов, ласкав, повинен, рад, ясен,** може ще **певен,** хоч це полонізм і краще було-б **певний.**

Здовжені форми трапляються в іменному й винувальному відмінку однини жіночого роду та в іменному множини. Вживаються ці форми переважно у віршах та піснях.

І широк**ую** долину і висок**ую** могилу. Гей не дивуйте, добр**ії** люде. Літа мої молод**ії** марно пропадають.

Ті скорочені й здовжені форми прикметників дуже давні; вони майже виключно вживались у тій пра-словянській мові, з якої виросла вкраїнська (**добр** отець, слово **твердо**); вони й досі живуть у мовах московській, болгарській, сербській, але в українській мові їх залишилося мало й то здебільшого в приказках, піснях і віршах.

45. Прикметники **приналежні** майже всі мають в іменнім одмінку вкорочену форму: батьк**ів**, брат**ів**, сестр**ин**, баб**ин**, а відміняються в усіх инших одмінках по твердому зразку, як **добрий:** до **Петрового** дня, **бісовому** батькові, у **материній** кожушанці, **вдовиним** дітям і т. д.

Наша мова любить дуже приналежні прикметники й уживає їх більше, ніж московська: в цьому є своєрідний колоріт її, якого не треба забувати й нехтувати: братова худоба, а не худоба брата, старостів Перепеличин онук, а не внук старости Перепелиці, сотникова Булавчина жінка, а не жінка сотника Булавки, дядькова Томова хата, а не хата дядька Тома.

З огляду на те, що багато наших інтелігентів, орієнтуючись на московську мову, тяжко калічать в одмінках призвища, що пішли від приналежних прикметників, подається тут скільки зразків одмін таких призвищ.

Тверда.

Однина.

Ім.	Петрів	Петрова
Род.	Петрова	Петрової
Дав.	Петрову	Петровій
Вин.	Петрова	Петрову
Клич.	Петрів!	Петрова!
Оруд.	Петровим	Петровою
Місц.	(при) Петровім	Петровій

М'яка.

Однина.

Ім.	Ковалів	Ковалева
Род.	Ковалева	Ковалевої
Дав.	Ковалеву	Ковалевій
Вин.	Ковалева	Ковалеву
Клич.	Ковалів!	Ковалева!
Оруд.	Ковалевим	Ковалевою
Місц.	Ковалевім	Ковалевій

Множина.

	Тверда.	**М'яка.**
Ім.	Петрови	Ковалеви
Род.	Петрових	Ковалевих
Дав.	Петровим	Ковалевим
Вин.	Петрових	Ковалевих
Клич.	Петрови!	Ковалеви!
Оруд.	Петровими	Ковалевими
Місц.	(при)Петрових	(при) Ковалевих

Числівники.

46. Числівники показують число річей (скільки?) або порядок, у якому вони числяться (котрий?). Числівники бувають:

1. **Числові** або головні: один, два, три, сім, десять, сто, тисяча; вони відповідають на питання: скільки?

2. **Порядкові,** що відповідають на питання: котрий? Перший, другий, десятий, сотий.

3. **Збірні,** що відповідають на питання: скількоро? Двоє, троє, четверо, десятеро, дванадцятеро, двадцятеро й шестеро.

4. **Прикметникові:** одинокий, двоякий, трояккий.

5. **Прислівники числові,** що відповідають на питання: як? скільки раз? Раз, двічі, тричі, десятикрат, стократ.

Одміни числівників.

Числові.

Один (галицьке **оден** і **їден**), **одна** й **одно** відміняються так (як д о б р и й):

Однина.

Ім.	один, одна, одно
Род.	**одного**, **одної** (однієї), **одного**
Дав.	**одному**, **одній**, **одному**
Вин.	один (**одного**), **одну**, **одно**
Клич.	один, одна, одно
Оруд.	**одним**, **одною** (**однією**), **одним**
Місц.	(на) **однім**, **одній**, **однім** або **одному** або **одному**

Множина.

Ім.	одні
Род.	одн**их**
Дав.	одн**им**
Вин.	одні (одн**их**)
Клич.	одні
Оруд.	одн**ими**
Місц.	(на) одн**их**

Два, дві, три та **чотирі** відмінюються так:

Ім.	два	дві	три
Род.	дв**ох**	—	тр**ьох**
Дав.	дв**ом**	—	тр**ьом**
Вин.	два (дв**ох**)	дві	три (тр**ьох**)
Клич.	два	дві	три
Оруд.	дв**ома**		тр**ьома**
Місц.	(на) дв**ох**		(на) тр**ьох**

П'ять, шість і т. д. до **ста** відмінюються так:

Ім.	п'ять, десять
Род.	п'ят**и**, десят**и** або п'ят**ьох**, десят**ьох**
Дав.	п'ят**ьом**, десят**ьом**
Вин.	як родовий або йменний
Клич.	як іменний
Оруд.	п'ят**ьма**, десят**ьма**
Місц.	(на) п'ят**ьох**, десят**ьох**

Сорок і **девяносто** або зовсім не відмінюються, або мають тільки один одмінок: **сорока, девяноста.**

П'ятьдесять, шісдесят, сімдесят і **вісімдесят** або зовсім не відмінюються, або відмінюють обидві свої части: **п'ятидесяти, п'ятьмадесятьма.**

Складні числівники: **двадцять** (і) **два, тридцять** (і) **п'ять, сорок** (і) **вісім** і т. ин. так од-

мінюються або цілком: **двадцять одного, двадцять двох** і т. д. або-ж кожну складову частину нарізно: **двадцяти двох, тридцяти чотирьох** і т. д.

Двісті (двіста, дваста), **триста** і т. д. до **девятисот** одмінюють кожну складову частину нарізно: **двохсот, трьомстам, п'ятьмастами.**

Сто иноді зовсім не відмінюється: «І потече **сто рікам**и кров у синє море» (Шевч.). — Іди до **сто** біса.

Тисяча відмінюється, як іменник (туча, вдача).

Дрібні числівники: **півтора, півтретя, пів-чвертя** і т. д. не відмінюються.

Цих дрібних у нас значно більше, ніж у московській мові, де є властиво тільки півтора (у старовинних «былинахъ» иноді трапляється: полтретя); у нас їх є до **півдесята** ($9^1/_2$), а може й вище.

Копа, пів-копи, десятка, двадцятка, сороківка, сотня, половина, третина, чверть суть більше іменники, як числівники, отже й відмінються, як іменники.

Числівники **порядкові:** перший, другий, третій і т. д. відмінюються, як прикметники добрий, синій.

Числівники **збірні: обидва, обидві** відмінюються: обидв**ох**, обидв**ом**, обидв**ома** — тай годі, а всі прочі: **троє, четверо, шестеро** і т. д. не відмінюються.

Увага. Збірних числівників у нашій мові більше, як у московській; крім того, коли число більше 20 і числівник через це стає складний із двох числівників, то обидва вони будуть збірні: двадцятеро й двоє, тридцятеро й чет-

веро; отже не повинні ми на московський зразок казати: козаків було тридцять шість чоловік, а повинні: козаків було **тридцятеро й шестеро чоловіка.**

Українська мова має здріблені (пестливі) числівники і то переважно збірні: **двойко, тройко, четвірко, двоєчко, троєчко, шестірочко,** — чого не має ні одна світова мова.

Числівники **прикметникові: двоякий, трояхий** — втрачають фізіономію числівників, а наближаються до прикметників і відмінюються, як прикметники.

Прислівники числові: **раз, двічі, тричі** не відмінюються зовсім, як узагалі прислівники.

Увага. Треба й тут зазначити ще раз, щоб краще пам'яталося, ті погані московізми й полонізми, якими наші люде псують українську мову: там було **десять чоловік** (московізм: десять человѣкъ), або: прийшло **десятьох жовнірів** (полонізм: dziesięciu żolnierzy); по вкраїнському повинно бути: **десятеро** (шестеро, дванадцятеро, двадцятеро й четверо і т. д.) **чоловіка** (родовий одмінок однини).

Заіменники.

47. Заіменники є така частина мови, що заступає собою іменник. Наприклад:

Дніпро є найбільша річка України. **Він** тече у Чорне море.

Оттут, замісць того, щоб повторити ім'я: Дніпро тече у Чорне море, поставлено заіменника **він** і всяк зрозуміє, що тут іде мова про Дніпро.

Сама про себе людина скаже: **я**, на другу людину, з якою розмовляє, скаже: **ти**, а про иншу людину або річ скаже: **він, вона, воно** або **той, цей, всякий** — та ин.

Заіменники бувають:

1. **Особові: я, ти, він, вона, воно; я** буде заіменник **першої** особи, **ти — другої, він, вона, воно — третьої.**
2. Зворотний: **ся, себе, собі, сь.** Він показує, що дія вертається на ту людину чи річ, що діє: **миюся** — мию **себе**, беру **собі**; він **себе** не жаліє; вдягаю**сь**—вдягаю себе.

   Біду **собі** купила тай за свої гроші (пісня).
3. **Приналежні: мій, твій, свій, наш, ваш (його, її), їхній.** Вони показують, що щось належить якійсь особі чи речі, є її власністю: **мій** кінь, **твоя** дочка, **його** свита. Каша **наша**, батьків борщ. А **мій** батько і **твій** батько були собі свояки (пісня).
4. **Указові,** що вказують на щось: **цей, ця, це,** (сей, ся, се), **той, та, те, оцей, оця, оце, отой, ота, оте.**
5. **Питальні: хто? що? чий? чия? чиє? який? яка? яке? котрий? котра? котре? скільки?**
6. **Відносні** — ті самі, що й питальні, тільки коли нема питання: чоловік, **котрий** прийшов, буде в нас ночувати. Дорога, **якою** ви їдете, дуже кальна. **Чия** сила, того й правда.
7. **Означальні,** що означають річ або дію: **весь** (ввесь, увесь), **всякий, кожний, сам, самий.**

8. **Неозначальні**, — що нічого не означають: **хтось, щось, якийсь, де-хто, де-який, будь-що, аби-хто, аби-що.**

9. **Одмовні: ніхто, ніщо, ніякий.**

Відмінки заіменників.

48. **Заіменники особові й зворотні.**

Однина.

Ім.		я, ти
Род.		мене, тебе, себе
Дав.		мені, тобі, собі
Вин.		мене, тебе, себе
Клич.		ти!
Оруд.		мною, тобою, собою
Місц.	(при)	мені, тобі, собі

Множина.

Ім.		ми	ви
Род.		нас	вас
Дав.		нам	вам
Вин.		нас	вас
Клич.		—	ви!
Оруд.		нами	вами
Місц.	(при)	нас	вас

Зворотний множину має так само, як і в однині.

Є вкорочена форма заіменника зворотного: **ся, сь**; вона вживається тільки при дієсловах: **боюся, вдягаюсь.**

Галичане, а за ними й де-які Наддніпрянці відділяють той заіменник од дієслова, коли він **ся** (**сь** і Галичане не відділяють): бою **ся**, мию **ся**, **вдягаюсь.** У Галичан, на Західнім

Поділлі та Волині те **ся** ставиться навіть перед дієсловом, иноді дуже далеко: він **ся гніває**, мені **ся** так не **подобає**. У Наддніпрянців та на Лівобережжі є тільки одна така форма відділення **ся** від дієслова: як **ся маєш?**

Однина.

Ім.	він — вона — воно
Род.	його (нього) — її (неї) — його (нього)
Дав.	йому — їй — йому
Вин.	його — її — його
Оруд.	їм (ним) — єю (нею) — їм (ним)
Місц.	(при) нім (ньому) — їй (ній) — нім (ньому)

Множина.

Ім.	вони
Род.	їх (них)
Дав.	їм (ним)
Вин.	їх (них)
Оруд.	їми (ними)
Місц.	(при) їх (них)

Примітка. До заіменників 3-ї особи в усіх одмінках, крім іменного, додається **н**, коли попереду стоїть пристосований до нього применник: **до нього, коло неї, при ньому**, хоч у Наддніпрянщині кажуть і: **до його, при йому;** але коли той применник стосується не до заіменника, а до іменника, при якому особовий іменник утрачує особову природу, а стає приналежним, тоді **н** не ставиться навіть для милозвучности: **коло його** хати, **до її** батька.

Увага. Знов таки й при заіменниках, як і при прикметниках не можна вживати вкорочених форм одмінків однини: **мной, тобой.**

собой, з **ней**, бо це московізм, недопустимий в українській мові.

У Галичині й у Західнім Поділлі та Волині вживаються старовинні форми: до **него**, при **нему**, бачив **єї**, глянув на **ню**; на прочій Україні кажуть: **до нього** (до його), бачив **її**, глянув на **неї**, вдарив **її** (а не **ю**).

Відміни заіменників приналежних.

49. **Однина.**

Ім.	мій,	моя,	моє,
Род.	мойого (мого),	моєї (меї),	мойого (мого)
Дав.	мойому (мому),	моїй,	мойому (мому)
Вин.	мій або мого,	мою,	моє
Клич.	як іменний		
Оруд.	моїм,	моєю,	моїм
Місц.	(на) моїм (мойому, мому)	(на) моїй,	(на) моїм (мойому, мому)

Множина.

Ім.	мої
Род.	моїх
Дав.	моїм
Вин.	мої (моїх)
Клич.	мої
Оруд.	моїми
Місц.	(на) моїх

Так само відмінюються й усі инші приналежні: **твій, свій і чий. Наш, ваш** одмінюється, як прикметник **добрий**, а **їхній**, як прикметник **синій**.

Примітка. Заіменник **їхній** є якийсь вульгарізм і дуже широко вживать його у письменстві не слід-би; краще було-б, як це й роблять Галичане, вживати замісць його: **їх**. Не: це **їхній** батько, а: це **їх** батько.

50. Заіменники указові.

Однина.

Ім.	той,	та,	те
Род.	того,	тої (теї, тієї),	того
Дав.	тому,	тій,	тому
Винув.	той (того),	ту (тую),	те
Клич.	як іменний		
Оруд.	тим,	тою(тею,тією),	тим
Місц.	(у)тім (тому),	тій,	тім (тому)

Множина.

Ім.	ті
Род.	тих
Дав.	тим
Винув.	ті (тих)
Клич.	як іменний
Оруд.	тими
Місц.	(у) тих

Так само відмінюється **цей** (цього, цьому і т. д.), **ця, це, отой, ота, оте, оцей, оця, оце.**

Увага. Часто роблять помилку у правописі цих одмін: пишуть орудний відмінок однини муж. роду: **тім, цім** замісць: **тим, цим**; вкорочують форми родового й орудного відм. жіночого роду: **той** замісць **тої, тою**; це московізм. Родовий множини пишуть помилково **тіх, ціх** замісць **тих, цих.**

На їх родовий множини мають тільки: **моїх, твоїх, своїх, чиїх** і **всіх**; усі-ж прочі заіменники мають його на **их**: так**их**, сам**их**, наш**их**, всяк**их** і т. д.

Заіменники означальні.

Весь (ввесь, увесь), **вся, все** в однині відмінюються, як **цей**, але у множині ріжниться від його.

Однина.

Ім.	весь	вся	все
Род.	всього	всеї (всієї)	всього
Дав.	всьому	всій	всьому
Вин.	весь (всього)	всю	все
Оруд.	всім	всею (всією)	всім
Місц.	(на) всім або всьому	всій	всім або всьому

Множина.

Ім.	всі
Род.	всіх
Дав.	всім
Вин.	всі (всіх)
Оруд.	**всімá**
Місц.	(на) всіх

Всякий, кожний, сам, самий одмінюються, як прикметник **добрий.**

Увага. Ці означальні заіменники вживаються иноді зо здрібленими наростками, чим означується неначе найвищий степень рівня: **всісенький, всенький, саменький, самісенький, кожнісенький, такенький, такісенький, такецький.** Такої барвистости й багацтва форм не мають инші мови.

Заіменники питальні (і відносні).

Ім.	хто	що
Род.	кого	чого
Дав.	кому	чому
Вин.	кого	що
Оруд.	ким	чим
Місц.	(на) кім, (кому)	чім (чому)

Кличного відмінка нема, множини нема і жіночого роду теж нема.

Чий, чия, чиє відміняється, як **весь, вся, все,** тільки в орудному множини буде (всіма) инакше: **чиїми.**

Який, яка, яке і **котрий, котра, котре** відміняються, як прикметник **добрий.**

Скільки не має однини, а у множині відміняється так: скільк**ох**, скільк**ом**, скільк**и** (або скільк**ох**), скільк**ома** і (на) скільк**ох**.

Провінціальні варіанти цього слова: **скілька, скілько** і **кілько.**

Заіменники неозначальні, що складаються з усяких инших заіменників з додатком до них приставок: **-сь, де-, будь-, аби-,** і **відмовні,** що складаються з инших заіменників з додатком до них відмовного приростка **ні-**, відміняються так, як ті первісні заіменники, а додаткова частка лишається при них без одміни: **хтось, когось, комусь** і т. д., **де-який, де-якого, де-які** і т. д., **аби-хто, аби-кого** і т. д., **ніхто, нікого, ніякий, ніяка, ніякі, ніякими** і т. д.

Примітка. У Галичині й на західній частині Великої України вживається старовинна форма указного заіменника: **сей, ся, се** замісць придніпрянського й лівобережного: **цей, ця, це.**

при цьому иноді ці заіменники ще й подвоюються, особливо в жіночому й середньому роді: **сеся**, **сесе**, **тота**, **тото**, а в одмінках кажуть і пишуть: **сего**, **сему**, зам. **цього**, **цьому**.

Українська мова не так широко любить уживати відносного заіменника **котрий** (і **який**), як московська й польська, і при змозі заміняє його заіменником **що**, иноді пояснюючи його додатком особового заіменника (він, вона, воно): той чоловік, **котрий** каже — той чоловік, **що** каже; та книжка, **котру** ви читали — та книжка, **що її** ви читали; ті події, **котрі** ми пережили — ті події, **що їх** ми пережили; листи, **які** ви написали — листи, **що** (або **що їх**) ви написали.

Не треба зловживати заіменником **кожний**; українська мова охотніше вживає **всякий**: **каждый** человѣкъ заботится о своихъ удобствахъ — наші обмосковлені інтелігенти переклали-б: **кожний чоловік** дбає про свої вигоди, а по нашому краще: **всяка людина** (бо чоловік це мужчина) дбає про свої вигоди (жінка напевне теж дбає, а вона ні в якому разі не **чоловік**, а людина).

---

51. Дієслово.

Дієслово означає дію, роботу, думку або явище.

Коваль **кує**. Птах **летить**. Діти **співають**. Я **думаю**. Гречка **цвіте**. Дощ **іде**. Мені **не спиться**. **Смерклося**.

Дієслова бувають ріжні й відмін у них багато.

1. Дія, вчинок, що про його каже дієслово, може переходити від дієвої особи на другу

особу або річ: я **рубаю дерево.** Мати **любить дітей.** Дівчина **несе воду.** Собака **гонить зайця.**

У всіх цих прикладах дія переходить на инші речі чи особи. Такі дієслова звуться **діяльні** або **дієвого** стану; при них завжди можна поставити питання: **кого? що?**

Я **рубаю** (що?) дерево. Мати **любить** (кого?) дітей. Дівчина **несе** (що?) воду і т. д.

Цим діяльний стан одріжняється від инших станів, що на такі питання відповіді не дають.

2. Бувають такі дієслова, що в них дія не переходить на другу особу чи річ, а сама та особа чи річ приймає на себе дію.

Нива **поорана.** Поле **засіяне.** Лист **написаний.**

Ой чия-ж то хаточка не **заметена?**

Ой чия-ж то дівчина не **заплетена?** (пісня)

Такий стан дієслова називається **страдальний**[1]**)**, бо тут дія переходить на саму річ чи особу, про яку йде мова.

Страдальні дієслова витворюються з діяльних і їх завжди можна перетворити, повернути назад у діяльні дієслова, додавши до них дієву особу.

Нива **поорана** (страдальний стан) = орач або чоловік **поорав** ниву (діяльний стан), **засіяв** поле — знов діяльний стан замісць страдального: поле **засіяне.** Так само: хата не

---

[1]) Вживаю цеї, не дуже влучної назви, бо кращої поки-що не маємо, а ця назва, взята зо старих московських граматик, значно допоможе орієнтуватися нашим людям, що вчились у колишніх російських школах з московських книжок.

заметена — страдальний стан. Дівчина **замела** хату — діяльний стан. Дівчина не **заплетена** — страдальний стан. Мати **заплела** дівчину — діяльний стан.

По питаннях вони відріжняються так: при діяльному стані можна поставити питання: кого? що? Орав (що?) ниву, замела (що?) хату, заплела (кого?) дівчину — і завжди при такому дієслові стоїть іменник у винувальному відмінку (**прямий додаток**, як про це буде далі), а при страдальному такого питання не можна поставити, а стане: хто? що? **Хто** не заплетений? дівчина. **Що** не засіяно, не заметено? поле, хата. І при страдальному стані *особа* чи річ стоїть в іменнім одмінку, а не у винувальнім.

Страдальних дієслів мало в українській мові; у московській і польській їх багато. У перекладах на нашу мову з инших мов треба всіма засобами уникати такого стану дієслова, особливо коли є дієва особа, і старатися заступити його, де тільки можна, діяльним станом: книжка **написана автором** — краще сказати: книжку **написав автор**, закон **вироблений** міністром — краще буде: міністр **виробив** закон.

3. Є знов такі дієслова, такий стан їх, що дія не переходить на другу особу чи річ тай ніяк не може перейти; при таких дієсловах ніяк не можна приспособити питання: кого? що? як при діяльних. Наприклад: дитина **спить**, чоловік **іде**, Іван **кашляє**. Ніяк не можна тут спитати: **кого** спить? **кого** йде? **кого** або **що** кашляє Іван? — бо дія тут не переходить на другу особу чи річ. Такі дієсло-

ва називаються **неперехідні**, або-ж **середнього** стану.

4. Є дієслова, що в них дія переходить на саму-ж таки дієву особу чи річ: Іван **умився**, дитина **ховається**. Такі дієслова конче мають при собі заіменник **ся** (себе) і звуться **зворотні** або **зворотного стану**, бо дія в них вертається на дієву особу: Іван умив себе, дитина ховає себе.

5. Але з тим самим заіменником **ся** бувають дієслова, що показують дію між двома особами: дія, сказать-би, переходить з одної особи на другу і знов назад із тої другої особи вертається на першу: хлопці **б'ються** (один одного б'є), сусіди **сваряться** (один одного лає) і т. д.

Такі дієслова звуться **обопільні** або **обопільного стану.**

Примітка. З заіменником **ся** бувають і неперехідні, середнього стану дієслова: **боюсь, дивлюсь, дивуюсь.** Їх не треба змішувати з обопільними або зворотними, бо в них дія ні на кого не переходить і при них не можна поставити питання: кого? що? так само, як і при дієсловах: **сплю, іду, кашляю** то-що.

Увага. Звикнувши змалку до московської мови, багато інтелігентів наших підганяють живосилом наші слова на московський штиб. Московське дієслово: **разсмотрѣть, разсматривать** (діяльного стану) вони перекладають нашим дієсловом середнього, неперехідного стану — **роздивлятися, роздивитися,** але через московську свою орієнтацію живосилом переводять наше неперехідне дієслово в діяльне, всупереч

його природі: **роздивлятися закон, роздивитися документи.** Це дуже незугарне й недопустиме каліченння нашої мови, таке саме, яке роблять з московською мовою ті Жиди, що між собою розмовляють не по жидівському, а по московському: Соня, ты опять **стаканъ лопнула?** або: Ахъ, этотъ человѣкъ **меня погибнетъ!**

Для перекладу чужого діяльного стану треба брати наше **діяльне-ж** таки дієслово: **розглянув** документи, **розглядати** або **обмірковувати** закон, бо при цих дієсловах може стояти прямий додаток, що відповідає на питання: кого? що?

При непереxідних дієсловах (середніх) виходить иноді, ніби-то якась дія є і вона на щось переходить: дивлюсь я **на небо,** іду **до дому,** надіюсь **на Бога;** але ріжниця між цими дієсловами й діяльними та, що при них та друга річ чи особа (небо, дім, Бог) стоять не у винувальнім одмінку, а в якомусь иншому і здебільшого з приіменником **(на, до, у).**

---

52. Крім ріжних станів дія ще буває: **докінчена й недокінчена.**

Докінчені: **Недокінчені:**

дати — давати (ще може й не дати),
взяти — брати (ще може й не взяти),
написав — писав (може й не дописав),
пішов — ішов (а може передумав і вернувся),
зробити — робити (та ще може не зробити)

Буває ще вид: **одноразовий** і **кількоразовий:**

Одноразовий:	**Кількоразовий:**
стукнути (раз)	стукати (довго, кілька разів)
свиснути	свистіти
дмухнути	дмухати і т. д.

Дієслова бувають: **особові й безосібні.**

При особових стоїть дієва особа або, коли й не стоїть, то легко її знайти, поставивши питання: хто? що?

Іван **кашляє**, комарі **гудуть**, косарі **косять**, (я) **іду** до міста, (ми) **ходім** купатись. Це все особові дієслова.

А при безосібних дієвої особи нема і знайти її не можна: **світає, вечоріє, смеркло́ся** — невідомо хто тай питання не можна поставити: хто чи що світає? хто чи що смерклося?

І **шумить** і **гуде** (безосібні)
Дрібен **дощик іде** (особове).
І **світає** і **смеркає** (безосібні)
День Божий **минає** (особове).

53. Дієслівні наростки.

Чимало дієслів є без наростків: кінцівка додається просто й безпосередно до коріня:

біг-ти, нес-ти, пек-ти, стриг-ти і т. ин.

Наросток **-ну** творить дієслова **одноразові, закінчену** дію: стук-**ну**-ти, гук-**ну**-ти, гля-**ну**-ти, але иноді означає й дію довгу, недокінчену: сох-**ну**-ти, глух-**ну**-ти і т. д.

Наросток **-ува** теж творить здебільшого недокінчену або многоразову дію:

куп-ува-ти, год-ува-ти, пан-ува-ти, глуз-ува-ти, дяк-ува-ти; иноді показує **ремество** чи **професію:** поп-ува-ти, лікар-юва-ти, вчител-юва-ти.

Увага I. Не слід писати цей наросток на московський або польський зразок: **ова** (куповати, торговати); це **о** замісць **у** з'являється тільки в дієприкметниках, коли стає під наголос: куп**о́ва**ний, дар**о́ва**ний, засн**о́ва**ний і т. д.

Увага II. Дуже погану московську звичку заводять наші інтелігенти і в українську мову, беручи чужоземні дієслова конче з додатком німецького дієсловного наростка -ір (iren): проєкт**ір**увати, контрол**ір**увати, марш**ір**увати, маневр**ір**увати, коп**ір**увати і т. д. Не гаразд роблять і Московці, конче перепускаючи всі чужі дієслова на німецьке ситко, а нам цього й по́тому робити не слід: по що-ж бо справді маємо ми навіть дієслова латинські, французькі чи грецькі возити до себе через Берлін і Москву, коли можемо брати їх безпосередно: маршувати, копіювати, контролювати, проєктувати, аналізувати, іронізувати і т. д. — без того непотрібного нам німецько-московського **-ір**'а. Могли-б виникнути сумніви хіба тільки з приводу дієслів: **командірувати** і **репетірувати,** бо без **ір**'а вони міняють своє значіння: командувати і репетувати; але це можна було-б обминути, викинувши геть з нашого вжитку той московський бюрократичний термін «командіровать» і замінити його яким небудь нашим: послати, уповажнити, доручити або-що, а замісць репет**ір**увати казати: повторювати, заучувати, вправлятись або-що.

54. Одміни дієслів.

Дієслова відміняються по **особах, числах, часах** і **способах.**

1. **Осіб** у дієслівних одмінках є три: перша — **я,** друга — **ти,** третя — **він, вона, воно. Я** пишу, **ти** пишеш, **він** пише.

2. **Чисел** двоє: **однина** та **множина.** В однині є три згадані вище особи **(я, ти, він)** і у множині теж три особи: **ми, ви, вони.**

3. **Часів** у дієсловах троє:

1. **Теперішній** (нинішній): я **пишу,** ти **ходиш,** він **спить,** ми **їдемо,** ви **сидите,** вони **розмовляють,** — усе це дії, що відбуваються тепер, у сей час.

2. **Минулий** час, коли дієслово каже про ту подію, що вже минула, сталася: я **писав, написав, був писав,** ти **ходив, пішов, був ходив** або **був пішов.**

3. **Будучий** час, коли дієслово означає таку дію, що має ще бути згодом, а ще тепер її нема: **буду писати,** або **напишу,** ти **підеш,** він **спатиме, буде спати,** або **засне.**

4. **Способів** одміни дієслів є четверо:

1. **Прямий,** коли дієслово означає дію, яка справді відбувається, відбулася чи має відбутися: я **пишу,** ви **ходили,** ми **підемо** і т. д.

2. Спосіб **можливий,** коли про дію говориться не напевне, а так, що може вона була чи буде, а може й ні: я **ходив-би** (але може не ходив чи не піду), ти **писав-би** (але напевне не відомо, чи писав чи ні) і т. д.

3. Спосіб **наказовий,** коли наказують, велять кажуть зробити якусь дію: **пиши! ходім! сідайте!** і т. д.

Примітка. Наказовий спосіб здебільшого буває у другій особі однини та множини, також у першій особі множини: **ти, ви, ми;** тут ясно видко наказ чи прохання. Але є ще форма наказу чи прохання не пряма, а сказать-би кружна, коли не прямо до особи чи осіб звертаються, а висловлюється якесь побажання за допомогою додаткових слів: **нехай, хай, бодай, щоб: нехай** він пише, **хай** живе республіка! **бодай** не дійшов! **щоб** він добра не бачив! і т. д. Иноді до першої або третьої особи пристосовується наказова форма другої особи: **прибудь** щастя — розум буде; не **будь** я песький син, коли вже вдержу більш! (Гулак-Артемовський: «Пан та собака»).

4. Спосіб **неозначальний,** який не означає ні особи, ні часу, ні числа, а тільки називає саму дію: **писати, ходити.**

Щоб лиха **не знати,** треба свою ниву своїм плугом **орати** (нема тут ні часу, ні числа, ні особи).

Примітка. У Придніпрянщині, а особливо на Лівобережній Україні вживається скорочена форма неозначального способу: писа**ть,** ходи**ть,** каза**ть;** вона ввійшла у нашу мову мабуть під упливом московської мови.

Крім цих способів одміни дієслів з них витворюються ще **дієприкметники** і **дієприслівники.**

Дієприкметники дуже подібні до прикметників, тільки витворюються вони з дієслів. Мають вони, як і прикметники, всі три роди і відміняються по відмінках і числах, а від дієслова придбали собі ще ту прикмету, що мають іще **час:** теперішній і минулий. Прості при-

кметники цеї признаки не мають. Наприклад: лежачий, лежача, лежаче, лежачого, лежачі, лежачими і т. д.; писаний, писана, писане, писаного, писаному, писані і т. д.

В українській мові дієприкметники теперішнього часу бувають тільки діяльного стану, а в минулому часі — тільки страдального стану. Инші мови мають їх більше за нашу; але ми не повинні намагатись, особливо в перекладах з московської мови, живосилом натягати наші дієслова на чужі, невластиві їм форми, бо це дуже псує нашу мову й робить її дивовижною, кострюбатою; наприклад: говорячий, бачучий, вражаючий, питаємий, шукаємий, або знов: бачивший, казавший, писавший — це не наші форми і не слід їх виковувати з наших дієслів.

Надто-ж іще треба зазначити, що наші дієприкметники теперішнього часу по природі своїй далеко відійшли від дієслова і ближче стали до прикметників, ніж є воно у московській та польській мові; тому то наші дієприкметники теперішнього часу краще буде перекладати приміром на московську мову «прилагательными», а не «причастіями»:

балакучий — разговорчивый, болтливый, а не: говорящій;
маючий — состоятельный, зажиточный, а не: имѣющій;
пекучий — неотложный, экстренный, а не: пекущій;
видючий — зрячій, а не: видящій;
родючий — плодородний, а не: родящій.

З цього погляду дуже незугарні й кострюбаті наші канцелярські новотвори: керуючий, виконуючий обовязки і т. п., бо збудовані вони на московський зразок. У нас є прегарні старовинні терміни: **наказний** або **«на той час»** (наказний отаман, полковник — заступник дійсного, віце-полковник то-що; Виговський іменувався: гетьман **на той час**, поки правував за недолітка Юрка Хмельниченка). Отже могли-б ми казати: **наказний** міністр, директор департаменту **на той час.**

Дієприслівники по природі своїй дуже подібні до прислівників і відповідають, як і прислівники, на питання: **як? яким робом** або **чином?**

Дієприслівники задержали від дієслова признаку часу теперішнього й минулого: **лежачи** (тепер), **лежавши** (вчора чи давніше), ходячи, ходивши, кажучи, казавши і т. д.

Дієприслівники в українській мові бувають тільки діяльного або середнього стану, а страдальних, як у московській мові, нема.

Своєрідну вдачу мають українські дієприслівники, особливо минулого часу: вони люблять стояти **перед** дієвою особою, а не після неї, як це буває в инших мовах:

Довідавшись Хмельницький про ханову зраду . . .

Вважаючи владика на їх прохання, дозволив . . .

Бачивши батько Грицькову причину . . .

Так і у старо-словянській мові:

Шедше Іисусъ въ Назаретъ . . .

На жаль, наші письменники нехтують цю гарну і своєрідну прикмету нашої мови і пишуть, на московський штиб, дієприслівник **після** дієвої особи.

Всі відміни дієслів утворюються з двох головних способів: з прямого й неозначального.

З прямого способу твориться:

1. Час теперішній: питаю питаєш і т. д.
   хвалю хвалиш і т. д.

2. Спосіб наказовий: питай, питайте
   хвали, хваліть.

3. Час будучий виду закінченого: спитаю, похвалиш.

4. Дієприкметник і дієприслівник часу теперішнього (коли він є): питаючий, сидячий, лежачий, питаючи, хвалючи.

З неозначального стану творяться:

1. Час минулий: питав, хвалив, сидів.

2. Спосіб можливий: питав-би, сидів-би.

3. Дієприкметник часу минулого: бувший, минувший, питаний, битий, взятий.

4. Дієприслівник часу минулого: питавши, хваливши, бачивши.

55. По своїх одмінах дієслова діляться на три гурти:

1. Ті, що у прямому способі між корінем та кінцівкою приймають звук **е** або **є**:

нес**у**, нес**е**ш, нес**е**, нес**е**мо, нес**е**те
питаю, пита**є**ш, пита**є**, пита**є**мо, пита**є**те.

2. Ті, що приймають злучний звук **и** або **ї**: хвалю, хвалиш, хвалить, хвалимо, хвалите дою, доїш, доїть, доїмо, доїте.

3. Старовинна відміна 4 дієслів: **їм, дам, єсм** і (опо) **вім** (яка вже давно згинула в московській мові, а в нашій мові доживає свого віку) злучної голосівки не має:

1. їм	дам	(єсм)	(опо)-вім
2. їси	даси	єси	(опо)-віси
3. їсть	дасть	є (єсть)	(опо)-вість
1. їмо	дамо	(єсмо)	(опо)-вімо
2. їсте	дасте	(єсте)	(опо)-вісте
3. їдять	дадуть	суть	(опо)-відять.

Увага. У де-яких провінціальних говірках перемішують ці форми, кажуть: ход**е**, прос**е**, нос**е**, куп**е** замісць: ходить, просить, носить, купить; або-ж навпаки: пиш**еть**, да**єть** замісць: пиш**е**, да**є**, або знов у множині: прос**ють**, нос**ють** замісць: прос**ять**, нос**ять**. Цих провінціалізмів не слід заводить у письменство, бо вони з граматичного погляду неправильні так само, як і провінціалізми: на плечіх, при людіх, дітіх і т. под.

Старовинні форми 3-го гурту вже вмірають, але ми не повинні самі вкорочувати їм віку і казати московізмами: даш, їш замісць: даси, їси.

З допоможного дієслова **бути** в теперішньому часі залишилась тільки 3 особа однини: **є**; иноді ще вживається 2 особа: **єси** (дурень **єси**, невелика **єси** пані); також у поважних, величних промовах, напр.: «ввесь вік працював **єси** на користь Україні».

У Галичині ще живе форма **суть**. Крім того Галичане вживають цього дієслова у складних формах инших дієслів: **хотівем** (хотів + єсм), **ходивесь** (ходив + єси), **булисьмо** (були — єсмо) і т. д. Але поруч із цим Галичане занадто широко вживають **є** при инших особах, крім 3-ї: **ми є** певні, вони **є** переконані.

56. Одміни дієслів.

Час теперішній. Спосіб прямий.

1-й гурт.		2-й гурт.	
я несу,	питаю	я хвалю,	стою
ти несеш,	питаєш	ти хвалиш,	стоїш
він (вона, воно) несе,	питає	він (вона, воно) хвалить,	стоїть
ми несем, (несемо,	питаєм питаємо)	ми хвалимо,	стоїмо
ви несете,	питаєте	ви хвалите,	стоїте
вони несуть,	питають	вони хвалять,	стоять.

Як бачимо у першому гурті злучний звук скрізь **е**, **є**, а у 3-ій особі множини **у** і **ю**; у другому-ж гурті злучний звук **и**, **і**, а у 3-ій особі множини **-я**.

Час теперішній. Спосіб наказовий.

ти неси,	питай	хвали,	стій
ми несім(о),	питаймо	хвалім(о),	стіймо
ви несіть,	питайте	хваліть,	стійте.

У першій особі множини наказового способу є дві кінцівки: **ім** і **імо**; можна казати: **несім**, **ходім** і **несімо**, **ходімо**; але при йотованій кінцівці можлива тільки друга форма: **питаймо**, **стіймо**.

У Галичині та в західних частинах Великої України другу особу множини вимовляють твердо: несіт, ходіт, але писати її обовязково м'ягко, з **ь**.

У віршах може вживатись і в нейотованих здовжена форма у другій особі множини, але у прозі та взагалі в буденному житті цього робити не слід:

> Поховайте і вставайте,
> Кайдани порв**іте**
> І вражою злою кров'ю
> Волю окроп**іте**.

Навпаки на Лівобережній Україні люблять уживати вкороченої форми 3-ї особи в однині: він пит**а**, що це означ**а**, не розмовл**я** і т. д. Цього провінціалізму ніяк не слід уводить у письменну мову, так само, як Московці й Поляки не вводять у письменство своїх провінціалізмів: читатъ, зяватъ (читаетъ, зѣваетъ), pad**a** або ped**o** (замісць powiad**a**).

Час минулий. Спосіб прямий.

Він має ріжні форми для дієслів закінчених і незакінчених. У Галичині існує дві форми цього минулого часу: проста й складна (з допоможним дієсловом **бути**: єсм, єси і т. д.).

Я, ти, він	нос**ив** ні**с**	пит**ав**	хвал**ив**	сто**яв** ст**ав**
вона	нос**ила** нес**ла**	пит**ала**	хвал**ила**	сто**яла** ст**ала**
воно	нос**ило** нес**ло**	пит**ало**	хвал**ило**	сто**яло** ст**ало**

Ми, ви, вони	носили / несли	питали	хвалили	стояли / стали

Галицька і Західно-Подільська форма.

(я)	носивем,	питавем
	(носилам,	питалам)
(ти)	носивесь,	питавесь
	(носилась,	питалась)
(він)	носив,	питав
(вона)	носила,	питала
(ми)	носилисьмо,	питалисьмо
(ви)	носилисьте,	питалисьте
(вони)	носили,	питали

хваливем,	стоявем
(хвалилам,	стоялам)
хваливесь,	стоявесь
(хвалилась,	стоялась)
хвалив,	стояв
хвалила,	стояла
хвалилисьмо,	стоялисьмо
хвалилисьте,	стоялисьте
хвалили,	стояли.

Так само й закінчена форма: нісем, неслам, ставем, сталам, неслисьмо, неслисьте, сталисьмо, сталисьте.

Иноді це допоможне дієслово переноситься вперед (як і заіменник **ся**): щоби-**сьте** знали, чи-**сьте** чули? вже-**сьмо** пообідали.

Час минулий. Спосіб можливий.

Він утворюється, додаючи до прямого минулого способу частки **-би** (старовинна форма допоможного дієслова: **бих**); ця частка иноді

вкорочується, коли перед нею стоїть голосівка: ходила-**б**, носили-**б**. У Галичині та Західнім Поділлі знов таки до цеї частки додається допоможне дієслово (єсм): ходив-**бим**, дав-**бись**, сіли-**бисьмо**, мовчали-**бисьте** і т. д.

Иноді ця частка переноситься вперед: ми-**б** не хотіли, вона-**б** заснула, ти-**б** умився, добре-**б** тепер поснідати, (=добре **було-б** тепер поснідати, але **було** пропускається і **би** пристосовується до иншого місця).

я, ти, він	носив-**би**, ніс-**би**, питав-**би**	хвалив-**би**, стояв-**би**
вона	носила-**б**, несла-**б**, питала-**б**	хвалила-**б**, стояла-**б**
воно	носило-**б**, несло-**б**, питало-**б**	хвалило-**б**, стояло-**б**
ми, ви, вони	носили-**б**, несли-**б**, питали-**б**	хвалили-**б**, стояли-**б**

Час давноминулий (Plusquamperfectum).

Спосіб прямий.

Це старовинна, дуже барвиста форма, що в повній силі залишилась в українській мові, а зникла вже в московській і польській. Вона означає минулу дію, що сталася або мала статись раніше другої **минулої-ж** дії: я **хотів був** піти, та **передумав**. Твориться вона з минулого часу, додаючи до нього минулий же час допоможного дієслова бути.

я, ти, він	носив, ніс, питав	**був**	я, ти, він	хвалив, стояв	**був**
вона	носила, несла, питала	**була**	вона	хвалила, стояла	**була**
воно	носило, несло, питало	**було**	воно	хвалило, стояло	**було**
ми, ви, вони	носили, несли, питали	**були**	ми, ви, вони	хвалили, стояли	**були**

Допоможне дієслово може стояти і перед головним і після нього однаковісенько: питав був і був питав і т. д.

У Галичині і в західній частині Великої України знов таки існує рівнобіжна складна форма: був-**ем** ходив, була-**сь** казала, були-**сьмо** їхали і т. д.

Увага. В московській мові залишився невеличкий остаток (рудимент) цеї форми давноминулого часу: **было** (для всіх осіб і чисел): хотѣлъ-было пойти, хотѣли-было сказать і т. д. Наша обмосковлена інтелігенція, втративши почуття рідної мови, цурається нашої повноцвітної форми давноминулого часу і замісць неї живосилом пхає в нашу мову той московський недогризок: ми хотіли-**було** (замісць **були**), я хотів-**було** (замісць—**був**), вона пішла-**було** (замісць — пішла **була**) і т. д. Коли їх не судить власна совість за це насильство над рідною мовою, то судитиме історія й нащадки.

Час давноминулий. Спосіб можливий.

я, ти, він	**був-би** носив, ніс, питав		я, ти, він	**був-би** хвалив, стояв
вона	**була-б** носила, несла, питала		вона	**була-б** хвалила, стояла
воно	**було-б** носило, несло, питало		воно	**було-б** хвалило, стояло
ми, ви, вони	**були-б** носили, несли, питали		ми, ви, вони	**були-б** хвалили, стояли.

Знов і тут маємо Галицькі та Західно-вкраїнські форми: була**бись** ходила, були**бисьмо** питали, були**бисьте** стояли і т. д.

Час будучий. Дія недокінчена.

я буду ти будеш він, вона, воно буде ми будемо ви будете вони будуть	носити, нести, питати хвалити, стояти.

Час будучий. Дія докінчена.

я (при) несу,	спитаю
ти (при) несеш,	спитаєш
він, вона, воно (по) несе,	спитає
ми (по) несем,	спитаєм (о)
ви (по) несете,	спитаєте
вони (по) несуть,	спитають

я (по) хвалю,	стану
ти (по) хвалиш,	станеш
він, вона, воно (по) хвалить,	стане
ми (по) хвалим (о),	станем (о)
ви (по) хвалите,	станете
вони (по) хвалять,	стануть.

Є ще, переважно на Лівобережній Україні, складна форма будучого часу з додатком до неозначального способу допоможного дієслова -му (іму):

я носити-**му**	ми носити-**мем** (о)
ти носити-**меш**	ви носити-**мете**
він носити-**ме**	вони носити-**муть**.

У Галичині є ще одна форма будучого часу, що складається на зразок давноминулого часу, тільки замісць **був** ставиться **буду**: буду питав, будеш питала, буде хвалив, будемо стояли і т. д.

57. Дієприкметники часу теперішнього діяльні вживаються дуже рідко: **несучий**, **несуча**, **ревучий**, **біжучий**, **стоячий**, **лежачий**, і всі вони, як про це вже було раніш сказано, мають більше характер прикметника, ніж дієслова.

Часу минулого діяльних майже зовсім нема, а коли витворюють їх штучно, на московський зразок, то виходять вони дуже незугарні: писавший, несший, стоявший і т. ин. Краще їх зовсім не вживати.

Часу теперішнього страдальні зовсім не вживаються. Де-які прикметники, витворені з дієслів, могли-б уважатися за такі дієприкметники часу теперішнього, алё їх обмаль і краще їх уважати за винятки: **любимий** (краще-б улюблений, часу минулого), нестерпимий, відомий.

Часу минулого страдальні цілком природні нашій мові і вживаються: несений, питаний, зроблений, сказаний і т. д.

Увага I. Дуже часто роблять помилку, оглядаючись на московську мову, і пишуть ці прикметники через двоє **н:** писанний і т. д. Повинно у цих дієприкметниках писати одно **н,** не змішуючи їх ніяк із прикметниками, що мають наросток **-енний:** страшенний, здоровенний, нужденний, мерзенний; у таких прикметниках дійсно стоїть двоє **н,** а у дієприкметниках зовсім инше діло: у них наросток **-ний** з одним **н.**

З тих дієприкметників страдальних минулого часу витворюються іменники, що кінчаться на **-ння:** бажаний — бажання, питаний — питання, виданий — видання і т. д.

Увага II. В українській мові дієва особа в реченнях **ніколи** не може стояти в орудному відмінку, як це раз-у-раз буває в московській мові: письмо, написанное мною — по московському виходить добре, а по нашому: лист, написаний мною — неможлива, погана форма, противна духові нашої мови; бо логично дієва особа тут **я** і не може вона стояти инакше, як в іменному відмінку: лист, що **я** його написав. В орудному відмінку у нас може стояти тільки **знаряддя дії** (ablativus instrumenti): лист, написаний **олівцем, синім чорнилом, французькою мовою** — це можливо.

Можна сказати: книжка, прислана **хлопчиком, наймитом,** коли хтось прислав її через хлопця, наймита, які те-ж були фактично **знаряддям** дії; але сказати: книжка, прислана **автором** — буде московізм; бо автор тут дієва

особа, а не виконавець (знаряддя) чийогось доручення; треба: книжка, що її прислав автор, —инакше не можна, не скалічивши, не змосковивши нашого стілю. Проте раз-у-раз читаємо в наших офіційних паперах та протоколах безконечних засідань: **мною** було завважено (замісць — я завважив); **головою** було поставлено питання (замісць — голова поставив питання); резолюція, положена **міністром** (замісць — резолюція, що її поклав міністр); саля була очищена **поліцією** — у нас можна-б сказати: мітлою, віником то-що (ablativus instrumenti), або: поліція очистила салю. Дуже псують наш стіль ці чужі нам обороти речення.

Дієприслівники:

1) **Часу теперішнього:** несучи, носячи, **питаючи**, хвалючи, стоячи.

2) **Часу минулого:** носивши, **несши**, питавши, хваливши, стоявши, ставши.

3) **Часу минулого страдальні** вживаються дуже рідко: бувши несений, бувши питаний, бувши хвалений.

Спосіб **неозначальний** (дієіменник): носити, нести, питати, хвалити, стояти, стати. Спосіб неозначальний має подекуди прикмети іменника, иноді вживається замісць його і тому називають його **дієіменник:** люблю **писати** = люблю **писання**, докучило **стояти** = докучило **стояння**.

58. Примітки.

Дієслова, що мають у кінцівці неозначального стану наросток — **оро** або **оло**, вкорочують ту кінцівку в тих одмінках, що витворюються

з прямого способу теперішнього часу: бороти — борю, колоти — колю, молоти — мелю, мелеш і т. д.

Так само й дієслова з наростком — **ува** втрачають той наросток у прямих своїх одмінах: годувати — годую, купувати — купую, а у дієприкметниках минулого часу міняють **у** на **о**: годований, купований.

Зубні звуки: **з, с, д, т** і гортанні: **г, к, х** у кінці пня міняться на шиплячий звук у першій особі теперішнього часу: возити — вожу, писати — пишу, ходити — хожу, свистіти — свищу, стригти — стрижу, пекти — печу, дихати — дишу.

Але везти, нести, лізти мають: везу, несу, лізу.

Після губних **б, в, м, п** у 1-й особі однини і 3-й особі множини та в дієприкметнику минулого часу вставляється для милозвучности перед йотованою голосівкою **л**: люблю, люблять, улюблений, ловлю, ловлять, зловлений, луплю, луплять, (об)луплений.

Корневі **д** і **т** перед **ти** міняться на **с**: веду — вести, плету — плести (замісць немилозвучних: ведти, плетти).

У минулім часі кінцівка **в** одпадає після корневих: **г, к, з** і **с**: міг, біг, тяг, запріг, ліз, ніс.

Де-які дієслова міняють корінь при переході способу неозначального у прямий та наказовий.

клясти — клену		гнати — жену	
м'яти — мну		ткати — тчу	
жати — жну		слати — стелю і шлю	
звати — зову		почати — починаю (почаю)	
брати — беру			

У багатьох із цих дієслів у старо-словянській мові стояли **ъ** і **ь**, що вважалися за глухі **о** і **е** (зъвати, бьрати).

Де-які дієслова мають або тільки закінчену форму дії або тільки незакінчену; отже доводиться при потребі брати зовсім инше дієслово, щоб незакінчену дію зробити закінченою: говорити — сказати, брати — взяти.

З дієслів иноді витворюються іменники; для цього береться здебільшого дієприкметник минулого часу страдального стану, подвоюється **н** або **т** у кінці пня і ставиться кінцівка середнього роду—**я**; або-ж од неозначального способу відкидається **-ти** і приставляється на його місце **-ння** або **-ття**:

питати — питаний — питання
ректи — речений — речення
пити — питий — пиття
жити — — — життя.

Треба одначе зазначити, що в українській мові ще не багато тих дієслівних іменників, менше, ніж у сусідніх мовах, і притьмом витворювати їх не слід, бо це робить мову штучною, кострюбатою; краще, дбаючи про чистоту й красу мови, обминати ті виковані йменники і ставити на їх місце инше яке слово, коли можна знайти таке:

замісць порозуміння — згода
уживання — вжиток
увязнення — неволя
зустрічання — зустріч
заключення — висновок
зібрання — збори
навчання — наука і т. д.

Иноді ті йменники дієслівні витворюються инакше: ставиться наросток **-ини** замісць кінцівки неозначального способу: хрести**ти** — хрести**ни**, роди**ти** — роди**ни**. Ці йменники здебільшого означають якийсь обряд чи святкування; отже знов таки з утворенням нових таких іменників од дієслів треба бути обережним, щоб не витворити чудацького слова. Наприклад: зносини, обставини — вони дуже нагадують такі слова, як **переносини** (коли збіжжа молодої переносять у домівку молодого); що правда без цих нових слів иноді дуже трудно обійтися, але, де можна, там треба старатись обминати ті новотвори, наприклад, замісць: в яких вони відносинах? — як він до нього ставиться?

Увага І. Чимало трапляється у нас помилок, що мають причину свою в тому, що наші люде вчилися московською мовою і звикли думати й писати по чужому. У другій особі теперішнього часу пишуть на московський штиб: робиш**ь**, даєш**ь**, купуєш**ь**; там того **ь** не повинно бути, хоч-би вже тому, що наші шиплячі звуки не м'якшаться й не терплять після себе ні **ь** ні йотованої голосівки. Навпаки у 3-ій особі однини й множини кінцівку пишуть твердо: робит, ходит, роблят, ходят, купуют, коли там конче повинен стояти **ь**; цю помилку роблять і Галичане, бо вони вимовляють ці форми твердо; але цих провінціальних особливостей мови не можна вводить у письменство; адже, наприклад, на Волині та подекуди й на Поділлі твердо вимовляють: рабий, радно, ратувати, цара, але-ж пишемо ми проте:

Так само і в наказовому способі 2-ї особи повинні ми писати **ь**: робіть, ходіть, сидіть, хоч у де-яких місцях України вони вимовляються твердо: ходіт, робіт, сидіт.

Увага II. У 3-ій особі однини теперішнього часу в місцевих говірках кажуть: робе, носе, просе, купе, але ці неправильні з погляду граматичного провінціалізми ми не маємо права вводить у письменство так само, як і обірвані кінцівки: пита, означа і т. ин., бо тоді ми ніколи не витворимо єдиної для всеї України літературної мови.

Увага III. Дієприкметник страдальний минулого часу помилково вимовляють і пишуть із двома **н**: там повинно стояти одно **н**: писаний. виданий, зроблений, купований. Не треба змішувати цю форму з наростком прикметниковим **-енний**: це зовсім инша форма і там повинно стояти двоє **н**: страш**енний**, здоров**енний**, нужд**енний**, мерз**енний**. Але це не дієприкметники, а прості прикметники.

Увага IV. У дієслівних іменниках на **-ання**, **-ення**, **-іння** повинно бути двоє **н**: пита**ння**, рече**ння**, сиді**ння**. Галичане вимовляють і пишуть їх з одним **н**, на кінці ставлять **є** замісць **я** та ще й наголос здебільшого переносять на третій з кінця склад: пи́та**нє**, ре́че**нє**, си́ді**нє** і т. д. Також у зворотних і обопільних дієсловах заіменник **-ся** Галичане пишуть окремо, а иноді й переносять його вперед дієслова: надію **ся**, мені **ся** зда**є**, хоч укорочену форму пишуть укупі: боюс**ь**, хвалюс**ь**, сварилис**ь**.

Теж і наголос у Галичині і в західних частинах України у де-яких формах дієслів одріжняється від загально-вкраїнського: хо́джу, но́шу, ка́жу, прине́се, приве́зе, приве́де; загально-

вкраїнське буде: хожу́, ношу́, кажу́, принесé, привезé, приведé. Де-які дієслова у тих таки західних частинах української землі вимовляються инакше, не так, як у прочій Україні: раджу, виджу, або-ж: хо́дю, но́сю, си́дю, ра́дю; у Наддніпрянщині, Слобожанщині та Степовій Україні вони вимовляються: ражу, хожу́, сижу́, ношу́; певна річ, що на Галичину й Західну Вкраїну мала свій вплив польська мова (chodzę, widzę, każę, vadzę, przyniesie, przywiezie), а на східну частину—московська (хожу́, несу́, привезу́). Як-же вийти з цього двоїстого становища? Доведеться прихилитись до тої форми, якої вживає більшість народу нашого; а та більшість безперечно є Наддніпрянщина, Слобожанщина і Степова Вкраїна.

59. Де-які вкраїнські дієслова потрібують після себе не таких одмінків, як відповідні їм або подібні до них московські; але наші люде, що звикли до московської мови й граматики, калічать їх, натягаючи на московський копил.

1. **Вчити** у нас можна тільки **кого** небудь, а не **чому** або **що**: вчити **дитину**, **собаку** то-що. А **вчитися чого** небудь: вчитис**я** **мови**, навчатис**я** **чужого.** Отже треба казати: вчитися французької **мови**, **латині**, але ні в якому разі не можна казати: **вчити мову**, бо це прикрий московізм. На жаль і Великий Кобзарь наш піддався цьому впливові московської мови і зробив прикру помилку:

> І **чужому** научайтесь
> Свого не цурайтесь,

треба-ж: і **чужого** навчайтесь.

2. **Нападати** кого, а не **на кого**: троє **одного** напало, такий **мене** страх напав. На одного, на мене — буде московізм.
3. **Чіплятися чого**, а не **за що**: чіпляється тину.
4. **Вживати**, **заживати чого**, а не **що**: вживати **того способу**, заживати **горілки**, **тютюну**.
5. **Доходити**, **достежувати**, **доскочити** теж **чого**, а не до чого: доходити **правди**, достежив **способу**, доскочив **лихої години**, **хороби**.
6. **Іти по воду**, **по** лікаря, а не за водою, за лікарем. Можна сказати: човен пішов за водою (тоб-то по течії понесла його вода), але: дівчина пішла **по воду**. Біжи **по** лікаря, бо біжи **за** лікарем значило-б: доганяй лікаря.
7. **Грати** на **що**, а не **на чім**:
   «Тай наняла козаченька **на скрипочку** грати».
   > «Заграй мені, дударику, **на дуду**,
   > нехай-же я своє горе забуду».

   А у нас інтелігенція раз-у-раз каже з-московська: грати на скрипці, на гитарі, на фортепіані і т. д.
8. **Надіятись**, **сподіватись чого**, а не на що. «Не надѣйся на его помощь» — не надійся (не сподівайся) помочі від нього, а ще краще було-б: не покладайся на його поміч.
9. Де-які з наших інтелігентів так зріднилися з московською мовою, що стараються наші слова переробити на московські; між иншим і дієслово **пам'ятаю** вимовляють, як рідніше їм московське: пам'ятую.

Лишити значить зовсім не те, що московське «лишить» — позбавити. Отже «лишити свободи» поганий московізм замісць: позбавити волі.

---

60. Дієслова мають найбільше всіляких одмін, отже в них трапляється найбільше всяких явищ міни звуків, переходу одних у другі, вподоблення звуків та змін за для милозвучности; багато є й своєрідних явищ, що їх ніякими законами звучні та граматики пояснити не можна. Ось де-які з тих змін і винятків:

1. Перехід **е** в **і**: нести — ніс, пекти — пік, ректи — рік
2. **Д** і **т** переходять для милозвучности в **с**:

   плету — плести (замісць плет-ти)
   гнету — гнести („ гнет-ти)
   веду — вести („ вед-ти)
   краду — красти („ крад-ти).

3. Після губних вставляється **л** перед йотованою кінцівкою:

   любити — люблю
   лупити — луплю
   ловити — ловлю
   ломити — ломлю
   давити — давлю
   спати — сплю.

Примітка. У польській мові губні легко миряться з йотованими голосівками і там тої вставки нема: lubię, łupię, śpię і т. д.

4. Для милозвучности-ж иноді межи двох шелестівок уставляється **і**:

підперти — підіпру (замісць підпру)
роздерти — розідру („ роздру)
розм'яти — розімну
розп'яти — розіпну і т ин.

5. Е иноді випадає перед **р** (те глухе **е**, що у старо-словянській мові означалося **ь**):

мерти — мру, мрець
жерти — жру, жрець
дерти — дру, дрантя.

6. Гортанні: **г**, **к**, **х** своїм звичаєм переходять у **ж**, **ч**, **ш**:

могти, міг — можу
бігти, біг — біжу
волокти, волік — волочу
пекти, пік — печу
дихати, дух — дишу.

7. М'яти (мняти) дає: мну, розминаю
п'яти (пняти) дає: пну, роспинаю
жати дає: жну, пожинаю
почати дає: почну, починаю
(й) няти дає: йму.

8. Плисти дає: плину
пливти дає: пливу.

9. Сісти — сідаю, сів, сяду — садовити.

10. Іти — іду (йду), ішов.

11. Лягти і (за) прягати в минул.: ліг, (за) пріг.

12. Дієслова з наростком **-ува** і **-юва** в прямому й наказовому способі і в будучому часі тратять **ва**:

дарувати	купувати	малювати
дарую	купую	малюю
даруй	купуй	малюй
(по) дарую	куплю	(на) малюю,

а в дієприкметнику минулого часу, коли наголос падає на **у (ю)**, воно перетворюється в **о (ьо)**:

даро́ваний, купо́ваний, мальо́ваний.

13. Утрачають **-ва** у прямому способі теперішнього часу також:

давати — даю
ставати — стаю
пізнавати — пізнаю
вигравати — виграю.

14. Дієслова з наростком **-ну**, що означають довгу дію, тратять той наросток у минулому часі:

сохнути —	сох	гаснути —	(по) гас
дохнути —	(з) дох	мокнути —	мок
киснути —	кис	хлянути —	(о) хляв і т. д.

Подібні-ж дієслова, що означають одноразову закінчену дію, наростка **-ну** не втрачають: стукнути — стукнув, махнути — махнув, свиснути — свиснув і т. д.

15. **Брати, драти, прати і гнати** мають прямий і наказовий способи: беру, деру, перу і жену.
16. **Слати** — стелю і шлю, **молоти** — мелю.
17. **Хотіти, гуркотіти, муркотіти, цокотіти:** хочу, гуркоче, муркоче, цокоче; **лоскотіти, реготіти** — лоскоче, регоче.
18. **Плакати, дихати, крякати, кликати**: плачу, дишу, кричу, кличу.

61. Прислівники.

Прислівники стоять поміж одмінними й невідмінними частинами мови, бо хоча властиво вони відмінків не мають, але де-які з них мають степені рівня, отже все-ж таки хоч трошки, а відміняються.

Прислівники стоять здебільшого при дієсловах (иноді при йменниках, прикметниках і числівниках) і пояснюють їх, додають їм більше значіння. Вони означають: **як? коли? де? (скільки?)** дія відбувалася і відповідають на ці питання.

Хоч **погано** баба танцює (як?) та **довго.** Не лізь **притьмом** до неба. Пішов **пішки.** Я **дуже** радий. Сідаймо **тут.** Поїдемо **завтра.** Заробив **багато** грошей.

Примітка. Иноді прислівники тісно зростаються з прикметником або йменником, складаючи з ним майже одно слово складне: **ясно**блакитний, **мило**звучність, **пра**дід, **мимо**хід.

Вважаючи по тих питаннях, на які прислівники відповідають, їх поділяють на прислівники:

1. **Способу** (як? яким чином?): так, сяк, абияк, инакше, однаково, навпаки, навмання, прожогом, притьмом, наздогад, мимохіть, живосилом, насилу, самотужки, добре, зле, так-собі, босоніж, пішки і т. д.
2. **Місця** (де? кудою? звідки? звідкіля?): тут, ось-де, осьдечки, сюдою, тудою, поблизу, здалеку, праворуч, ліворуч, далеко, близько, мимо і т. ин.
3. **Часу** (коли? відколи? доки? як довго?): тоді, тепер, колись, вчора, позавчора, нині,

сьогодня, завтра, торік, позаторік, щодня, вже, завжди, згодом, потім, давно, бувало, вдосвіта, зарані, заздалегідь і т. д.

4. **Степеня й міри** (як дуже? як багато?): дуже, трохи, трошки, надто, вщерть, мало, обмаль, надміру, досить, досхочу і т. д.
5. **Твердження й заперечення** (так чи ні?): так, отож, еге, а якже, може, либонь, мабуть, напевне, безперечно, безумовно, не, ні, ані, ніколи, ніде, ніяк і т. ин.
6. **Питальні**: як? коли? де? звідки? відколи? невже? чому? чом? хіба?

Де-які прислівники вживаються, як приіменники: сів **поблизу** — буде прислівник, а **поблизу** хати — приіменник; не кажи матері **впоперек** — прислівник, а **впоперек** дороги — приіменник; обійшов **навколо** — прислівник, а **навколо** хати — приіменник.

Де-які прислівники мають степені рівня; це власне ті, що витворилися з прикметників:

близько	— ближче	— найближче
дуже	— дужче	— найдужче
довго	— довше	— найдовше
добре	— краще	— найкраще
	— ліпше	— найліпше
	— лучше	— найлучше
зле	— гірше	— найгірше
багато	— більше	— найбільше
мало	— менше	— найменше і. т. ин.

Прислівники бувають **чисті** (самостійні) **й витворені** з инших частин мови.

Чисті: де, тут, куди, туди, сюди, тоді, осьде, тепер, вже, нині, еге.

Витворені з инших частин мови:

1. З **іменників:** дома, долі, горі, рано, вранці, вдосвіта, вчора (вечора), миттю (мить), верхи, сьогодня (сього — дня).

2. З **прикметників** (їх найбільше): добре, зле, багато, мало, дуже і т. д.

3. З **дієслів:** крадькома, мовчки, залюбки, наздогад, прихапцем і т. ин.

4. **З числівників:** однаково.

5. Складні з ріжних: праворуч, босоніж, самотужки, торік (той рік), спасибі (спаси Біг), навхрест (на-в-хрест), бодай (Бог дай).

Бувають і такі, що іменник, од якого було витворено прислівник, уже загинув, а прислівник лишився: бігцем, живцем, хильцем, прихапцем, робом (орудний відмінок неіснуючих уже йменників), дарма, мовчки, пішки (родовий відмінок).

---

62. Українська мова особливо багата на своєрідні прегарні й барвисті прислівники і надзвичайно прикро чути, як наша обмосковлена інтелігенція замісць них напихає в нашу мову московізмів або перекручує наші слова на московський лад. Ось де-які приклади:

Наші:	**Московізми:**
босоніж	босиком або босяком
вщерть	вплотную
горілиць	навзнич
досить, досхочу	скільки вгодно
еге, ато-ж	ну-да (Винниченко)
живосилом	насильно

заздалегідь	заблаговременно
ліворуч	наліво
праворуч	направо
манівцями } навмання	навгад
надто, надміру	через чур
ні сіло ні пало	ні з того ні з сього
однаково	все рівно
притьмом	неодмінно,непремінно
прожогом	швидко, моментально
торік, позаторік	прошлого, позапрошлого року
щодня, щотижня	кожного дня, кожного тижня (або ще й **неділі!**)
щомісяця, щороку	кожного року.

і т. д. без кінця краю.

Невідмінні частини мови.

63. Приіменники.

Приіменники, як показує сама їх назва, стоять **при іменниках** і показують, як до тих іменників стосується дія або явище: **на** столі, **над** столом, **під** столом, **коло** столу, **край** стола, **до** столу, **за** столом.

Всякий приіменник вимагає після себе відмінка того йменника, при якому стоїть: до **хати**, при **хаті**, за **хатою**. Де-які приіменники вимагають не одного, а двох або й трьох одмінків (за винятком іменного й кличного).

Родового відмінка потрібує найбільше число приіменників. Щоб лiпше їх запам'ятати, вони

Без і біля, ближче, вище,
Від, впродовж, довкола, до,
Для і замісць, здовж і зверх,
З-за і знад, зперед і зпід,
Зпоміж, зпонад, зпопід, коло,
Край, кінець, окрім і крім,
Круг, ліворуч, між і мимо,
Навкруг, навколо, назад,
Насупроти і навколо,
Нижче, опріч, недалеко,
Після, підчас, побіч, повз,
Поверх, понад і помимо,
Позад, поперек, праворуч,
Поміж, просто, побіч, ради,
Поперед, поздовж, помимо,
Рівно, серед, узбіч, у.

З **давальним** одмінком, навпаки, приіменників у нас нема; здерідка вживається московський **к**: не **к** Різдву, а **к** Великодню; іди **к** бісу і т. ин.

Приіменник **по** вживається з давальним одмінком помилково, замісць місцевого, тільки тому, що в багатьох іменників давальний іменник подібний до місцевого; руці — **по** руці, хаті — **по** хаті, Шевченкові — панахида **по** Шевченкові; скрізь тут приіменник стоїть з місцевим, а не з давальним одмінком. У множині, де ті йменники ріжняться один од одного, стає видко, що **по** вимагає місцевого, а не давального відмінка: пливе човен **по хвилях**. По степ**ах** та хутор**ах**, а не по степ**ам** та хутор**ам**, бо це буде московізм; так само буде московізм: по **тим** прикмет**ам** замісць по **тих** прикмет**ах**. Од того недбалого переплутування міс-

цевого відмінка з давальним і виходять такі погані помилки, як: на мостові, по лобові, на тому тижневі замісць: на мості, по лобі, на тому (або на тім) тижні.

У Галичан є дивовижна форма: приіменник **після** вживається в розумінні: на основі, на підставі, наприклад: **після** святих книг, **після** того закону. Иноді через це геть міняється зміст речення. Один галицький письменник висловився так: «**після** мене Толстой є один із найбільших філософів»; мав автор намір сказати: **на мою думку**, а вийшло так ніби він себе ставить за найбільшого філософа, а другим уже **після** нього є Толстой.

Винувального відмінка потрібують приіменники: **крізь, о** (об), **про** і **через**.

Крізь **намітку** дивилась. Вдарь лихом о **землю**. Казка про **царівну**. Через **кладку**.

Увага. Галичане вживають **о** (об) з винувальним одмінком на польський штиб, а наддніпрянці з місцевим одмінком — на московський штиб: сперечатися **о то**, зачепити **о ворота, о що** ся росходить? — замісць: сперечатися чи змагатися **про** те або **за те**, зачепив **за ворота**, з якого приводу суперечка? А московізми: довідався **об тім**, говорить **о ділі** — замісць: довідався **про** (чи за) **те**, говорити **про діло**. Однаково незугарні й непотрібні нам ті орієнтації на чужі мови замісць своєї.

Винувального й орудного відмінка потрібують: **над, перед, під, по-за, понад, попід: над міру — над річкою; не лізь перед ноги — стань перед** старшими; **перед** Різдвом; кинь **під лавку — шукай під лавкою.**

Винувального й **місцевого** відмінка потрібують: **в** (**у**) і **на**: поїхав **у Полтаву**, поїхала **в Одесу** — живе **у Полтаві, в Одесі.** Сідай **на віз** — сиди **на возі.**

Дивна галицька форма: ходив **на** політехнікум, слухав лекції **на** віденському університеті. По всій Великій Україні кажуть: ходив **у** або **до** політехнікум, слухав лекції **у** віденському університеті. Можна сказати: ходив **на** гору, лазив **на** дзвіницю. Ще можна сказати: вчився **на курсах,** бо курси іменник змисловий, а не речевий.

Родового й **орудного** потрібує **з** (**зо, із,** галицьке **зі**): не глузуй **з каліки,** злазь **із воза** — сестра **з** братом, іди **зо мною** (галицьке: **зі** мною).

Родового, винувального й **орудного** потрібує: **між (межи, поміж)** і **за**: ходить **між натовпу,** пішов **між громаду,** буває **між людьми. Між очей, межи очі, між очима. За** Богдана Хмельницького, **за** панщини, **за** цариці Катерини; **за** хату, **за** хатою.

Давального, винувального й **місцевого** потрібує **по: по-німецькому,** іти **по воду,** плисти **по воді.**

Примітка. Приіменник **на,** коли злучається з другим словом, яко приросток, дивним чином, у-супереч вимогам милозвучности потрібує вставки **в** навіть перед шелестівкою: **навпаки, навмання, навпростець, навпроти, навколо, навперейми, навколішки, навряд, навшпиньки,** хоч перед де-якими шелестівками тої вставки не буває: наборг, назустріч, настирливий, народ, намір, намул і т. д.

Від і **од**. Перша форма зустрічається переважно в західній частині України і в Галичині, друга — у центральній і Лівобережній. Несправедливо буде впевняти (як це робив покійний Ів. Нечуй-Левицький), що у Придніпрянщині і на Лівобережній **від** зовсім не знають: існує бо слово звідкіля, звідтіля (а не з'одтіля), що свідчить і про існування **від** у східній половині Вкраїни. Краще буде держатись вимог милозвучности і ставити **від** після голосівки (прийшла **від** лікаря), а од після шелестівки (прийшов **од** лікаря).

Иноді відпадає передня частина прислівника після попередньої голосівки: я за тебе дочку 'ддам (пісня).

Приіменники — приростки.

Більшість приіменників може стати за приростки, дуже широко, багато й ріжноманітно міняючи зміст слова; найбільше вони зростаються з дієсловами.

ви-купити, **за**-купити, **на**-купити, **під**-купити, **при**-купити, **від**-купити і т. д.

ви-носити, **за**-носити, **на**-носити, **під**-носити, **при**-носити, **від**-носити і т. д.

перед-день, **поза**-вчора, **після**-завтра, **під**-дашша, **при**-чина, **під**-става, **над**-мірний, **за**-куток, **без**-доганний.

Коли приросток щільно зростається з корінем слова, то при потребі він уподоблюється, а саме: **з** перед тихою шелестівкою переходить в **с**: **збивати** — **спитати**, **згадати** — **сховати**, **розбивати** — **роспитати** і т. д.

Тільки без не вподоблює свого з: безперечний, безконечний, безталанна.

64. **Злучники.**

Злучники звязують окремі частини мови або окремі речення між собою.

Злучники бувають:

1. **Прилучальні**, або єднальні: **і, й, та, теж, також.**

Злучник **і** та **й** заміняють один одного згідно до вимог милозвучности: після шелестівки або між двох шелестівок стоятиме **і**: Гнат і Одарка, Гнат і Петро; після голосівки або між двох голосівок поставимо **й**: Ганна **й** Петро, Ганна **й** Одарка. **Та** замісць **і** можна вживати після голосівки перед шелестівкою: Ганна **та** Петро.

Ніколи не можна вживати замісць **та** — **да**, бо це буде московізм: такого злучника вкраїнська мова не має.

Иноді, щоб іще виразніше зазначити єднання, додають: **не тільки, не лише, — але й**: **не тільки** співає, **але й** на скрипку грає.

2. **Суперечні**, або-ж противоставні: **але, а, та, однак, одначе.**

Не тобі, **а** мені. Був, **та** нема.

Примітка. Як бачимо, **та** може бути раз прилучальним, раз суперечним злучником; але ні в тому, ні в другому випадку його не можна заміняти московським **да**.

3. Протилежність вийде ще яскравіша, коли ті думки ми розділимо **роздільними** злучниками: **або — або, чи — чи, хоч — хоч.**

хоч пан, хоч пропав. «Ой чи пан, чи пропав — двічі не вмірати» (козацька пісня). **Хоч** сядь тай плач, хоч стоячи — кричи (приказка).

4. **Бажальні**, коли видко якесь побажання: **Аби** люде, піп буде. **Аби** болото, а чорти будуть.

5. **Умовні: коли — то, якщо — то, як — то,** при чому **то** иноді пропускається.

Як умру, **то** поховайте. **Як-що** в тебе грошей дзбан, **то** за тебе дочку 'ддам (пісня). **Коли** прийдеш до мене, (то) дам тобі книжку.

6. **Причинові: бо, понеже, тому — що, тим — що, через те — що, позаяк.**

Тікай, **бо** наб'ють. А дужчий слабшого кривдить затим, **що** сила є.

Увага. Останніми часами дуже широко почали вживати злучника «позаяк», дуже незугарно вигаданого, бо не має він під собою ні логичної ні граматичної підстави (по московському було-б: позакакъ?) А тим часом забувається дуже гарний старовинний словянський злучник, який колись був і в московській мові, існує в польській (poniewaž) і досі вживається в живій мові в Галичині й Буковині, — **понеже**.

Вживати **«так — як»** замісць **бо** не можна, бо це московізм (такъ какъ).

7. **Порівняльні: як, як—так, ніби, мов, немов, наче, неначе, ніж.**

Як гукнеш, **так** залунає. Крадеться, **мов** той злодій. У двох, кажуть люде, лекше плакати **неначе** (Шевченко). Краще живий хорунжий, **ніж** мертвий сотник.

8. **Замірові: щоб, аби.**

Щоб лиха не знати, треба на своїй ниві своїм плугом орати. Робить, **аби** збути.

Увага. Помилково, цілком на польський штиб, уживають у нас **аби** замісць **щоб**. Наше **аби** значить те саме, що польське byleby i московське «лишь-бы» і ні в якому разі не можна вживати його замісць **щоб**; воно має собі своє окреме місце: **аби** збути, **аби** день до вечора. Але не можна казати й писати: прошу вас, **аби** це було зроблено добре, — тут треба **щоб**. Від такої недоладньої заміни може иноді змінитися й зміст речення:

робить, **щоб** скінчити до вечора,
робить, **аби** скінчити до вечора, —

у першому прикладі мова йде про людину роботящу, у другому — про ледащо.

9. **Пояснюючі: майже, сливе.**

10. **Часові: поки, доки, коли, як, відколи, щойно:**

Доки сонце зійде, роса очі виїсть. **Як** настануть свята, тоді то вже погуляємо.

65. Оклики.

Оклики не стосуються до инших частин мови, стоять собі окроме й можуть самі з себе складати коротке речення або самі складаються з короткого речення.

Оклики коротко, яскраво й виразно виявляють думку або почуття:

болю: **ой! ай! ох!**
страху: **ой лишко! ой леле! рятуйте!**
здивування: **чи бач? оттакої! невже?**
заклику: **гей! агов!**
наказу: **ну! гайда! ну-бо!**

Оклики иноді складаються з цілого речення: **От тобі маєш! Слава тобі Господи! Кат його зна! Не брав його кат!**

Иноді окликом буває наслідування якогось звуку: **гуп! тріськ! хлюп! бах!**

Окликами кличуть або гонять животину всяку: **ціп-ціп! кось-кось! цю-цю! гиля! а-киш! а-кóта! асса! гуджа! геття! пррр! цоб, цобе!**

Короткий огляд словотвору для повторення.

1. Части мови (9).

2. Іменники: животні, неживотні, змислові; власні й речеві; збірні; прості, здріблені, ласкальні, збільшені; складні. Рід іменників.

3. Наростки іменників: чоловічі, жіночі, середні й тих, що не мають однини. Наросток **-ич** і «отчества».

4. Іменники, що відріжняються родом од відповідних московських.

5. Одміни йменників: числа й відмінки.

6. Одміни йменників мужеського роду: тверда, м'яка, йотована й шипляча.

7. Примітки й винятки до відмін: родовий на **-у**, **-ю**, давальний на **-у**, кличний на **-у**, **-ю**, місцевий на **-ові**, **-еві**, родовий множини на **-ей**, орудний множини на **-ми**. Наростки, що гублять **о** і **е** в одмінках; окремі винятки (швець, жнець і т. д.)

8. Одміни йменників жіночого роду: тверда, м'яка, йотована й шипляча; іменників, що кінчаться на шелестівку.

9. Особливости й винятки: мати; іменники без однини на **-оці** і т. и.

10. Одміни йменників середнього роду: тверда, м'яка, шипляча. Винятки: іменники, що вставляють в одмінках наросток **-ат**, **-ят**; імен-

ники, що не мають однини; окремі винятки (небо, чудо, око і т. ин.)

11. Імена власні наші й чужі та правопис останніх; пристосовання наших імен власних до вимог нашої звучні.

12. Прикметники. Наростки їх. Поділ прикметників на прикметні, стосункові та приналежні.

13. Степені рівня. Московізми: більше і самий. Неправильні степені рівня.

14. Одміни прикметників: тверда й м'яка.

15. Скорочені та здовжені форми прикметників.

16. Прикметники, що стали іменниками. Призвища від прикметників.

17. Числівники: числові, порядкові, збірні; числові йменники, прикметники, прислівники.

18. Одміни числівників: 1, 2 — 4, 5 — 100; сорок і сто. Дрібні числівники: $1^1/_2$, $2^1/_2$ і т. д.

19. Здріблені (ласкальні) числівники.

20. Заіменники: особові, зворотні, приналежні, показувальні, питальні, відносні, означальні, неозначальні, відмовні.

21. Одміни заіменників. Правописні особливости.

22. Дієслова. Стани: діяльний, страдальний, середній, зворотний, обопільний.

23. Дієслова докінчені, недокінчені, одноразові, многоразові, особові, безосібні.

24. Способи: прямий, можливий, наказовий, неозначальний. Дієприкметники і дієприслівники.

25. Часи: теперішній, минулий, давноминулий, будучий.

26. Три групи дієслів.

27. Одміни дієслів по часах і способах.

28. Давноминулий час. Галицькі форми минулого й будучого часу.

29. Дієприкметники, що живуть в українській мові. Дієприкметники, вживані в українській мові.

30. Московізми: дієприкметники теперішнього часу, «було» замісць повної форми давно минулого часу, страдальний оборот замісць діяльного, вживання дієслів середнього стану замісць діяльного.

31. Українські дієслова, що ріжняться від подібних московських.

32. Прислівники: способу, місця, часу, степеня й міри, твержения й заперечення, питання. Степені рівня прислівників, утворених із прикметників. Прислівники самородні й витворені з инших частей мови.

33. Приіменники. Московізми (**к** і **по** з давальним одмінком). Прислівники — приростки. Правопис приростків: **з, роз** і **без**.

54. Злучники: прилучальні, суперечні, розділні, бажальні, умовні, причинові, порівняльні, замірові, часові. **Аби** і **щоб**.

35. Оклики.

Складня.

(Сінтаксіс).

66.

Складня (сінтаксіс) є наука про те, як слова складаються в речення. Речення є висловлена людська думка, або міркування; воно складається з ріжних слів, що ріжно звязані між собою. Отже складня й розбірає, як ті слова злучаються між собою в реченні, як ріжні речення чи вислови думок ставляться одно до одного, злучаються між собою.

Сестра пішла.
Сестра пішла до міста.
Сестра пішла вранці до міста.
Сестра пішла вранці до міста по сіль
Я лишився.
Я лишився дома.
Я лишився дома з дітьми.
Я лишився дома з малими дітьми.
Батько пішов у поле.
Мати пішла в поле.
Батько і мати пішли в поле.
Батько і мати пішли в поле жати.
Сестра пішла вранці до міста по сіль, а я лишився дома з малими дітьми, бо батько і мати пішли в поле жати.

З цих прикладів видко, що бувають ріжні речення: і короткі, з двох тільки слів, і довгі.

з багатьох слів; знов буває, що речення стоїть собі одно окремо, а буває, що двоє, троє або й більше речення звязані до купи. Знов розглядаючи ті приклади і міркуючи про них, ми побачимо, що ріжні слова в них мають ріжну вагу. Коли б сказати: **у поле—і** більше нічого, то ніхто не зрозумів би, що воно означає: чи хто поїхав у поле, чи пішов і по що пішов — не знати. Отже виходить, що ті слова самі по собі ніякої думки не виявляють і з них ніякої думки зрозуміти не можна. А коли ми скажемо: **сестра пішла,** то тут уже всякий зрозуміє, про кого мова і що він зробив.

Отже з усього сказаного ми можемо зробити такі висновки:

1. **Речення бувають прості,** що складаються з двох найголовніших слів: з **діяльника**, тоб-то з тої особи чи речі, що щось діє, щось робить або що з нею щось робиться, і з **вислову**, тоб-то з того слова, що показує, що саме той діяльник робить або зробив, що з ним сталося або який він.

В инших граматиках уживають инших назв частей речення, напр., не діяльник, а **підмет,** не вислов, а **присудок.** Ледве чи ті назви влучніші або краще означають части речення.

Оці два слова, діяльник і вислов, суть дві **головні** части речення; без них речення ніякої думки висловити не може. Всі ж инші слова в реченні (в поле, по сіль, вранці, з дітьми) — суть **додаткові** части речення, другорядні: без них речення може сяк-так обійтися, вони тільки пояснюють де-які обставини дії. Речення

що складається з головних і додаткових частин, називається **складне речення.**

2. Речення прості й складні иноді можуть зливатися до купи в одно речення; батько пішов у поле — мати пішла в поле = батько й мати пішли в поле. Це називається речення **злите.**

3. Двоє, троє або й більше простих, або складних, або й злитих речень можуть собі стояти кожне окремо, або можуть злучатися між собою. Тоді вони звуться **сполучені.**

Сестра пішла до м.ста по сіль. Я лишився дома з дітьми. Батько й мати пішли в поле жати. Це три окремих речення, незалежних одно від одного.

Сестра пішла до міста по сіль, а я лишився дома з дітьми, бо батько й мати пішли в поле жати—це **сполучене** речення.

67. Прості речення.

Сестра пішла. Я лишився. Батько пішов, — це все закінчені думки, бо в них ясно висловлено, про кого йде мова (сестра, я, батько) і що ті особи роблять чи що з ними сталося (пішла, лишився). Та особа чи річ, про яку йде мова у реченні, називається **діяльник** і завжди відповідає на питання: хто? що?

Хто пішов? — Сестра. **Хто** лишився? — Я.

Те слово в реченні, що показує чи висловлює, що робить діяльник, або що з ним робиться, або який він? — зветься **вислов.**

Сестра — що робить? — **пішла.** Я — що зо мною сталося? — **лишився.** Отже: пішла, лишився — то будуть **вислови.**

Це й будуть дві **головні** частини речення.

Бувають иноді прості речення, де нема діяльника або не можна його знайти на питання: хто? що? Наприклад: Світає. Смерклося. Здається. Мені не спиться.

У перших двох прикладах ніяк не можна знайти діяльника, бо невідомо, хто чи що смеркається або світає. У двох других діяльник можна знайти тільки по змислу, тай то геть переробивши все речення. Хто не спиться? — не можна спитати, а тільки перевернувши все речення можна сказати: я спати не хочу. Такі речення **безосібні**, бо в них нема особи чи речі, що відповідає на питання: хто? що?

Иноді діяльник у реченні випадає, але його легко знайти, поставивши питання: хто? що? Наприклад:

Будеш солодкий — проглинуть,
Будеш гіркий — прокленуть.

Поставивши питання: хто? — ми знайдемо загублені діяльники:

(Ти) будеш солодкий — (люде) проглинуть,
(Ти) будеш гіркий — (люде) прокленуть.

68. Діяльник.

Діяльниками в реченні можуть бути всякі слова, аби тільки вони так чи сяк одповідали на питання: хто? що? А саме:

1. **Іменники** всякого роду.

Сестра пішла. **Іван** поїхав. **Коні** пасуться. Пропала **надія**. Минають **дні**, минають **ночі**.

2. **Прикметники.**

Ситий голодного не розуміє. **Голий** розбою

не боїться. **Глухий** не дочує, то збреше. **Старі** вже полягали спати.

3. **Заіменники.**

Я читаю. **Ми** обідаємо. **Хто** питає, **той** не блудить.

Примітка. Заіменники особові часто випадають, коли й без них по дієслову можна бачити, який при ньому має стояти заіменник: (я) пишу листа, (ми) ходімо за ним... Але, коли по дієслову не видко заіменника, то він мусить стояти: я казав, він казав, ми ходили.

4. **Числівники.** Де **два** б'ються, **третій** не мішайся. **Троє** одного напали.

Примітка. При числівнику може стояти йменник у родовому відмінку. **Четверо чоловіка** вийшло з хати. **П'ять кіп** вівса геть згнило. **П'ять тисяч гайдамаків** рушило з Лебединського лугу.

5. **Дієслово** в неозначальному способі.

Добре **дуріти,** як приступає. І в ворога **учитись** — добра штука.

Примітка. Дуже рідко дієслово може бути діяльником і в инших способах:

„**Зроблю**" — ледачих мова,
„**Зробив**" — потужних слово.

У таких випадках дієслово заступає собою йменник і відповідає на питання: що? Наприклад: І в ворога **вчення** — добра штука.

6. Всі инші частини мови і навіть цілі речення.

„**Попід**" і „**понад**" суть складні приіменники. „**І**" тут не на місці. „**Агов!**" залунало

в лісі. „**Хіба ревуть воли, як ясла повні**“— найкраща повість Мирного.

Отже, як бачимо з усіх цих прикладів, **діяльник** у реченні **є та особа чи та річ, яка щось діє, з якою щось діється, або про яку щось говориться**, і завжди відповідає на питання: хто? що?

69. Вислов.

Вислов стоїть у звязку з діяльником і показує, що він робить (що діє?), що з ним діється, який він, які його прикмети, в якому він стані є, був чи буде?

Сестра (що діє? що діяла?) **пішла. Утопився** становий. (Що зо становим сталося?). Хата **була стара** (яка була?).

Не хилися, явороньку, ще ти (який?) **зелененький.**

Не журися, козаченьку, ще ти (який?) **молоденький.**

З цих прикладів ми бачимо, що вислов може бути з одного слова (дієслова): **пішла, утопився,** або й з двох: **була стара.**

Коли вислов з одного слова, то він зветься **простий** і це здебільшого буває дієслово, хоч иноді може бути й така частина мови, що заступає собою дієслово: а гиляка **тріс!** А дядько **гуп!** на землю. Коли ж вислов складається з двох або й більше слів, тоді він зветься **складний:** хата **була стара.** Його дід **був полковник.** У таких складних висловах повинно бути помічне дієслово **бути** або инше, що його заступає, хоча й часто воно випадає у теперішньому часі: ще ти (єси) **молоденький.** Він (є) великий **пан.** Іван **став багатий.**

Дієслово може бути висловом у всіх способах. Сестра **пішла.** А ти **лягав-би** спати. (Ви) **ідіть** по воду. А він—**тікать.**

Увага. Оттут иноді може вийти плутанина, бо дієслово у способі неозначальному може бути иноді й діяльником. Тоді відріжняти треба по питаннях: коли воно відповідає на питання: що? то буде діяльником, а коли на питання: що робить? що діє?—то висловом.

А він тікать. Хто?—Він. Що робить? Тікать. Тікать з походу сором. Що сором?—Тікать. Яка прикмета тому тіканню?—(Є) сором. Огже слово **тікать** у першому прикладі буде висловом, а у другому—діяльником.

Замісць дієслова у простих висловах може стояти й слово, що його заступає, як про це вже сказано вище: Вода **хлюп—хлюп.** Сльози **кап—кап** і т. д.

Висловом можуть бути й инші части мови, а саме:

Іменники з помічним дієсловом **бути,** який вживається у минулому й будучому часі, а у теперішньому здебільшого випадає.

Винниченко (є) видатний український **письменник.** Його батько **був селянин.** Ти **будеш учителем.**

Примітка. Коли прикметник у вислові показує якусь постійну, природню прикмету, то він уживається в іменному відмінку: **був селянин, є письменник.** Коли ж він означає прикмету дочасну, непостійну, то стоїть в орудному відмінку: він був **полковником.** Іван буде **старостою.**

Иноді такий іменник, що служить за вислов, стоїть з приіменником **за** з винувальним одмін-

ком: він у нас **за писаря**, він **за старосту** в селі.

Прикметники. Вони вживаються для вислову так само, як і йменники, здебільшого з помічним дієсловом **бути**, котре в теперішньому часі випадає.

Одна гора **високая**, а другая **низька**.

Одна мила **далекая**, а другая **близька** (пісня).

Був Грицько **мудрий**. (Ти) не будь **цікавий**.

Примітка. В московській мові прикметники, що служать за вислов, часто вживаються у скороченій формі: отецъ **добръ**, я **увѣренъ**, онъ **согласенъ**. Де-які наші письменники, що вчились у московських школах і звикли підганяти нашу мову на московський копил, заводять ті скорочені форми прикметників і дієприкметників і у нашу мову, кажуть і пишуть: Я **певен**, він **згоден**, **ладен**. Цього не слід робити, бо ці скорочені форми не рідні нашій мові, а прищеплені їй зо-вні. Не треба засмічувати нашу мову московізмами. Краще сказати: Я **певний**, він **згодний**, **ладний**. Так само не слід уживати прикметників у висловах в орудному відмінку, бо це полонізми, пересажені з польської мови: будь **слухняним**, вона була **веселою**. Треба казати: будь **слухняний**, вона була **весела**.

Того ж полонізму вживають Галичане й до йменників, що служать за вислов: Бріан **оборонцем** української справи (замісць: Бріан — оборонець української справи).

Заіменники. Книжка (є) **моя**. Каша **наша**, батьків борщ.

Числівники. Петро у батька **п'ятий**. Козаків було **двадцятеро**.

Прислівники, **оклики** і навіть **цілі речення**.

А батько на це — «**добре**». А вона йому — «**тьху!**»

Пан мені: «**здоров, козаче!**» а я панові: «**дай Боже здоров'я!**».

70. Уваги до дієслівного вислову.

1. Иноді замісць минулого часу, для жвавости й образности речення, вживається час теперішній.

Зустрів я вчора Івана; такий **іде** сумний, невеселий. **Питаю** я його: «Чого це ви, куме, так зажурилися?» — А він **дивиться** на мене і тільки головою **хитає**.

2. Теперішній час замісць будучого.

Завтра ми **ідемо** на Тарасову могилу.

3. При словах **бувало, було** теж замісць минулого часу вживається теперішній або й будучий.

Ходить він, бувало, по хаті, заклавши за спину руки, та щось собі тихенько **наспівує**. А то, бувало, **стане, гляне** на жінчин портрет тай **заплаче** так гірко, що аж мене жаль за серце **стисне**.

4. В українській мові є давноминулий час (я **був казав**, як би вона **була** не **ходила**), а в московській мові того нема. В ній залишився тільки остаток того загубленого давноминулого часу у слові **было** (онъ было пошелъ, да вернулся назадъ), але воно має значіння якоїсь початої, та не закінченої дії, зовсім не таке значіння, як у нас має давноминулий час. Дехто з наших людей, що вчилися по московському і не дбали про свою рідну мову, вживають того **було** не в нашому, а в москов-

ському розумінні: він **було** пішов, та вернувся. По нашому краще-б сказати: він був пішов, та вернувся.

У московській мові иноді замісць минулого часу у вислові вживається наказовий спосіб: А онъ **возьми** да и **брось.** Оті ж то наш «московські недоучки» цей спосіб вислову переносять у нашу мову, не вважаючи на те, що цей спосіб нам зовсім чужий і дуже псує та калічить нашу мову: А він **візьми** тай **кинь**—це не по українському, це **московізм** і його ні в якому разі вживати не можна.

Є ще де-які чисто московські форми вислову, яких ні в якому разі не можна пересажувати в українську мову, наприклад: **давай** пойдемъ, **знай**-колетъ, сегодня **быть** грозѣ (замісць: сегодня будетъ гроза). Коли ті вислови перекласти слово по слову на нашу мову, то вийде щось дуже незугарне: давай підем, знай коле, сьогодня бути бурі. Так можуть говорити й писати тільки ті люде, що геть утратили почуття рідної мови. До тих таки незугарних висловів треба зачислити й такі, як: **пішов!** (пошелъ!)—замісць: **іди собі!** або **геть!**. Або ще московський наказовий спосіб замісць умовного: Не ходи онъ туда, былъ бы живъ—на українську мову можна перекласти тільки умовним способом: **як би він був не ходив** туди, то був би живий, але ні в якому разі не: **не ходи він** туди, то був би живий,—як це роблять де-які наші люде.

Часом дієслівний вислов не стосується до діяльника в числі. Це буває для ознаки особливої пошани до батьків або дуже поважних

людей: мама **йдуть**, батько **нездужають**, панотець **приїхали**. Також при діяльнику **кожний** вислов може бути у множині: **беруть** собі **кожний** по коняці.

71. Уваги до безосібного речення.

У безосібному реченні діяльника нема, а вислов буває:

1. **Безосібне дієслово: Вечоріє. Смерклося. Світає.**

2. **Звичайне дієслово** у 3-ій особі поодинокого або множного числа: Мені **пощастило**. Не **стало** грошей. Дощі йдуть не там, де **ждуть**, а там, де **жнуть**, не там, де **просять**, а там, де **косять**.

Часто це бувають прокльони й лайки: Чи тобі **зацінило?** Бодай йому ноги **покрутило**, правцем **поставило**. **Казило** його маму і т. п.

3. **Дієслово середнього стану** у 3-ій особі: Йому дома не **сидиться**. Щось **не спиться** сиротиноньці.

4. **Дієслово у неозначальному способі:** Що його **робити?** Кажуть люде: світ широкий,— ніде **ся подіти** (пісня Кармелюкова).

5. **Прислівники: Можна** проїхати. Тут **запізно**. Мені **ніколи**. Цього не **треба**. **Жаль** мені. **Цур** тобі!

До безосібних реченнів треба зачислить і такі, де хоч і є діяльник, але він стоїть не в іменному відмінку, наприклад: Тоді **тебе принесло** (тоді ти прийшов або-що). **Мені жаль тебе.** (Я жалію тебе.)

У московській мові трапляються ще де-які форми безосібних реченнів, яких у нашій мові нема: **не быть** ему ученымъ. Прошлаго **не вер-**

разі не можна перекладати безосібними, бо таких форм у нас нема. Отже не можна сказати: Не бувати йому вченим, а треба: Не буде він ученим, або: не буде з його вченого; не можна: Минулого не вернути, а треба: Минуле не вернеться.

72. Додатки.

Пам'ятаючи добре, що є дві **головні** частині речення: діяльник, що відповідає на питання: хто? що? і вислов, що відповідає на питання: що робить? що з ним сталося? який він? чий? — розгляньмо тепер инші частини речення, **другорядні,** без яких речення, сяк-так могло б обійтися, а які самі по собі, без діяльника й вислову, речення скласти не можуть. Ті другорядні частини речення суть: додатки, означення, обставні слова та де-які инші. Вони в реченні відповідають на всі инші питання, крім тих, на які відповідають діяльник і вислов.

Додатки відповідають на питання: кого? чого? кому? чому? ким? чим? кім? чім? з приіменниками або без них. Наприклад: Мати любить (кого?) **дітей.** Батько продав (що?) **пшеницю.** Я дав (що?) **книжку** (кому?) **братові.** Діти пішли до церкви (з ким?) **з дідом.** Дівчина заганяла (кого? що?) **селезня** (чим?) **батіжком.**— Оце все будуть ріжні додатки.

Додатки здебільшого стосуються до дієслова, що стоїть у реченні за вислов. Коли те дієслово діяльного стану, то при ньому додаток стоїть у винувальному відмінку без приіменника і відповідає, значить, на питання: кого? що? Такий додаток зветься **простий.** Всі инші

додатки, що стоять в инших відмінках, крім винувального, з приіменниками або без них, або хоч у винувальному, та з приіменником, суть додатки **непрості**. Наприклад: Дівчина (діяльник) заганяла (вислов) **селезня** (додаток простий) **батіжком** (додаток непростий). А старого **коваля** (кого?—додаток простий) посадили (вислов безосібний) **на коня** (додаток непростий, бо хоч і у винувальному відмінку, та з приіменником). Я (діяльник) дав (вислов) **книжку** (додаток простий) **братові** (додаток непростий).

Додатками, як і діяльниками, можуть бути всякі слова.

Іменники. Мати любить **дітей.** Батько продав **пшеницю.** Дівчина заганяла **селезня батіжком.** Я дав **книжку братові.** Вона втратила **надію.** Пішла мати **з дітьми.**

Прикметники. Ситий **голодного** не розуміє Послав гетьман **верхових.** Завидував паршивий **лисому.** Далеко (безосіб.) **куцому до зайця.**

Заіменники. Скажи **мені** правду. І не питай **мене** і не проси **мене. За кого** ж Ти роспинався, Христе, Сине Божий? **За нас** добрих? Я **тебе** не обвинувачую.

Дієслово у неозначальному способі. Я хочу **їхати** у Київ. Дай Боже у свиті **прожити,** а в кожусі **вмерти.**

Числівник. Троє **одного** напали. Вийшла вдова **за другого.**

Всяка инша частина мови і навіть ціле речення.

Не треба мені твого **спасибі.** Не до тебе п'ють, не кажи: «**дай Боже здоров'я**».

73. Простий додаток иноді буває не в винувальному відмінку, а в родовому.

1. Це здебільшого трапляється тоді, коли при дієслові стоїть **не**: Я взяв твою **книжку**—Не брав я твоєї **книжки**. Не дав Бог **розуму**.

2. Коли дія переходить не на ввесь предмет, а на частку його: Постав на столі **борщ**—Всип мені **борщу**. З цукроварні везуть **сахар**—Купив собі **сахару**. Він скінчив **роботу**—Він шукає **роботи**. Коні випили всю **воду**—Дай коням **води**.

3. При де-яких дієсловах, що в московській мові мають при собі винувальний одмінок, у нашій мові стоїть инший відмінок, здебільшого родовий. Ось де-які з цих дієслів:

Заспівати, заграти, слухати, утяти, ушкварити і т. и.

Заспівайте **веселої**. Заграйте **иншої**. Утяв **танцюристої**. Ушкварили **метелиці**.

Зазнати—лиха. Випити—гіркої. Доскочити—лихої години. Здобути—великої науки. Доходити—нового **способу. Вчитися мови. Вживати—горілки**, а не горілку.

> **Увага.** Велику помилку проти нашої мови роблять ті, що перекладають просто з московського: вчити **мову** (учить языкъ). По нашому вчити можна когось (дітей то-що), а вчитися можна **чогось**: вчитися **мови**.

Грати, коли мова йде про інструмент, має при собі винувальний відмінок з приіменником **на**: Заграй мені, дударику, **на дуду**. Тай найняла козаченька **на скрипочку** грати.

Нападати кого, а не **на кого**: Троє **одного**

напали. Ґедз **його** напав. Сказати: троє на одного напали—буде московізм.

74. Означення.

Означення показує прикмету речі, вдачу її, приналежність або число річей і відповідає на питання: **який? чий? котрий? скільки?** Означення може зводитися з усякою частиною речення, але переважно зводиться воно з діяльником і додатком, що висловлені йменником. Наприклад:

Місяць (який?) **яснесенький** промінь (який?) **тихесенький** кинув до нас. Місяць у цьому реченні є діяльник, промінь — додаток. Я взяв (чию?) **братову** книжку. Соловейку **малесенький**, в тебе голос **тонесенький. Соснові** клепки, а **дубове** денце. Хилилися **густі** лози.

Означенням найчастіше буває прикметник, як це видко з вищенаведених прикладів. Але може бути означенням і заіменник, особливо приналежний: **Моя** хата з краю. Була гарна **наша** мати. Спи, **мій** малесенький.

Буває здерідка означенням і йменник (з приіменником): Ось іде дід **з торбою** (який?).

Числівник: **Семеро** братів і **одна** сестриця. **Три** діди полюбили бабу. **Сім пар** волів у лузі, а **чотирі** (пари) у плузі. Іменник з приіменником: Батько **в кожусі** вийшов з хати. От іде циган **з торбою** і забере тебе. Наділа сорочку з **вишиваними рукавами.**

Дієслово в неозначальному способі: Час **обідати.** Пора **встати**, пора волю **добувати.**

Означення прикметникове, заіменникове і числівне завжди зводиться з тим словом, при

якому стоїть, в роді, числі й одмінку: Хилилися **густі** лози. **Одна** гора високая, а **другая** низька. Зоря **моя** вечірняя.

Примітка. Прикметники, заіменники й числівники можуть бути й висловами, відповідаючи на питання: що робиться з дієсловом? який він? — можуть бути й означеннями, відповідаючи на питання: який? чий? скільки? котрий? Щоб одріжнити, чи то буде вислов, чи означення, треба вміти добре поставити питання. Наша хата **стара** — наша **стара** хата геть похилилася. У першому прикладі **стара** буде висловом, бо показує, що діється з хатою, яка вона стала? Наша хата (є, стала) **стара**. А в другому прикладі слово **стара** показує тільки прикмету хати, яка вона? стара, а не нова, а вже що з нею сталося — показує инше слово, що є тут висловом: геть **похилилася**. Книжка (є) **моя** — це буде вислов; книжка **моя** пропала — буде означення, бо вислов тут буде: **пропала**. Ця пожежа вже (є) **друга** — це буде вислов; ця **друга** пожежа зруйнувала нас до-щенту — це буде вже означення, бо вислов тут є: **зруйнувала**.

Означенням може бути й невідмінна частина мови, здебільшого така, що заступає собою якусь відмінну: Шлях **навпростець** дуже кальний, а об'їздка **навколо** сухіша.

75. Прикладка.

Иноді до назви якоїсь речі чи людини в реченні додається для пояснення її друга назва її або ознака в тому ж самому відмінку, роді й числі. Такий додаток зветься **прикладкою** і може бути з одного слова, з двох або й більше слів.

Прикладка відділяється від того слова, при якому стоїть, комами (перетинками), особливо, як складається вона з двох або й більше слів, або пружком (рискою) — коли складається лише з одного слова, або ж і зовсім нічим не відділяється.

Князь Данило Галицький об'єднав під своєю рукою мало не всю західню Україну. Київ, **столиця України**, стоїть на Дніпрі. Боркун-**зілля** треба збірати тоді, як цвіте. Юрась, **Богданів син**, був зовсім нездатний до гетьманування.

Иноді прикладкою може бути прикметник: Омелько, **отой рудий**, непевна дуже людина.

Прикладки иноді зводяться до того слова, яке пояснюють, злучниками: **або, тоб-то, чи, ніби-то.** Аритметика, **або щотниця**, є наука про числа. Дизентерія, **тоб-то крівава різачка** — дуже заразна хороба. Оце ви тепер мене, **ніби-то начальника свого**, повинні слухати.

Прикладка, що означає собою назву книжки, газети або й иншого чого, ставиться в лапках: Виписав собі газету **«Наша Кооперація»**. Поставили комедію «**Кум мірошник**».

76. Обставні слова.

Обставними словами в реченні називаються ті слова, що стоять здебільшого при дієсловах або прикметниках і показують, при яких обставинах діється чи діялась дія або виявилась прикмета: **коли, де, як, на що, яким чином**?

Обставні слова бувають:

1. **Місця,** — що відповідають на питання: **де**? **куди? звідки**?

Ой **там за Дунаєм.** Ой **на горі** та женці жнуть, а **попід горою долом долиною** козаки йдуть. Ластівки летять **до нас з теплого краю.** Ой ходила дівчина **бережком.**

2. **Часу,** — що відповідають на питання: **коли**? **відколи**? **доки**? **скільки часу**?

В понеділок дуже вранці ішли наші новобранці. Прокинуться **незабаром** заковані люде. **У Петрівку** ніч коротка, як **у Пилипівку** день. **До Дмитра** дівка хитра.

Увага. Для означення часу (минулого), коли вживається іменника, він повинен стоять у родовому відмінку **без приіменника: року** Божого 1654, минулого **тижня**, минулого літа, позапрошлої зіми і т. д. Отже московізмами будуть такі речення: це було **в 1872 році** або: позапрошлим літом, прошлою зімою.

Також для означення давньої епохи у нас уживається **за** з родовим таки відмінком: за Богдана Хмельницького, за панщини, за цариці Катерини, а не: **при** Хмельницькому, **при** Катерині, — бо це буде московізм. Галичане вживають полонізму: **через** 12 літ жив у Львові; треба: **протягом** 12 літ жив у Львові.

3. **Способу,** — що відповідають на питання: **як? яким чином? яким побитом** чи **способом?**

Ходила баба **пішки**. Погналися за ним **верхами**. Побіг **що духу** по лікаря. Іде з дому **плачучи**, а до дому **скачучи**.

4. **Причини,** — що відповідає на питання: **чого? чому? від чого? за що? через що?**

З переляку вона аж зомліла. Ой **від пива** болить спина, а **від меду** голова. **З того горя** тай почав він пити.

5. **Заміру** чи **мети,** — що відповідають на питання: **на що? для чого?**

У Крим **по сіль** ходили чумаки. Добре його **по смерть** посилати. Дівчина **по воду** йшла. Куривсь **для духу** яловець.

Обставними словами бувають:

Прислівники: Іди **швидко** — біду доженеш, іди **помалу** — біда тебе дожене. Сідайте **ближче**. Ой **там** моя хаточка, **край** води.

Іменники з приіменниками або й без них: Ходила дівчина **бережком**. А **тим часом** золотії літа наші молодії марно протекли. А **попід горою долом долиною** козаки йдуть. Ой **під вишнею, під черешнею** стояв старий з молодою.

Заіменники і прикметники з приіменниками або й без них:

А **за мною молодою** сім пар хлопців чередою в цимбалоньки тнуть. **По нашому** воно буде так, **а по московському** не так.

Дієслово в неозначальному стані: Прийшов я **попрощатися** з вами. Вийшов із хати **покурити**.

77. Слова поклику.

Слова поклику приточуються до тої особи чи речі, до якої звертається вислов: вони стоять собі окремо, з иншими частинами речення не звязані і пізнати їх легко по тому, що вони завжди стоять у кличному відмінку. Слова поклику відділяються від того слова, при якому стоять, комами.

Видиш, **сину мій**, як працюємо. **Думи мої, думи мої**, лихо мені з вами. Спи, **мій малесенький**, пізній бо час. Дозволь, **батьку отамане**, слово промовити. Глянь на мене, **чорнобрива**.

78. Вставні слова.

Вставні слова в реченні не мають тісного звязку ні з якою частиною його, а вживаються

здебільшого для того, щоб показати, як сам промовець ставиться до того, що каже.

А ви, **мабуть**, і не чули, що сталося? Та це, **либонь**, чи не Петро йде? А оце ж він, **бачите**, і взявся за розум. Каже вона мені, **чуєте**, що зроду того не було й до віку не буде. А він, **звичайно**, на те й не вважає. А ну, **лишень**, завдайте дядькові мішок на плечі. Сарана, **сказав би**, як та хмара суне і все по своїй дорозі нищить.

Увага. Иноді перекладчики наші перекладають московські вставні слова цілком на українську мову і виходить це дуже незугарно. Наприклад: **такъ сказать** вони перекладають: **так мовити**, коли у нас є наш вираз: **мовляв** або **мовляли.**

Отже подається тут переклади де-яких вставних слів, що найчастіше вживаються:

видно — видима річ

конечно — певна річ

признаться — правду казавши

напримѣръ — наприклад, приміром

кажется — либонь, здається, мабуть

какъ водится — звичайно

какъ говорится, такъ сказать — мовляв, мовляли, як то кажуть

къ сожалѣнію — на жаль

къ счастію — на щастя

безъ сомнѣнія — що й казати

въ самомъ дѣлѣ — справді

по всей вѣроятности — напевне

по обыкновенію — своїм звичаєм

по моему мнѣнію — на мою думку

слава Богу — хвалить Бога

конечно, безъ сомнѣнія — що й казати

по крайней мѣрѣ — принаймні, що найменше.

словом — одно слово

79. Неповні речення.

Повним реченням зветься таке, в якому є принаймні діяльник і вислов. Коли, крім цих двох головних частин речення, є ще инші частини (додаток, означення, обставні слова), то таке речення буде **складне**. Речення без діяльника звуться **безосібні**.

Бувають ще й такі речення, що не мають ні діяльника, ні вислову, або тільки діяльник без вислову, або тільки ті другорядні частини речення. Таких реченнів особливо багато в українській мові, більше, ніж в инших мовах. Звуться вони **неповні** і зустрічаються найбільше у приказках та прислів'ях.

Що громаді, те й бабі (нема вислову). До того торгу й пішки (нема ні діяльника, ні вислову). Не так тії вороги, як ті добрі люде (нема вислову). Не скоком, так боком (ні діяльника, ні вислову). Як так, то й так (ні діяльника, ні вислову).

Иноді такі неповні речення вживаються в оповіданнях, щоб, мовляв, густішими фарбами змалювати думку; наприклад:

Ніч. Пустка. Тихо. Душі живої.

Та ледве чи від того виграє краса вислову; бо ледве чи гірше було б сказати: Ніч була, скрізь тихо, пусто і ніде душі живої, — а читати лекше таке, ніж перше.

Неповні речення часто вживаються у розмовах.

— Маєш гроші (ти)?
— Ні шага (не маю я).
— Та невже? (не маєш).
— І звання (грошей забув або що).

Увага. При перекладах з московської мови наші люде иноді вживають безосібних реченнів у зовсім неприродній для них формі і тим дуже калічать нашу мову. Наші безосібні речення у страдальному стані вживаються тільки тоді, коли нема діяльника, наприклад:

Ой у полі жито копитами **збито**, під білою березою козаченька **вбито**. Тут нема діяльника, бо не видко, хто вбив козаченька і хто столочив кіньми жито. У московській мові такі речення будуються зовсім инакше: там вони не безосібні, а особові, тільки у страдальній формі: Казакъ убитъ подъ березою. У московській мові раз-у-раз зустрічаються такі речення, де дієва особа инша, ніж діяльник: Полицією одинъ преступникъ арестованъ, а другой убитъ. Граматичний діяльник тут буде **преступникъ**, а логичний — **полиція**. А в українській мові граматика з логікою так не росходиться. У нас таке речення можна перекласти тільки логично: Поліція одного злочинця вбила, а другого арештувала — і ні в якому разі не можна казати так, як де-котрі наші перекладчики пишуть: Поліцією одного злочинця вбито, а другого арештовано. Орудний відмінок для іменників у таких реченнях вживається тільки тоді, коли той іменник дійсно є тільки знаряддям, інструментом дії: Скошено траву **косою**, потолочено пашню **кіньми**,

— тоб-то хтось инший це робив косою, кіньми. Бо як нема тої дієвої особи, а нею з'являються самі коні, то треба сказати: Коні столочили пашню. Цього правила, на великий жаль, не додержуються навіть кращі письменники й поети наші і цим дуже шкодять чистоті нашої мови, бо за їх прикладом ідуть і менші сили. Всі жита **грозою збито**, полягла трава.

А куди — краще було б:

Всі жита **гроза побила**, полягла трава.

80. Злиті речення.

Бувають речення, що в них по дві або й більше однакових частин: два — три діяльника, або вислова, або додатка чи що. Такі речення називаються **злиті**, бо це, властиво, не одно речення, а двоє або й більше, що злились до купи. Наприклад:

Були собі **дід** і **баба.** Це речення злилося з двох: був собі **дід**—була собі **баба.**

Ой **казала** мені мати ще й **наказувала**—знов таки з двох: ой казала мені мати—ой наказувала мені мати.

Куплю тобі **хатку,** ще і **сіножатку,** і **ставок,** і **млинок,** і **вишневенький садок**—це речення злилося аж із п'яти окремих реченнів. Куплю тобі **хатку,** куплю тобі **сіножатку,** куплю тобі **ставок** і т. д.

У злитих реченнях однородні частини злучаються між собою здебільшого злучниками: **і, та, тай, ще й, або, хоч—хоч, то—то, чи—чи, ні—ні** і т. и. Наприклад:

І просилася і молилася. І шумить і гуде...

Ой не люблю я ні Стецька, ні Грицька, ні Данила, ні Гаврила, ні Яцька.

Иноді замісць злучників можуть стояти у злитих реченнях між однородними частинами заіменники або приіменники: хто—хто, де—де, потім, нарешті, спершу—далі і т. и.: (Зібрались у Купер'яна всі ремесники)—хто маючий, хто багатий, хто покірний, хто завзятий і т. д. І **спершу** в волок подивися, **тоді** вже рибкою хвалися.

Можуть і не злучатися між собою однородні частини у злитому реченні, а відділятись одна від одної перетинкою (комою); коли їх багато, то перед ними стоїть дві крапки, наприклад:

З'їздились до Чернигова сотники зо своїми вибраними у похід козаками: білоусівський—Товстоліс, вибельський—Лобко, любецький—Посуденко, седнівський—Петлишній, кисілівський—Бутович, слабинський—Тризна, сосницький—Литовчик (Костомарів «Чернигівка»)

Примітка. Звичайно не вважається за злите речення, коли повторюється якась частина його для краси: **Думи мої, думи мої,** лихо мені з вами. **Синій, синій** ходить він широким розливом... (Гоголь).

81. Речення зложені.

Всі ті речення, що про них досі була мова: прості, поширені додатками й обставними словами і злиті, бувають самостійні, незалежні одно від одного. Але для докладного висловлення думки не завжди буває досить тих простих, незалежних реченнів. Иноді доводиться

додавати до них додаткові речення, що поширюють думку і доповнюють просте речення. Такі додаткові речення, як і додаткові слова, мають другорядне значіння; самі по собі, без головного речення, вони стояти не можуть; самостійної думки вони не виявляють; їх можна й відкинути і без них головне речення може сяк-так обійтися, а вони без головного речення, самі по собі, стояти не можуть, бо самостійної, незалежної думки не виясняють.

Сонечко сходить на небі високім. Вбоге село гомонить.

Серце, **натомлене довгою ніччу,** наче уже не болить.

У першому рядку ми маємо двоє самостійних, незалежних речeннів: кожне з них висловлює окрему, незалежну думку і може стояти собі окремо. У другому рядку ми маємо теж двоє речeннів: із них одно вставлено у друге для пояснення. Оце вставне речення (**натомлене довгою ніччу**), як би стояло собі окремо, не виявляло б незалежної думки і не могло б існувати само по собі: воно цілком приставлено до діяльника (серце) другого речення і тільки пояснює його. Оттакі речення називаються **додатковими.**

З цього ж прикладу можна виміркувати ще де-що. Між окремими реченнями може бути звязок **логичний** і **граматичний.**

У першому рядку ми маємо двоє речeннів, що граматично цілком незалежні одно від одного: в одному говориться про сонце, у другому про село; кожне з тих речeннів може собі існувати зовсім незалежно. А **логично** вони

звязані між собою, бо доповнюють одно одне у тому малюнку, що дає автор; він малює свої почування після довгої, тяжкої для нього ночі: настав ранок, сонечко сходить, прокидається вбоге село і серце авторове, натомлене довгою ніччу, неначе перестало вже боліти. От логично всі ті чотирі речення звязані між собою, хоч граматично з них звязані між собою тільки двоє останніх: серце, натомлене довгою ніччу, наче уже не болить.

Коли сполучаються речення **головні**, тоб-то такі, що кожне з них може собі існувати само по собі, незалежно від другого, то такі речення називаються **сполучені-незалежні**.

Коли ж при одному головному реченні є одно або й більше додаткових до нього речень, що пояснюють яку-небудь частину головного речення і самі по собі, незалежно існувати не можуть, то така купка реченнів називається **сполучені-залежні** або **підлеглі**.

У другому рядку нашого прикладу ми маємо речення **сполучені-залежні**; з них головне речення буде: серце наче уже не болить, а до нього долучається додаткове речення, що пояснює діяльник головного речення: **серце** (яке?) **натомлене довгою ніччу**. А в першому рядку ми маємо двоє головних реченнів, що можуть існувати незалежно одно від одного і від того третього, що в другому рядку, — отже всі ті три речення будуть між собою **сполучені-незалежні**.

Бувають ще речення **вставні**. Вони незалежні від головного речення, а додаються здебільшого для того, щоб пояснити, як сам той,

хто говорить, міркує про своє речення. Таке вставне речення можна б і викинути, і без його головне й додаткові речення могли б собі існувати добре. Наприклад:

У двох, **кажуть люде,** лекше плакати неначе. Було це, **напевне не знаю,** торік чи позаторік. А він, **кажу я вам,** козак запеклий і завзятий. Київ, **коли вірити переказам**, заложили три брати: Кий, Щек і Хорів.

---

82. Речення сполучені-незалежні.

Незалежні одно від одного речення можуть бути сполучені між собою, як про це вже було сказано вище, або тільки логично, або й логично й граматично. Приклад тільки логичного сполучення вже було дано (Сонечко сходить на небі високім. Вбоге село гомонить). Граматичне сполучення може бути ріжне:

1. **Єднальне,** коли висловлені в реченнях думки згідні між собою. Між такими реченнями стоять злучники: **і, та, аж, або.**

Вийшов на рундук полковник, і всі козаки посідали на коней. Оглянувся дід назад, **аж** суне вовків пара.

2. **Протилежне,** коли висловлені в реченнях думки суперечать одна одній. Вживаються між ними злучники: **а, але, та, таки, однак, а все-ж, тільки.**

Всі поснули, **тільки** вартові на окопах похожали.

3. **Причинове**, коли одно незалежне речення має в собі пояснення причини того, про що

говориться у другому. Буває між ними злучник: **бо.**

Моя хата зкраю, — я нічого не знаю.

4. **Наслідкове,** коли в одному реченні говориться про наслідок того, що виявлено у другому реченні. Бувають між такими реченнями злучники: **аж, тому, тим-то.**

Віють вітри, віють буйні, аж дерева гнуться. Ой не гаразд запорожці, не гаразд вчинили: степ широкий, край веселий тай занапастили.

5. **Умовне,** коли в одному реченні є умова того, що означається в другому. Буває між такими реченнями злучник: **то.**

Не послухаєш батька-матері, (то) навчить тебе лиха година.

6. **Замірове (мети),** коли в одному реченні висловлено мету того, про що сказано у другому. Бувають між ними злучники: **щоб, нехай.**

Забав дитину, хай не докучає. Обніміте, брати мої, найменшого брата, нехай мати усміхнеться, заплакана мати.

7. **Поступальне,** коли в одному реченні припускається згода з якоюсь думкою, якій друге речення суперечить. Бувають в одному з тих реченнів злучники: **хоч, хоча,** а їм у другому реченні відповідають злучники: **зате, проте.**

Хоч і зкраю моя хата,
Зате бачив див багато.

8. **Порівняльне,** коли в однім реченні рівняється до чого-небудь те, про що говориться у другім реченні. Бувають між тими реченнями злучники: **мов, неначе, ніби.**

І ясний місяць о ту пору з-за хмари
де-де виглядав,
Неначе човен в синім морі то виринав,
то потопав.

9. **Часове,** коли дії в реченнях ідуть одна за одною.

У Кусовій хаті зійшлися сваха Кусиха та Молявчиха. За Молявчихою прийшла дочка її, сотникова Булавчина жінка. Скрипнули двері і замісць сподіваних молодих увійшов Кус з самою тільки дочкою.

10. **Поясняюче,** коли у другім реченні наводиться докладніше або у подробицях те, про що говориться у першому.

Геть далеко забіліла хмарка куряви: то чвалає старий осаул Горобець з козаками на підмогу.

Речення сполучені-залежні.

Додаткові, залежні від головного, речення можуть заступати собою яку-небудь частину головного речення: діяльник, вислов, означення, додаток або обставні слова. Отож і поділяються ті додаткові речення відповідно до того, які частини головного речення вони заступають, на додаткові-діяльники, додаткові-вислови і т. д.

83. 1. Речення додаткові-діяльники.

Ці речення, як і діяльники, відповідають на питання: **хто? що?**

Ще не музика, **хто в дуду дме.** **Хто не підмаже,** той дуже скрипить.

Додаткові-діяльникові речення за діяльника у себе мають здебільшого заіменники: **хто, що, який, котрий.**

Ці речення можуть скорочуватись і тоді замісць них стає прикметник або дієприкметник і робиться він діяльником у головному реченні.

Хто робить, той має — **Роботящий** має.

Хто питає, той не блудить — **Питаючий** не блудить.

Примітка. В українській мові дуже мало вживаються дієприкметники, особливо теперішнього часу; отже широко вживати того скорочення, як це робиться у московській мові, у нас не можна.

84. 2. Речення додаткові-вислови.

Вони заступають вислов у головному реченні і відповідають на питання: **який?**

Це той жидок (який?), **що на скрипку грає.**

Це така хороба (яка?), **що не можна її злічити.**

Вони иноді можуть скорочуватися, заміняючись іменником, прикметником або дієприкметником, що стає тоді висловом у головнім реченні.

Цей жидок (є) **скрипник**. Ця хороба (є) **незлічима.**

85. 3. Речення додаткові-додатки.

Вони належать до дієслова, заступають додаток у головнім реченні і відповідають на ті самі питання, на які відповідають додатки, тобто на всі відмінки, крім іменного й кличного: кого? чого? кому? чому? і.т.д. — з прийменниками або без них. З головним реченням вони злучаються заіменниками, прислівниками або

злучниками: **що, ніби, буцім, щоб, аби, скільки, де** і т. и.

Ви не вважайте (на те), **що я швець.** Казав мені батько (про те), **щоб я оженився.** Брехали люде, **ніби кінець світу буде.** Хвалився старшина, **буцім-то до нього начальство дуже ласкаве.** Скажи Микиті, **щоб запрягав коні.** Я знаю, **скільки тобі літ.** Скажи мені правдоньку, **де живеш.**

Иноді не буває тих злучних слів, що звязують додаткове речення з головним. Це здебільшого робиться для жвавости оповідання.

Чуємо, (що) вдарили у дзвін на пожар: вибігли ми з хати, дивимось — (що) **біжать люде.**

Иноді можна скоротити речення-додаток, замінивши його йменником, дієсловом у неозначальному способі або чим иншим. Тоді те слово стає простим собі додатком при дієслові головного речення.

Казав мені батько, **щоб я оженився** — Казав мені батько **оженитися.** Хвалився старшина, **ніби-то начальство до нього ласкаве** — Хвалився старшина **ласкою** до нього начальства. Скажи Микиті, **щоб запрягав коні** — Скажи Микиті **запрягати** коні.

86. Питання просте й кружне.

До реченнів-додатків належать **питання кружні.**

Питання просте буде таке, що висловлено головним, незалежним реченням: Хто прийшов? Де живеш? Куди йдеш?

Питання кружне буде таке, що висловлене додатковим реченням, і тоді те питання стає

додатком до дієслова, що стоїть у головному реченні.

Скажи мені, дівчино, **де живеш?** Питаю тебе, куди йдеш?

Питання прості ставляться зо знаком запитання на кінці речення, а кружні — без того знаку.

87. Проста й кружна мова..

До реченнів-додатків належить теж **проста й кружна мова.**

Проста мова буде тоді, коли чиєсь речення наводиться докладно так, як воно було сказане.

Казав пан: **„Кожух дам".** Кажуть наші селяне: **„Де храм, то й ми там".**

Кружна мова буде тоді, коли ту саму думку, що у простій мові, переказати вже від себе, своїми словами.

Казав пан, **що кожух дасть.** Кажуть наші селяне, **що де храм, то й вони там.**

Головне речення у простій мові часто ставиться у середині додаткового речення й тоді відділяється від його перетинкою (комою) і пружком. Так здебільшого пишуть в оповіданнях і повістях.

— Ти, бачу, прудкий, козаче, — сказав Молявка, — та я, мабуть, мощніший за тебе.

88. 4. Речення додаткові-означальні.

Так само, як означення у складному (головному) реченні належать до йменників, так і додаткові речення означальні, заступаючи собою прості означення, належать до якогось іменника в головнім реченні і відповідають на питання: **який? котрий? скільки?**

Починаються ці речення відносними заіменниками: який, котрий, скільки, хто, що.

Зустріли ми людей, **котрі верталися з похорону.** Чи то тії чоботи, **що зять дав?**

Иноді замісць цих заіменників уживаються прислівники місця, часу і способу: **де, куди, звідки, коли, як.**

Оце тая стежечка, **де** дівчина йшла (замісць: **котрою** дівчина йшла). Собака метнулась у кущі, **куди** (замісць **в котрі**) сховалася лисиця. Це було того року, **коли** (котрого) була велика пошесть холерна. Він писав тою мовою, **як** (котрою) батьки його говорили.

Трапляються у тих реченнях і злучники: **що, щоб,** знов таки замісць заіменників: котрий, який.

Я бачив березку, **що** (котру) вітер зламав. Нема такої людини, **щоб** (котра б) сама собі лиха бажала.

Коло цього злучника **що, щоб** иноді стоїть і заіменник 3-ї особи.

Це той, **що його** (котрого) у тюрму засудили.

Речення додаткові-означальні можуть скорочуватися; тоді замісць них стає дієприкметник і він буде простим означенням у головнім реченні.

Це той чоловік, що його засудили у тюрму —Це чоловік **засужений** у тюрму.

Скорочення буває можливо тільки тоді, коли відносний заіменник додаткового речення стоїть в іменному, винувальному або родовому, що замісць винувального, відмінку; коли ж він стоїть в инших одмінках, то скорочувати речення не можна.

Це та коняка, **на якій** я приїхав — скоротити не можна.

Також не скорочуються ті речення, де вислов стоїть у будучому часі або в можливому способі.

Це той учитель, що **буде** в нашій школі.

Не було на весіллі нікого, хто не **був-би** п'яний.

Взагалі ж треба пам'ятати, що в українській мові таке скорочування вживається куди рідше, ніж у сусідніх словянських мовах — московській та польській, — бо у нас не так широко вживаються дієприкметники, як у них.

89. 5. Речення додаткові часу.

Вони відповідають на питання: **коли? відколи? доки?**

У головному реченні стоять злучники: **коли, поки, доки, як, перше ніж,** а в додатковому їм відповідають: **тоді, поти, доти, з того часу, до того часу,** або й пропускаються ті слова зовсім.

Доки сонце зійде, роса очі виїсть. **А як гляне ясне сонце на весну,** (тоді) ми забудем тую зіму навісну. **З того часу, як женився,** я ніколи не журився.

Скорочувати додаткові речення часу можна, коли в головнім і додатковім реченні стоїть та сама річ або особа. Скорочуються вони здебільшого дієприслівником того дієслова, що стоїть у додатковому реченні, або ж иноді іменником, коли є такий, що відповідає тому дієслову.

Коли спочинемо, (тоді) підемо далі — **Спочивши,** підемо далі, або-ж: **Після спочинку** підемо далі.

Можуть вони иноді скорочуватись і при ріжних дієвих особах, але тоді вже не дієприслівником, а простим іменником: **Поки сонце зійде,** роса очі виїсть — **до сходу сонця** роса очі виїсть.

Примітка. Українська мова любить ставити дієприслівник у скороченому додатковому реченні часу не після діяльника, як це буває в московській і польській мові, а перед ним.

Вийшовши Молявка з воріт почав міркувати, що йому робити далі. **Вернувшися** Самойлович з походу роспустив усі полки до дому. **Бачивши** батько Грицькову причину, лап його зараз за чесну чуприну.

Цеї своєрідної прикмети нашої мови не слід би забувати нашим письменникам і перекладчикам, щоб вона не загубилася, не забулася. На жаль, тепер такі форми скорочених речень можна зустріти тільки у старих письменників, добрих знавців мови та в народніх піснях.

90. 6. Додаткові речення місця.

Вони відповідають на питання: **де? куди? звідки? звідкіля?** — і цими ж злучниками з'єднуються з головним реченням, де їм здебільшого відповідають вказуючі слова: **там, туди, звідтіля, з того** або **до того місця.**

Де Крим за горами, **де** сонечко сяє, ой **там** моя мила голубка літає. **Куди** голка, **туди** й нитка. **Де** тонко, **там** і рветься.

Додаткові речення місця скорочуються не всі, тай то хіба тільки йменником та прикметником: моя мила у Криму за горами. На тонкому рветься.

91. 7. Додаткові речення способу.

Вони відповідають на питання: **як?** У головнім реченні стоїть **так**, або може його й не бути. У додатковім стоять злучники: **як, що, аж, наче, ніби.**

Ото стрибнув (так), **як заяць.** Так мене хлопці люблять, **що за кулаками світа не бачу.** Одягнувся, **як той пан.**

Додаткові речення способу бувають поширені й скорочені; але поширені не скорочуються, а скорочені не поширюються.

Я вигадав, **лежачи на печі,** для вас оцю баєчку, паничі. Скорочені ці речення майже не відріжняються від простих обставних слів способу, наприклад: Йде до дому **плачучи** (аж плаче), а із дому **скачучи** (аж скаче).

До додаткових реченнів способу належать **речення порівнюючі і речення ступіня.**

Додаткові речення порівнюючі. Починаються вони злучниками: **ніби, неначе, мов, як, ніж.**

Літа мої проминули, **як дощова хмара.** Кохалися, любилися, **як голубів пара.** Ти краще співаєш, **ніж я.**

Коли порівнююче речення починається злучником **ніж,** то його иноді можна скоротити, поставивши приіменник: **за.**

Ти краще співаєш **за мене.**

Примітка. Вживаються у нас і порівняння на зразок московського, коли та річ чи особа,

до якої рівняється, стоїть у родовому відмінку: ти співаєш **краще мене.** Такої форми не слід би вживати, бо це московізм, неприродній нам, дарма, що вживають його кращі письменники, навіть Тарас Шевченко: **Гірше ляха** свої діти її роспинають.

Додаткові речення ступіня прилучаються до головного речення злучниками: **так — аж, так — що, стільки — що.**

Так реготав, **аж трохи не луснув. Стільки** мені борщу всипали, **що на трьох стало б.**

92. Додаткові речення причини.

Вони відповідають на питання: **чому? чого? чом? через що?** належать до дієслова головного речення і прилучаються до головного злучниками: **бо, тому, тим-то, через те, затим, що,** але можуть стояти і без тих злучників.

Не дратуй собаку, **бо вкусить.** Не журися, козаченьку, (бо) **ти ще молоденький.**

Додаткові речення причини можуть скорочуватися тоді, коли діяльник у головнім і додатковім реченні той самий; скорочуються вони дієприслівником.

Не купив я тютюну, **бо не мав грошей** — Не купив я тютюну, **не мавши грошей.** Але як би було: Не купив я тютюну, **бо не стало грошей**, — то вже такого скоротити не можна, бо головне речення особове: **Я** не купив тютюну, а додаткове безособне (не стало).

Примітка. Повелася у нас недобра звичка перекладати московські форми речення цілком, як вони є, на нашу мову; до таких недоладніх перекладів належить і вираз: **дякуючи,**

цілком перероблене з московського: **благодаря**. Те, що здатне сяк-так для московської мови, для нашої зовсім негодяще. Наприклад: **Дякуючи** тому берлина розбилась (благодаря этому берлина разбилась). Це речення незугарне і з граматичного і з логичного погляду, бо одно —що берлина не може дякувати, а друге—що нема за що дякувати. Навіть по московському краще було б сказати: **вслѣдствіе** этого, а не **благодаря** этому. По нашому куди краще було б сказати просто: **тому то** берлина й розбилася.

93. Додаткові речення замірові (мети, цілп).

Вони відповідають на питання: **на що? для чого? чого?** належать до дієслова головного речення й починаються словами: **на те, за для того, щоб, аби.**

Виліз він на дерево, **щоб краще роздивитися навколо. Щоб лиха не знати,** треба на своїй ниві своїм плугом орати.

Примітка. Багато наших людей, навіть письменників, часто вживають **аби** замісць **щоб,** не відріжняючи ті злучники один від одного, так ніби вони однакові. Тимчасом зміст їх не однаковий: **щоб**—московське: **чтобы**, **аби** — московське: **лишь бы.** Це тільки в польській мові: żeby і aby мають однаковий зміст. Отже те змішування в нашій мові злучників: **щоб і аби** є полонізм, якого не слід би заводити у нас.

Аби день до вечора. **Аби** збути — по московському мусимо перекласти: **лишь бы,** а по польскому: byleby.

Не однаковий буде зміст таких реченнів: Я дав йому карбованця, щоб купив тютюну, Я дав йому карбованця, аби одчепився. Перше перекладем: **чтобы** купилъ табаку, а друге — **лишь бы** отвязался. Або знов:

Робить, **щоб** до вечора скінчити.

Робить, **аби** до вечора скінчити.

У першому разі розуміється людина роботяща, а у другому — ледащо.

Додаткові речення заміру иноді скорочуються, але не дієприкметником, а йменником, коли можна знайти такий іменник, що народився від дієслова. Наприклад: Князі насипали високий вал, **щоб оборонятись** од нападу татарського — Князі насипали високий вал **для оборони** від нападу татарського.

94. Додаткові речення умовні та поступальні.

Вони показують умовність, при котрій могло б здійснитися те, про що говориться в головнім реченні, або, коли умова й не зовсім відповідає потребі, та вже на це поступається, дається згода. Умовні додаткові речення прилучаються до головного злучниками: **коли, як, якщо,** а в головному їм відповідає: **то;** але буває, що й минаються ті злучники.

Поступальні починаються злучником: **хоч,** а в головному відповідає йому: **але, зате, проте.** Наприклад:

Умовні. **Коли любиш,** (то) люби дуже,
А (коли) **не любиш** — (то) не жартуй же.

Як би мені шапка сива, шаравари сині, то б до мене липли дівки, як до браги свині.

Коли б мені, Господи, неділі діждати,
То пішла б я до роду гуляти.
Поступальні: Хоч і зкраю моя хата,
Проте бачив див багато.

Хоч у мене жупан дран,
Зате в мене грошей дзбан — (поступальне).
Як-що в тебе грошей дзбан,
То за тебе дочку дам — (умовне).

Умовні додаткові речення можуть иноді скорочуватись, коли діяльник у додатковому реченні той самий, що й у головному. Скорочуються вони дієприслівником, а як коли, то й іменником, од дієслова рожденим.

Не роспитавши добре броду (коли не роспитав ти), не лізь прожогом сам у воду. **Лайкою та криком** (коли будеш лаятись та кричати) до згоди не дійдеш.

Примітка. Знов треба нагадати, що де-які наші письменники, а ще більше перекладчики з московської мови живосилом натягають нашу мову на московський штиб. Напр.: **Судячи по його словах,** він має добрі заміри. Краще було б не скорочувати: **Коли вважати** на його слова і т. д., або хоч: **Вважаючи** на його слова ... **Дивлючись по тому** ... Краще було б: **З огляду** на те ... **Не дивлючись на те** ... (не смотря на то ...) — гидкий московізм. Краще буде: **А проте** ...

Про знаки розділові.

95. Протинка (кома) (,).

У простім реченні протинками відділяються:

1. Слова поклику:

Роди, **Боже,** жито-пшеницю.

2. Прикладки:

Видиш, **сину мій**, як працюємо.

3. Вставні слова:

У двох, **кажуть люде**, лекше плакати неначе.

4. Однакові слова, коли вони повторюються, щоб більше на них звернути уваги:

Думи мої, думи мої, лихо мені з вами.

5. Оклики:

Ох, та не люби двох!

6. Слова з приіменниками — **опріч, окрім:**

Всі, **окрім діда,** пішли у поле.

У злитім реченні:

1. Всі ті части речення, що їх більше одної, коли між ними нема злучника: **і, та;** коли між однаковими частинами стоять ті злучники, то протинка між ними ставиться тоді, коли їх більше, як дві:

Навідав я брата, сестру.

Навідав я брата і сестру.

І просилася і молилася.

Куплю тобі хатку, ще і сіножатку, і ставок, і млинок, і вишневенький садок.

Примітка. Коли перед обома однородними частинами стоїть перед кожною злучник, то перетинка між ними не ставиться (у московській мові ставиться).

Ні те ні се. Ні сіло ні пало. І так і сяк. І сміх і горе. І сам не піду і тебе не пущу.

2. Перед злучниками: **а, але, та** (коли воно має суперечне значіння):

Він не поранений, а вбитий. Хоч обіцяв, але не дав. Хоч погано баба танцює, та довго.

У складнім реченні перетинкою відділяються додаткові речення від головного і проміж собою,

коли тільки вони не дуже скорочені, тоб-то складаються більше, як із двох слів. Відділяються також перетинкою й головні речення, що звязані між собою логично або граматично. Напр.:

На женися на багатій, бо вижене з хати.

Кругом неправда і неволя, народ замучений мовчить, а на апостольськім престолі чернець годований сидить, людською кров'ю торгує.

Крапка з протинкою (;).

Ставиться між складними реченнями, рівними між собою, а також між двома головними реченнями, що звязані між собою не дуже тісно.

Володимир охрестив своїх дванадцятьох синів у тому місці, де нині стоїть пам'ятник хрещення Киян над Дніпром; потім звелів усім Киянам зібратися на беріг і почали їх хрестити грецькі священики, що приїхали з Корсуня.

Крапка (.).

Ставиться: 1. В кінці письма.

2. Після речення, що не має тісного звязку з тим, що стоїть далі.

3. Коли скорочується слово: **напр.** (замісць: **наприклад**), і т. и. (і таке инше), і т. д. (і так далі).

Дві крапки (:).

Ставляться: 1. Після слова, що означає гурт річей або говорить про такий гурт, коли далі перелічуються ті речі:

Зібралися ми всі тутечки
Не простії люде, — все ремеснички:
І ковалі, і слюсарі,

І шевчики, і крамарі,
І звонарі, і малярі,
Виновари, пивовари...

2. Між двома реченнями, з котрих одно показує причину, а друге — наслідок її. Наприклад:

Не дуріте дітей ваших,
Що вони на світі на те тільки,
Щоб панувать: бо невчене око
Загляне їм в саму душу глибоко,
глибоко...

3. Перед власними словами:

Одно каже: „Світай, Боже!",
Друге каже: „Не дай, Боже!".

Крапки (...).

Ставляться, коли уривається речення й думка не вся висловлена:

Пекло йому на сім світі,
А на тім... Журбою
Не накличу собі долі.

2. Після цілого речення, коли треба показати, що не вся думка висловлена:

А я... а я
Тільки вмію плакать,
Тільки сльози за Вкраїну...

Знак оклику (!).

Ставиться після слів оклику, для більшої виразности їх, і після цілих реченнів, коли в них є заклик до чого-небудь:

Агов, Петре! Іди сюди!
Гайда в поле! Гине нива!
Додамо до праці руки!

Знак питання (?).

Ставиться: 1. Після простого питання:

Де ти була?

2. Після непростого питання, коли перед ним стоїть дві крапки:

Скажи мені правдоньку: де живеш?

Але можна й так:

Скажи мені правдоньку, де живеш?

Дужки ( ).

У дужках можна ставити вставні слова замісць того, щоб ставити їх між перетинками:

І гавкає Рябко,
Щоб часом москалі
(А їх тоді було до хріна на селі),
Щоб москалі, мовляв, не вбрались
до комори.

Лапки („ “).

У лапках ставляться чужі слова у прямій мові й назви творів, пісень або инших річей. Наприклад:

„Іди, доню“ — каже мати,
„Не вік тобі дівувати“.

Читали ми „Кобзаря“. Ставили: „По ревизії“. Пароплав „Тарас Шевченко“ підходив до пристані.

Пружка (—).

Ставиться: 1. Між діяльником і складним висловом, особливо, коли випадає дієслово є:

Пархоменко — сліпий кобзарь.

2. Коли випадає злучник між головним і додатковим реченням:

(коли) Вип'єш чарку — (тоді) стрепенешся,
Вип'єш другу — схаменешся,
Вип'єш третю — в очах сяє,
Дума думу доганяє.

3. У розмовах, коли треба відріжнити мову одної особи від другої:

— А вона вам що?
— Каже: „Я вам не пара".
— А ви їй що? і. т. д.

— Не добре діло зробили, що Мотовила послали, — сказав Дорошенко, — а ще гірше нам те, що Мотовило попався.

4. Перед вставним реченням і після нього, замісць протинок або вкупі з ними:

Того ж року, — як каже літописець Нестор, — було морове повітря.

---

96. Період.

Період є складне речення, в якому думку висловлено й обгрунтовано цілком, повно і гарно з художнього погляду.

Думку теж можна висловити добре і гарно скількома короткими реченнями; такий спосіб вислову зветься **уривчастий.**

Від художньої вдачі автора, від його темпераменту (характеру) залежить, який спосіб вислову вибрати, бо обидва вони однаково гарні у мистецьких руках і однаково недоладні в недотепних.

Період. Бачивши невдалість Хмельниченкову, жадобу власти і своєї користи у козацької старшини і ремство серед козацтва і поспіль-

ства, Москва далі вела свою лінію і супроти тих хитань Українців навіть ще більше налягала на те, щоб забрати Україну як найбільше в свої руки, завести своїх урядників, заставити українські міста своїми залогами і взяти все під московське начальство. («Історія України» — М. Грушевського).

Як той яструб, що ширяє в небі, зробивши багато кругів своїми дужими крилами, відразу спиняється, простершись у височіні на одному місці і б'є стрілою на самця — перепела, що розспівався край самого шляху, — так Тарасів син Остап вмить наскочив на хорунжого і відразу накинув йому аркан на шию. (Гоголь — «Тарас Бульба»).

Уривчаста мова.

Сонечко сходить на небі високім.
Вбоге село гомонить.
Серце, натомлене довгою ніччу,
Наче уже не болить.
Сміливо йду я. Повітрям холодним
Дихати лекше мені:
Грудей не давлять понурії думи
Й ночі страшливії сни.
(«Ранок» — Б. Грінченка).

Періоди бувають **прості й складні.**

Простий період є складне речення, зложене з головного і скількох підлеглих йому додаткових речення, повних і скорочених: реченнів-додатків, означальних і обставних. Напр.:

Супліку тую, що склали чернигівці на воїводу Чоглокова, не маючи вже сили терпіти далі ті знущання, відіслав полковник Борковський до гетьмана, прохаючи його негайно пода-

ти її до „Малороссійського Приказу". («Чернигівка» — М. Костомарова).

Складний період складається з двох або скількох незалежних реченнів, простих або складних, або з головного речення і повних додаткових-обставних: із них одно речення (головне) висловлює головну думку, а всі инші доповнюють її або пояснюють. (Приклади див. у початку з Грушевського і Гоголя).

Період складається з двох частин, що не завжди бувають рівні: одна частина називається **повищенням,** друга — **пониженням.** Ці назви ведуться з давніх часів; а повелись вони з того, що за давніх часів у періодах дуже кохалися видатні промовці, оратори; промовляючи періодами, вони у першій половині їх підіймали голос все вище і вище, а у другій половині здавали його нижче, промовляли тихше. Між тим повищенням і пониженням голосу вони на хвилинку спинялися, робили паузу.

По числі членів своїх (головних і додаткових речень) періоди бувають: двохчленні, трьохчленні і многочленні.

По змісті, по думці періоди бувають ріжні так само, як і додаткові речення: причинні, умовні, поступальні, порівняльні, протилежні, обставні та инші. Наприклад:

Причинний (многочленний),

(. . . . старий заховався),
В степу на могилі, щоб ніхто не бачив,
Щоб вітер по полі слова розмахав,
Щоб люде не чули: **бо** то Боже слово,

То серце по волі з Богом розмовля,
То серце щебече Господнюю славу,
А думка край світа по хмарі гуля.

(«Перебендя»).

Обставний (часу).

1. Як турецька протекція почала виявлятися так, як того й треба було сподіватись, і султан став вимагати в свого нового полковника, щоб він вибрав дітей у яничари, а Петро (Дорошенко) хотів був уже й послухатися наказу, стара (мати його) так обурилась, що почала проклинати сина. («Чернигівка» — М. Костомарова).

2. Довідавшись Дорошенко з Полуботкового листу, що Мотовила впіймано і з останньою спробою вдержатися не пощастило, дуже розсердився, а найбільше сердився на Яненченка, свого шваргра, що умовляв його в-останнє спробувати щастя і ще раз послати до Татар по допомогу. («Чернигівка»).

Протилежний. (В наведеному прикладі період протилежний складається з двох причинних).

І в ворога учитись добра штука:
Корисно це і здасться нам наука.
А вчити.... Ні! І друга бійся вчити.
Щоб ворога собі із його не зробити.

(Б. Грінченко)

Як мала у тебе сила,
То з гуртом єднайся ти:
В гурті більше зробиш діла,
Швидше дійдеш до мети.
Як на силу ти багатий —
Не єднайся ти з гуртом:
Буде силу він спиняти, —
Сам іди своїм шляхом. (Б. Грінченко)

Періодів у мові й писанні треба вживати обережно і в міру, бо коли їх занадто багато, то мова стає тяжка, трудна для розуміння. Так само й одною уривчастою мовою багато говорити й писати не слід, бо й така мова, коли її за-багато, стає прикра для слуху й розуміння.

Примітка. Де-які газетні дописувачі й фел'єтоністи, за прикладом московських, заводять у нас поведенцію ростягати своє писання на яко-мога більше число рядків, бо їм платня йде від рядка, отже цікаво нагнаги тих рядків як найбільше. І розбивають вони своє писання на велику силу окремих рядків. Ось наприклад:

Але ...
Він був людина, —
Людина завзята
І
Сердита.
Отже —
Він не міг змовчати
І
Озвався
  і т. д.

Оттут на десять рядків навмисне ростягнуто те, що легко вмістилося б у двох рядках. Нехай би вже ця гидка поведенція лишилась при московських фел'єтоністах, а Українцям годилось би поводитись з друкованим словом чемніше і облишити таке бридке „строкогонство".

Що до періодів і уривчастої мови, то найкраще вживати і одного й другого способу ви-

слову; від уміння добре комбінувати їх залежить краса й художність мови.

Треба ще зазначити, що у періодах не слід уживати одноманітних форм додаткових речень, наприклад, усе скорочених або все поширених додаткових речень; краще буде, коли їх перемішувати, щоб уникнути тої одноманітности. Наприклад:

Там, де пробігала річка, **що підмивала крутий беріг, що був покритий кущами й деревами**, не було тепер нічого: ні річки, ні берега, ні кущів, ні дерев, — все покрила вода, мов море без краю.

У повищенні в цьому періоді ми маємо двоє рядочком однакових додаткових речень, обоє поширені. Коли замісць того одно з них скоротить, а саме — друге, бо це лекше, то вийде куди краще:

Там, де протікала річка, **що підмивала крутий беріг, покритий кущами й деревами** і т. д.

Короткий огляд складні для повторення.

1. Речення прості й складні. Головні та другорядні частини речення.

2. Речення злиті: сполучені-незалежні та сполучені-залежні. Сполучення логичне й граматичне.

3. Діяльник; якими частинами мови він твориться? Безосібні речення.

4. Вислов; якими частинами мови він твориться? Уваги до дієсловного вислову; московізми й полонізми.

5. Додаток прямий і непрямий; якими частинами мови він твориться? Прямий додаток у родовому відмінку.

6. Означення; чим воно твориться? Прикладка.

7. Обставні слова: місця, часу (український genitivus temporis), способу, причини, заміру; чим творяться обставні слова?

8. Слова поклику. Вставні слова. Московізми.

9. Неповні речення.

10. Речення сполучені-незалежні. Сполучення єднальне, протилежне, причинове, наслідкове, умовне, замірове, поступальне, часове, поясняюче.

11. Речення сполучені-залежні.

12. Речення додаткові-діяльники. Скорочення їх.

13. Додаткові-вислови. Скорочення їх.

14. Додаткові-додатки. Скорочення їх.

15. Питання просте й кружне. Мова проста й кружна.

16. Речення додаткові-означальні. Скорочення їх (уникати по змозі „котрий“ і „який“).

17. Речення додаткові часу. Скорочення їх і своєрідна вкраїнська будова таких речень.

18. Речення додаткові місця. Скорочення їх.

19. Речення додаткові способу, порівнюючі та ступіня.

20. Речення додаткові причини. Скорочення їх. Московізми („дякуючи“, „не дивлячись на те“, „судячи по тому“ й т. ин.).

21. Речення додаткові-замірові. Скорочення їх. „Аби“ і „щоб“.

22. Речення додаткові-умовні. Скорочення їх.

23. Період; части його.

24. Періоди прості й складні. Повищення й пониження.

25. Ріжні періоди, як і додаткові речення (причинні, часові, обставні, протилежні, порівняльні й т. ин.).

26. Уривчаста мова.

27. Знаки розділові.

„Українське Видавництво в Катеринославі"

Катеринослав — Камянець — Відень — Лайпціґ.

1. **Т. Шевченко. Кобзарь.** Перше повне народнє видання, в 1 томі, з поясненнями й примітками проф. В. Сімовича. З портретом і біографією.
2. **Д. Мордовець. Гетьман Петро Сагайдачний.** Істор. опов.
3. **О. Рогова. Тиміш Хмельниченко.** Істор. повість.
4. **А. Кащенко. Зруйноване гніздо.** Повість з часів скасування Січи.
5. **А. Кащенко. На руїнах Січи.** Істор. опов.
6. **А. Кащенко. Борці за правду.** Історична повість.
7. **А. Кащенко. Під Корсунем.** Історична повість
8. **А. Кащенко. Славні побратими.** Історичне оповідання.
9. **А. Кащенко. Кость Гордієнко-Головко,** останній лицарь Запорож.
10. **А. Кащенко. З Дніпра на Дунай,** опов. з часів скасування Січи.
11. **А. Кащенко. Над Кодацьким порогом.** Істор. опов.
12. **А. Чайківський. Козацька помста,** опов. з козацької старовини.
13. **А. Кащенко. Мандрівка на Дніпрові пороги.** Оповідання.
14. **С. Русова. Серед рідної природи.** Оповідання. З мал. Ю. Русова.
15. **В. Корнієнко. Запорожський клад,** казка з 10-ма малюнками І. Стеценка.
16. **Українські народні казки** (Зі збірника Рудченка), з 42-ма малюнками Ю. Магалевського. Одбитками з цього збірника:
17. **Рись-мати. Брат і сестра в лісі,** з 8-ма малюнками.
18. **Летючий Корабель,** з 5-ма малюнками.
19. **Царівна жаба,** з 5-ма малюнками.
20. **Гордий Царь. Про Царенка Івана та чортову дочку,** з 5-ма мал.
21. **Попович Ясат. Правда та неправда,** з 9-ма малюнками.
22. **Убогий та багатий і дівка чорнявка. Безщасний Данило й Розумна Жінка,** з 10-ма малюнками.
23. **Мамин-Сібіряк. Три оповідання,** з 19-ма малюнками.
24. **Мамин-Сібіряк. Старий Горобець,** з 5-ма мал. М. Погрібняка. Ц. 20 м. н.
25. **Мамин-Сібіряк. Пригоди статечної миші,** з 7-ма мал. М. Погрібняка.
26. **Мамин-Сібіряк. Поганий день Василя Івановича,** з 7-ма малюнками Ю. Магалевського.
27. **Казки Гавфа,** частина 1-ша, з 86-ма малюнками.
28. **Казки Гавфа,** частина 2-га, з 82-ма малюнками.
29. **Бехштайн. Казки,** з 64-ма малюнками.
30. **А. Животко. Промінь.** Збірник для праці з дітьми в дошкільних закладах та родинах.
31. **С. Русова. Єдина діяльна (трудова) школа.**
32. **С. Русова. Нова школа соціяльного виховання.** Курс лекцій.
33. **А. Кащенко. Оповідання про славне військо запорожське низове.** Ілюстрована Історія Запорожжя.
34. **Моя книжка. Маленька читанка.**

Нові шкільні підручники.

35. **„Ярина" Український букварь,** склав А. Воронець, IV, перероблене видання з усіма новими малюнками Ю. Магалевського, з додатком: „Як учити з букваря Ярина".
36. **„Ярина" Українська граматка з читанкою,** склав А. Воронець, з 52 малюнками Ю. Магалевського, з додатком: „Як учити з букваря Ярина" та „Як вести розмови з малюнків".
37. **А. Воронець. Перша читанка,** з малюнками Ю. Магалевського.
38. **М. О. Ковалевський. Історія Греції та Риму,** для школи й самонауки, з 46 малюнками й 3 картами.
39. **Д. Дорошенко. Короткий курс історії України.**
40. **М. Левицький. Граматика української мови.**

Продаж виключно за готівку. Книжки висилають негайно.
На більші замовлення — значна знижка.

Гроші (невеликі суми) можна присилати листом, а краще переказами на *Konto E. Wyrowyj, Dresdner Bank, Berlin,* чи Земельний Банк Гіпотечний, Львів, або — *Wiener Bankverein, Wien* — або просто на адресу:

EUG. WYROWYJ, Berlin SW 47, Yorkstr. 94 II

Т. ШЕВЧЕНКО: КОБЗАРЬ.

Перше повне народнє видання, в I томі, з поясненнями й примітками проф. В. Сімовича, з портретом і біографією поета.

ГОЛОСИ КРИТИКИ:

„. . . Виданий на гарному папері, читким і великим шрифтом, з гарною біографією поета, з дуже цінним та, як на сей день, для Кобзаря в цілому найкращим коментарем, — „Кобзарь" Катеринославського Видавництва справді найблизче стоїть до назви народнього видання. Тому му щиро бажаємо, щоб сей „Кобзарь" був на столі селянина в кожній хаті всієї України."
(Л. Білецький, *„Українська Трибуна"*, з 3. грудня 1921.)

„. . . З ріжних оглядів заслуговує оце видання Шевченкового „Кобзаря" на те, щоб воно знайшлося в руках кожного читача „Учительського Слова" . . . Не було досі такої широкої й заокругленої проби систематичного об'яснення всього „Кобзаря", як це бачимо в виданню д-ра Сімовича . . . Потрібна (ця книжка) читачам „Учительського Слова" у школі і при їх праці над позашкільною освітою, можна тільки гаряче поручити їм видання Шевченкового „Кобзаря" з поясненнями та примітками д-ра Сімовича". (*„Учительське Слово"*, ч. 2—4, з квітня 1922. р.)

„. . . В шісдесяті роковини смерти Т. Шевченка діждалися ми нарешті популярного видання цілого „Кобзаря" . . . Воно повинно найтися в кожній читальні й бібліотеці, в руках кожного вчителя, взагалі в руках кожного, хто сам собі й иншим хоче вияснити Шевченкові думки, в руках учеників, селян і робітників." (М. Возняк, *„Письмо з Просвіти"*, з 15. січня 1922.)

„. . . Се безперечно гарний і дуже потрібний дарунок українському народові. . . . редакторові треба признати, що совісно виконав завдання популяризатора й совісно старався пояснити всі менше відомі вирази багатої Шевченківської слівні, що зовсім не було легкою річчю". (О. Н. *„Український Прапор"*, з 7. січня 1922.)

„. . . Книга зроблена дуже уважно, зі знанням предмету і з досвідом педагога, котрий у першу чергу мав шкільну молодіж на оці". (Богдан Лепкий, *„Українське Слово"*, ч. 151, з 18. березня 1922.)

„. . . Я знаю це видання, як дуже добру роботу (ganz vortreffliche Leistung), яка однаково годиться і для студій і для навчання. Воно дійсно спопуляризує Вашого великого поета й головно причиниться до того, що його читатимуть і зрозуміють і поза Україною". (З листа проф. славістики Мінхенського Університету Еріха Бернекера до Видавництва.)

„. . . Перед нами нове, дуже гарне й чепурно виконане видання Шевченкового „Кобзаря", котре видавці назвали „народнім" . . . З цього погляду це дійсно перше в нас видання . . . безперечно давно вже відчувалася в нашій літературі потреба такого видання . . . Підкреслюю, що завдання д. Сімовича було не таке то легке, що взагалі він його подужав і що на будуче треба буде робити лишень виправки і зміни в деталях".
(Д. Дорошенко, *„Хліборобська Україна"*, кн. V—VI. з 1921. р.)